OBSAH/ CONTENT

ŠTÚDIE A ČLÁNKY / STUDIES AND ARTICLES

132 – 148 **Percepcia a lexikografické spracovanie zložených adjektív**
Perception and Lexicographic Processing of Compound Adjectives
Alexandra Jarošová

149 – 159 **Žánrové a štýlové členenie bohemizmov v predspisovnom období slovenčiny**
Genre and Style Division of Bohemisms in Pre-literary Period of Slovak Language
Iveta Valentová

DISKUSIE A ROZHĽADY / DISCUSSIONS AND HORIZONS

160 – 165 **Adaptácia anglickej iniciálovej skratky *PR* v slovenčine**
On Adopting of English Abbreviation *PR* into Slovak
Miroslava Gavurová

SPRÁVY / REPORTS

166 – 173 **Infekčné a návykové kolokviá mladých jazykovedcov**
Infectious and Addictive Colloquiums of Young Linguists
Júlia Vrábľová, Jana Wachtarczyková

RECENZIE / REVIEWS

174 – 177 **Kultúrohistorický pohľad na spisovné jazyky**
Cultural-Historical View of the Standard Languages
Adam Bžoch

177 – 184 **Ďalšie medzinárodné štylistické dielo**
The Next International Stylistic Work
Vladimír Patráš

185 – 188 **Šiesty zväzok edície Sociolinguistica Slovaca**
The Sixth Volume of Sociolinguistica Slovaca Edition
Daria Anisimova

KRONIKA / CHRONICLE

188 – 189 **Za Ladislavom Trupom**
Following Ladislav Trup
Slavomír Ondrejovič

ROZLIČNOSTI A ROZHOVORY / MISCELLANEA AND INTERVIEWS

190 – 191 ***G-aparát, géčko*. O nemeckom pôvode názvu jednej zdravotníckej pomôcky**
G-aparát, géčko. About German Origin of the Name of One Medical Device
Ľubor Králik

ZÁPISNÍK BIBLIOGRAFA / BIBLIOGRAPHER'S NOTES

192 – 192 **Slovo o slove**
Júlia Behýlová

VÝZVA

Redakcia časopisu Slovenská reč plánuje v roku 2012 zostaviť monotematické dvojčíslo časopisu na tému

AKTUÁLNE OTÁZKY SÚČASNÉHO SLOVENSKÉHO PRAVOPISU.

Táto problematika ostáva jednou z najdiskutovanejších oblastí, ktorá prirodzeným spôsobom presahuje hranice čisto akademickej lingvistickej komunikácie. Napriek tomu, že ide o tému, ktorej sa venovala a venuje značná pozornosť, domnievame sa, že svojou závažnosťou a aktuálnosťou opodstatňuje znovuotvorenie verejnej diskusie, a to aj s ohľadom na potrebu skoncipovať nové pravidlá slovenského pravopisu.

V tejto súvislosti uvítame diskusné i nediskusné príspevky, ktoré reflektujú nové pravopisné javy (napr. transkripcia a pravopisná adaptácia cudzích slov) alebo otvárajú otázky už pravopisne riešené, avšak s problematickým uplatňovaním v jazykovej praxi.

Texty v rozsahu 3 – 12 strán, vypracované podľa pokynov pre autorov uvedených na zadnej strane časopisu, prijímame na adrese **wachtarczyk@gmail.com**. Uzávierka príspevkov bude 28. 2. 2012.

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

PERCEPCIA A LEXIKOGRAFICKÉ SPRACOVANIE ZLOŽENÝCH ADJEKTÍV[1]

Alexandra Jarošová
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava
e-mail: sasaj@juls.savba.sk

JAROŠOVÁ, A.: Perception and Lexicographic Treatment of Compound Adjective. In Slovak Speech, 2011, vol. 76, no 3, p. 132-148.
Abstract: The study deals with and comments on a typology of compound adjectives as introduced in the works of Slovak linguists. Three research areas are analyzed into more details: 1. Comparison of adjective compounds with quantitatively- intensifying compounds such as *malo-, veľko-, vysoko-, nízko-, rýchlo-* etc. with international quantitatively-intensifying prefixoids *makro-, mini-* etc. 2. Analysis of compounds with a component *-vzdorný*. We deal with an oscillation of this type between the common compounds *(vodovzdorný)* and juxtaposed compounds *(žiaruvzdorný)*. 3. We also pay attention to the spelling and grammar of adjective compounds, whose constituents are in the relation of coordination or conspicuousness *(zreteľ)*.
Key words: compound adjectives, common compound adjectives, juxtaposed compound adjectives

0. ÚVOD

Zameranie príspevku na určité vybrané problémy nám umožňuje neriešiť tento jav ako podrobnú typologickú analýzu adjektívnych kompozít, ktorú možno nájsť v prácach J. Horeckého (1954, 1977), J. Bosáka (Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989) a najnovšie v rozsiahlej štúdii M. Sokolovej, M. Ivanovej a K. Vužňákovej (2005) v rámci systemizujúcej a podrobnej charakteristiky kompozít ako celku. Prehľadnú klasifikáciu zložených adjektív uvádza v svojej práci Slovenská slovotvorba aj J. Furdík (2004, s. 108). Na mnohé aspekty a problémy opisu zložených adjektív upozornila v podnetnej štúdii o inovačných procesoch v lexike K. Buzássyová (2003). Stručne pripomenieme vyčlenené typy a k niektorým problémovým okruhom pripojíme dlhší alebo kratší komentár.

1. NEPRAVÉ ADJEKTÍVNE KOMPOZITÁ

Problematika nepravých adjektívnych kompozít sa koncentruje na riešenie otázky, či niektorý z členov zloženiny má povahu afixoidu (poloprefixu, resp. polosufixu)? V tomto okruhu sa rozlišujú dva typy útvarov v závislosti od toho, či komponent, ktorému sa pripisuje status afixoidu, má cudzí alebo domáci pôvod.

[1] Príspevok bol vypracovaný v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0018/11 *Slovník súčasného slovenského jazyka – 4. etapa (koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým súvisiaci lexikologicko-lexikografický výskum)*.

1. 1. Prvý typ predstavujú **zložené adjektíva** vytvorené spravidla **od zložených substantív majúcich v prvej zložke skrátenú podobu adjektíva cudzieho pôvodu** typu *aero-, agro-, bio-, eko-, etno-, euro-, foto-, elektro-, euro-, geo-, tele-* a pod.: *biotechnologický* (biotechnológia), *telemetrický* (telemetria), *ekoturistický* (ekoturistika), *etnolingvistický* (etnolingvistika, etnolingvista), *europoslanecký* (europoslanec), *geopolitický* (geopolitika) a i. V niektorých prípadoch nemusia byť tieto adjektíva odvodené od zloženého substantíva, napr. *homocentrický* (sústredený na človeka). Väčšina jazykovedcov posudzuje tieto segmenty ako internacionálne afixoidy, konkrétne prefixoidy (Martincová – Savický, 1987; Buzássyová, 2003; Opavská, 2003; Furdík, 2004). J. Bosák (1989, s. 231) vo vzťahu k týmto útvarom presadzuje pomenovanie **kvázikompozitá** a dáva mu prednosť pred paralelným pomenovaním hybridné kompozitá. S pomenovaním kvázikompozitá pracuje aj M. Sokolová (1999), K. Buzássyová (2003) a J. Furdík (2004). V tomto kontexte môžeme pripomenúť aj adjektívne kompozitá s internacionálnym sufixoidom ako *-fil, -lóg, -man, -oid*, a pod.: *rusofilský* (rusofil), *kafkologický* (kafkológ, kafkológia), *gólmanský* (gólman), *elipsoidný* (elipsoid) a pod.

1. 2. Prefixoidným charakterom prvého komponentu sú k skupine typu *biotechnologický* blízke **domáce kompozitá, ktorých prvá zložka je motivovaná prídavným menom al. príslovkou s kvantitatívno-intenzitným významom**, teda s významom vyjadrujúcim stupeň realizácie istej vlastnosti, resp. táto zložka môže byť motivovaná aj neurčitou číslovkou: *veľko-, malo-, vysoko-, nízko-, celo-, plno-, polo-, mnoho-, málo-, rýchlo-, široko-, úzko-*: *malolitrážny, málovravný, mnohosľubný, mnohoriadkový, viacposchodový, rýchloschnúci, širokospektrálny, úzkoprofilový, vysokotoxický, nízkofrekvenčný, poloprefabrikovaný*, plnofarebný apod. K nim možno priradiť pronominálnu morfému *samo-* (*samonosný, samoopelivý, samozvaný, samospasiteľný*) a morfému *novo-* (*novokoncipovaný, novoprijatý*), ktoré nemajú intenzitný význam. J. Bosák (1989, s. 237) konštatuje, že väčšina bádateľov považuje tieto domáce komponenty za poloprefixy, resp. prefixoidy, a to „jednak na základe ich častého výskytu a prakticky neobmedzenej spájateľnosti, jednak na základe zmeny ich významu smerujúcemu k takej všeobecnosti a invariantnosti, aká je charakteristická pre prefixálne morfémy“. J. Furdík (2004, s. 108) v prípade adjektív tvorených pomocou domácich morfém s kvantitatívnym významom a morfémy *sam-(o-)* nehovorí o kvázikompozitách (teda ani o prefixoidoch), ale o determinatívnych kompozitách vytvorených kompozično-sufixálnym alebo kompozično-transflexným postupom z atributívnych alebo verbálnych syntagiem. Ich prvú zložku tvorí adverbiálny (*vysokoefektívny, málovravný, mnohoznačný*), numerálny (*málozubý, mnohoročný, viacúčelový*) alebo pronominálny (*samočinný, samorastlý, všadeprítomný, svojhlavý, svojprávny*) slovotvorný základ. Status kvázikompozít vyhradzuje J. Furdík len pre adjektívne zloženiny s prevzatými prefixoidmi, hoci v sústave substantívnych kompozít má samostatný typ motivátov s prefixoidným, resp. sufixoidným formantom, napr. *malo-* (-výroba); vodo-, plyno-, teplo- (*-mer)* (op. cit., s. 106).

Na rozdiel od iných slovenských derivatológov autorky M. Sokolová, M. Ivanová a K. Vužňáková (2005, s. 107, 123) chápu repertoár afixoidov zúžene, pretože za afixoid považujú len tú morfému, ktorá sa v slovách nikdy neuplatňuje ako radix, neexistuje jej netrunkovaná, resp. neredukovaná podoba (*ultra-, izo-, vice-, pseudo-, arci-*). Slová s komponentmi ako *elektro-, bio-, euro-, info-, moto-* apod. nepovažujú za prefixoidy, ale za redukované koreňové morfémy (z adjektív *elektrický, biologický, európsky, informačný, motoristický*), ktoré tvoria pravé kompozitá, „lebo komponenty trunkačno-kompozičných typov majú lexikálny význam ako pôvodné komponenty bez posunov k extenzii a majú slovotvornú parafrázu". Trunkované korene sa podľa autoriek môžu stať prefixoidmi za podmienky, že stratili pôvodnú parafrázu (*tele-, infra-, dia-*). M. Ivanová (2006, s. 140) za domáce prefixoidy považuje len 8 komponentov vyskytujúcich sa v pronominálnych lexémach: *bohvie-, málo-, tiež-, sotva-, čertvie-, ktovie, -zriedka-, leda-*. Ako prefixoidy sa podľa autoriek správajú aj tzv. prefixoidné radixoidy (prevzaté aj domáce), za ktoré autorky považujú „numerálne a adverbiálne systemizujúce korene": *bi-, dvoj-, oboj-; makro-, veľko-, veľ-; mini-, málo-, malo-; mono-, uni-, jedno-; multi-, poly-, mnoho-, veľa-; semi-, polo-; tri-, troj-; proto-, prvo-; spolu-*. Okrem nich sem patria domáce a internacionálne prefixoidy/radixoidy s intenzitným významom *husto-, nízko-, riedko-, rýchlo-, široko-, úzko-, vysoko-; hyper-, super-, ultra-* a pronominálne prefixoidy *auto- /samo-, seba-; pan-/celo-, vše-; každo-, ino-, svoj-*. Zúžené chápanie prefixoidov autorky zdôvodňujú aj tým, že v slovenčine je trunkácia prvého slovotvorného základu pomerne častým javom: *vodohospodárstvo* (vodné hospodárstvo), *štátoprávny* (štátne právo), *národohospodársky* (národné hospodárstvo), *stredoamerický* (Stredná Amerika), *rovnomenný* (rovnaké meno) (porov. aj Bosák, 1989). Nazdávajú sa, že analogicky by sa museli za prefixoidy považovať aj komponenty *národo-, západo-, stredo-* a pod. Nemyslíme si, že priznanie statusu prefixoidu komponentu *elektro-* alebo *bio-* by muselo značiť automaticky priznanie analogického statusu domácim komponentom *národo-, stredo-* apod., ktoré spolu s autorkami vnímame ako redukované koreňové morfémy. J. Bosák (op. cit., s. 232) ukazuje, že kompozitá s internacionálnym komponentom, napr. *auto-* (*autoškola, autodróm, autodomiešavač*), *foto-* (*fotopuška, fotosadzba*) sa veľmi často nedajú rozvinúť na jednoduchú adjektívno-substantívnu syntagmu, ako to vidíme v prípade *národohospodársky* – národné hospodárstvo*, mäsopriemysel* – priemysel spracúvajúci mäso.

Na tomto mieste pripájame niekoľko poznámok o vzťahu domácich a internacionálnych kvantifikačno-intenzitných prefixoidov z hľadiska ich slovnodruhovej špecializácie, aby sme videli, ktoré sa prednostne orientujú na vytváranie adjektív. Trojica prefixoidov *malo-, veľko- a rýchlo-* tvorí adjektívne, aj substantívne kompozitá (hoci *veľko-* preferenčne adjektívne a *rýchlo-* preferenčne substantívne). Ostatné prefixoidy, teda *celo-, plno-, nízko-, vysoko-, úzko-, široko-*, sú predurčené na tvorbu

adjektív. Predstavujú istý komplementárny systém k súboru internacionálnych kvantifikačných prefixoidov ako *makro-, mini-, mikro-, maxi-, mega-*, ktoré sa využívajú predovšetkým v substantívnych kompozitách (*makroukazovatele, mikropodnik, minidôchodok, maxirožok, megaprojekt*). Tvorba adjektív od podobných substantív je zriedkavá (*makroekonomika – makroekonomický*, tu pripúšťame aj neskoršie dotvorenie substantíva k jestvujúcemu adjektívu; *megaúspech – megaúspešný*). Aj pripájanie prefixoidov k adjektívnemu základu má skôr okazionálny charakter (*meganevýhodný obchod, kurz, úver*). Neplatí to o adjektívach s komponentom *mega-* (v pôvodnom význame „milionkrát väčší") utvorených od substantív pomenúvajúcich fyzikálne jednotky: *megapixel → megapixelový, megahertz → megahertzový* a pod. Inak sa správajú intenzifikačné prefixoidy *hyper-, super-, ultra-*, ktoré sa ľahko pripájajú aj na kvalifikačný adjektívny základ: *hypermoderný, hyperkritický, superpomalý, superjemný, ultraľahký, ultralacný*.

Aj keď užšie chápanie prefixoidov považujeme v mnohých ohľadoch za odôvodnené, v Slovníku súčasného slovenského jazyka (Jarošová – Buzássyová – Bosák, 2006, s. 15) sme prijali pragmaticky motivované širšie chápanie internacionálnych afixoidov a nevyčleňujeme spomedzi nich ani skupinu frekventovaných morfém s kvantifikačno-intenzitným významom, ani skupinu redukovaných koreňových morfém. Najfrekventovanejšie internacionálne prefixoidy a sufixoidy vykladáme aj v špeciálnych heslových statiach. Vzhľadom na to, že v otázke prefixoidov domáceho pôvodu zatiaľ panuje výrazná pluralita názorov objektívne podmienená existenciou prechodných javov, rozhodli sme sa nespracúvať túto kategóriu v samostatných heslách (okrem ojedinelých prípadov typu *ktovie-* najmä kvôli sprehľadneniu príslovkovej, časticovej a zámennej homonymie). Podobne nespracúvame samostatne ani komponenty správajúce sa ako sufixoidy, napr. adjektívne radixoidy *-nosný* (*zlatonosný, skazonosný*), *-tvorný* (*mierotvorný, kapitálotvorný*), *-hodný* (*trestuhodný, obdivuhodný*), *-plný* (*strastiplný, ohľaduplný*), *-schopný* (*vývojaschopný, životaschopný*) a mnohé ďalšie.

Videli sme, že kvázikompozícia adjektív ako nejednoznačný postup blízky derivácii redukuje opozície (založené na syntakticko-sémantických vzťahoch medzi komponentmi), ktoré sú typické pre pravé kompozitá, napr. priraďovacie zloženiny vs. podraďovacie zloženiny. Slovnodruhová špecializácia, resp. preferencia afixoidov marginalizuje otázku, či je motivantom adjektíva substantívne kvázikompozitum, alebo sa tento útvar vytvoril priamo, bez sprostredkovacieho článku.

2. PRAVÉ ADJEKTÍVNE KOMPOZITÁ

2. 1. Deriváty od substantívnych kompozít

Ide o skupinu zložených adjektív utvorených od zložených substantív: *železobetónový* (železobetón), *lesostepný* (lesostep), *rodokmeňový* (rodokmeň), *nosohlta-*

nový (nosohltan) (Horecký, 1954, s. 42). Motivujúcimi substantívami sú však nielen priraďovacie zloženiny ako *nosohltan*, resp. *juhovýchod → juhovýchodný, štrkopiesok → štrkopieskový, lesopark → lesoparkový, časopriestor → časopriestorový, chlorovodík → chlorovodíkový,* ale aj podraďovacie zloženiny ako *čiernozem → čiernozemný, jazykoveda → jazykovedný, drevotrieska → drevotrieskový; rýchlokorčuliar → rýchlokorčuliarsky.* Na rozdiel od predchádzajúceho typu nemá ani jedna zložka status prefixoidu (porov. *rýchloschnúci* a *rýchlokorčuliarsky*). Polyinterpretačnosť motivácie, napr. *jazykovedný* 1. „súvisiaci s jazykovedou", 2. „súvisiaci s vedou o jazyku", nám umožňuje uvažovať o derivácii aj o kompozícii. M. Sokolová, M. Ivanová a K. Vužňáková odporúčajú v prípade polyinterpretácie uprednostniť deriváciu pred kompozíciou (op. cit., s. 100). Preto spomíname adjektívne deriváty od substantívnych kompozít modifikačného typu tu, a nie v nasledujúcej skupine.

Uvedené autorky (op. cit., s. 117) delia substantívne kompozitá s druhou zložkou deverbatívnou (teda kompozitá mutačného typu) na nomina agentis (*darmošľap, ranostaj, leňochod; moreplavec, miestodržiteľ, krasorečník*), nomina instrumenti (*plynovod, bleskozvod, mucholapka, kolobežka*), nomina rezultati (*oľejomaľba, pojmotvorba, drevorytina*) a iné. Je zaujímavé pozorovať rozdielnu schopnosť jednotlivých typov substantív byť motivantom adjektíva (porov. napr. expresíva *darmošľap, ranostaj, leňochod* a nocionálne pomenovania *moreplavec → moreplavecký, miestodržiteľ → miestodržiteľský* a pod.).

2. 2. Adjektívne kompozitá vytvorené kompozično-derivačným postupom

2. 2. 1. Determinatívne kompozitá

Zložené adjektíva vytvorené zo **zložiek, ktoré sú v podraďovacom vzťahu** majú niekoľko podtypov. Pretože obsahovo ide o determináciu označujú sa ako o determinatívne kompozitá (Furdík, 2004) alebo determinatíva (Mitter, 2005). Determinácia sa realizuje prostredníctvom **niekoľkých typov motivujúcich syntagiem**.

2. 2. 1. 1. V prvom rade spomenieme motivujúcu dvojicu **zhodné adjektívum + substantívum** (často ide o združené pomenovanie): *železnorudný* (železná ruda), *zahraničnopolitický* (zahraničná politika), *slabomyseľný* (slabá myseľ), *ľavobrežný* (ľavý breh), *kyslomliečny* (kyslé mlieko), *vysokoškolský* (vysoká škola), *občianskoprávny* (občianske právo), *slovnodruhový* (slovný druh), *banskobystrický* (Banská Bystrica), *zrastenolupienkový* (zrastený lupienok), *plynoinštalačný*, *lesohospodársky*, *vodohospodársky* (plynová inštalácia; lesné hospodárstvo; vodné hospodárstvo; v kompozitách sa uplatnil spomínaný mechanizmus trunkácie a vypadla derivačná morféma *-ov-*, resp. *-n-*). Môžeme spomenúť živý podtyp, v ktorom je namiesto adjektíva **prvým motivantom číslovka** (*dvojpodlažný, trojboký, stopercentný*). Ako ďalší podtyp sa spomínajú tzv. **posesívne adjektíva** charakterizujúce bytosti a rastliny podľa nápadného znaku (*červenolíci, čiernooký, čiernofúzy, širokoplecí, dlhoruký, bielobradý, hrdzavovlasý, čiernohrivý, červenokvetý, dlholistý, gu-*

ľatoplodý). Tento podtyp je výsledkom kompozično-transflexného derivačného postupu – *tvrd-o-hlav-ý* (Furdík, 2004, s. 72), a preto pomenovanie **posesívny kompozično-transflexný typ** (Sokolová – Ivanová Vužňáková, 2005, s. 119) je adekvátnejšie ako pomenovanie posesívne adjektíva, ktoré spôsobuje nežiaducu terminologickú homonymiu.

2. 2. 1. 2. Ďalší typ predstavujú kompozitá, ktorých **druhý základ tvorí (spravidla neodvodené) adjektívum a prvý základ substantívum**. Sú tvorené kompozíciou (*vodorovný, farboslepý, skalopevný, ľudoprázdny, svetoznámy, víťazoslávny*) alebo juxtapozíciou (*bohapustý, bohumilý, bojaschopný, láskyplný, nasledovaniahodný, cieľuprimeraný, cieľavedomý*). Ak druhý základ kompozita tvorí adjektívum motivované slovesom (*vojnychtivý, bojachtivý*) môžu ho jednotliví autori interpretovať odlišne. J. Bosák (op. cit. 237) a J. Furdík (op. cit., s. 108) ho zaraďujú medzi determinatívne kompozitá utvorené z verbálnych syntagiem. M. Sokolová, M. Ivanová a K. Vužňáková (op. cit., 122) interpretujú druhý komponent ako valenčné adjektívum.

2. 2. 1. 3**.** Motivujúcou syntagmou ďalšieho typu je dvojica **adverbium + adjektívum** a kompozitá tohto typu sa tvoria juxtapozične. Ide predovšetkým o adjektíva, ktorých sémantika opisuje intenzitu farby, resp. spôsob sfarbenia: *svetlozelený* (svetlo zelený), *slabozelený, bledozelený, tmavočervený, jasnočervený, sýtočervený, krikľavočervený, tuhočervený;* ako adverbiálny slovotvorný základ potom chápeme aj prvú zložku kompozít typu *oranžovočervený, hnedočervený, krvavočervený, malinovočervený, tehlovočervený* apod. Tento prvý komponent sa alternatívne vykladá aj ako adjektívum (Sokolová – Ivanová – Vužňáková, 2005, s. 115).

2. 2. 1. 4. Determinácia sa môže realizovať aj prostredníctvom **motivujúcej slovesnej syntagmy**. V tejto skupine kompozít môžeme vyčleniť niekoľko podtypov. Najpočetnejší je podtyp, v ktorého základe leží syntagma **sloveso + substantívum** (v kompozite v opačnom poriadku): *mäsožravý, krkolomný, vínorodý, choroboplodný, močopudný, pravdovravný, svetobežný, kameňorezný, zvukotesný, roponosný, teplomilný, slzotvorný, ohňovzdorný, mrazuvzdorný, pokojamilovný, svetaskúsený, bohabojný; kovoobrábací, drevoobrábací*. Menej početný je podtyp s podkladovou syntagmou **sloveso + príslovka** (v kompozite v opačnom poriadku): *ďalekosiahly, znovuzrodený, jasnozrivý, márnotratný, ľavotočivý, rýchlorezný, pomalybežný; okolostojaci, spolucestujúci, ďalejslúžiaci, dlhohrajúci*. Sem patria aj príklady na typ s adverbiálnymi zložkami *málo-, mnoho-* (*málovravný, mnohoznačný),* ktoré sú v niektorých koncepciách charakterizované ako kvázikompozitá s domácim prefixoidným komponentom. Osobitne možno spomenúť **typ s pronominálnou zložkou** (*samospasiteľný, sebazničujúci, svojpomocný, všadeprítomný, vždyzelený*), ktorého členy možno v závislosti od podkladovej syntagmy uvádzať aj v iných skupinách, ak, pravda, nechápeme pronominálne komponety ako prefixoidy,

Pristavme sa pri **kompozitách s komponentmi *-vzdorný, -tvorný, -nosný, -darný, -milný, -milovný, -chtivý*** pretože sa vyčleňujú spomedzi ostatných svojou produktívnosťou a nepanuje na ne úplne rovnaký názor. J. Horecký (1954, s. 41), ktorý sa prvý zamýšľal nad podstatou verbálnej zložky adjektív s týmito komponentmi, ich vykladá pomocou slovotvornej parafrázy s činným príčastím, napr. *chorobotvorný* – tvoriaci choroby, *zákonodarný* – dávajúci zákony, *kyselinovzdorný* – vzdorujúci kyseline. Predpokladá, že slovesná (príčasťová) zložka, nachádzajúca sa v kompozite na druhom mieste, sa mení na „slovesné prídavné meno" (aj v citovanom texte v úvodzovkách) *vzdorný*, *nosný,* resp. **tvorný, *darný, *milný*. Upozorňuje, že táto druhá časť kompozita nejestvuje ako prídavné meno, resp. ak jestvuje, má iný význam. Uvažuje, či v tomto prípade ešte ide o zložené slová. J. Bosák (1989) a J. Furdík (2004) považujú tieto (a aj ostatné verbálne determinatívne) kompozitá za výsledok kombinovaného kompozično-sufixálneho spôsobu. Obidvaja autori nerobia rozdiel medzi typom so spájacou submorfou (*zimovzdorný, krkolomný*) a typom so zachovanou pádovou koncovkou (*bojachtivý, vojnychtivý*). J. Furdík (op. cit., 108) ich morfematicky člení ako *krk-o-lom-ný* a *boj-a-cht-ivý* naznačujúc prehodnotenie gramatickej morfémy na spájaciu submorfu. M. Sokolová, M. Ivanová, K. Vužňáková (2005, s. 106) prideľujú slovám ako *krkolomný, vínorodý, choroboplodný, samonosný...* vzorec pre kompozitá mutačného typu (Základ1 + konfix + Základ2 + derivačná/gramatická morféma; *choroboplodný* = taký, ktorý plodí chorobu). Teda z iného aspektu hovoria tiež o kompozično-sufixálnom postupe. Je však zaujímavé, že slová typu *ohňovzdorný* (teda aj *mrazuvzdorný, žiaruvzdorný* atď.) priraďujú k modifikačno-mutačnému typu, lebo pripúšťajú dvojakú interpretáciu: „vzdorný ohňu" aj „taký, ktorý vzdoruje ohňu". Podľa prideleného slovotvorného vzorca (základy bez derivačných a gramatických morfém) sa nedá určiť, či tento typ považujú za výsledok čistej kompozície (*ohň-o-vzdorný, mraz-u-vzdorný*) alebo aj juxtapozície (*mrazu-vzdorný*)? O juxtapozícii hovoríme preto, lebo podľa autoriek do tohto modifikačno-mutačného typu patrí aj skupina kompozít s prehodnoteným príčastím (*okolostojaci, rýchlorastúci, spolusediaci, samolepiaci, dlhohrajúci, ničnetušiaci, sebazničujúci*), ktoré vznikajú juxtapozične.

J. Horecký (1954, s. 42) pri slovách s komponentom *-vzdorný* explicitne hovorí, že v prípade *kyselinovzdorný* a *mrazuvzdorný* nejde o slovotvorne rovnaký typ. Adjektívum *kyselinovzdorný* hodnotí ako zloženinu (hoci len podmienene vzhľadom na neautonómnosť druhej zložky) a druhé adjektívum (*žiaruvzdorný*) ako zrazeninu (teda juxtapozitum). Nazdáva sa, že adjektíva utvorené zrazením sú ustupujúcim typom.

M. Považaj v čitateľskej rubrike Kultúry slova (2001, s. 248 – 249) odpovedá na otázku, ktorá z podôb zloženého prídavného mena je správna – *koróziotvorný* alebo *koróziitvorný?* V rámci odpovede najprv adjektíva *koróziovzdorný* a *korózii-*

vzdorný charakterizuje ako zložené prídavné mená, ktoré vznikli „prevedením dvojslovného spojenia vzdorujúci korózii... do podoby prídavného mena“ a v ďalšej vete ich predstavuje ako výsledok skladania substantíva *korózia* a prídavného mena *vzdorný* vo význame „odolný“ (porov. i dvojakú interpretáciu v práci Sokolová – Ivanová – Vužňáková, 2005). Autor upozorňuje aj na rozdiel medzi obidvoma variantmi a charakterizuje ho ako prítomnosť spájacej morfémy v prvom prípade a zachovanie pádu substantíva v druhom. Teda prvé chápanie implikuje kompozitum vytvorené kompozično-derivačným spôsobom z verbálnej syntagmy a druhé chápanie implikuje kompozitum vytvorené čistou kompozíciou (*korózi-o-vzdorný*), resp. juxtapozitum (*korózii-vzdorný*). M. Považaj odporúča používať podobu *korózio-vzdorný* ako reprezentujúcu progresívnejší spôsob tvorenia (podobne Masár, 1973, s. 189 – 190; porov. i Horecký, 1954, s. 42). Ak by sme sa vyjadrili len k tej interpretácii, ktorá charakterizuje adjektívum *koróziovzdorný* ako výsledok skladania substantíva *korózia* a adjektíva *vzdorný*[2], tak vidíme, že tento výklad nie je ojedinelý, porov. i Skolová – Ivanová – Vužňáková (2005, s. 116); náznakovo aj u Horeckého (1954, s. 41) v úvodzovkovom pomenovaní „slovesné prídavné meno“. Pravda, z hľadiska synchrónnej analýzy sa veci javia inak.

M. Považaj zdôvodňuje svoj názor, že determinatívne kompozitá (zo slovesnej syntagmy) so spájacou submorfou predstavujú progresívnejší typ, poukazom na kompozitá s komponentom *-tvorný* (*cenotvorný, mienkotvorný, horotvorný, formotvorný*), s komponentom *-nosný* (*roponosný, rudonosný*). Otázka je, či tento typ možno nazvať progresívnejším, v tom zmysle, že by v daných skupinách kompozít

[2] Prídavné meno *vzdorný* vo význame „odolný“ zachytáva Slovník slovenského jazyka V (1968; SSJ). Doklady na tento význam nemáme ani v Slovenskom národnom korpuse (verzia prim-5.0.-public-all; SNK) a nenašli sme ich ani na internete. Tento marginálny význam mohlo mať slovo v 1. polovici 20. storočia. V kartotéke je niekoľko dokladov. Jeden doklad na väzbu s prostým datívom (zdedenú od slovesa) pochádza od P. O. Hviezdoslava (20. roky) – *všetkým diablom vzdorné*. Viacej dokladov máme zo 40. rokov. Sú zväčša z odbornej literatúry a fungujú len s predložkovou datívnou väzbou „vzdorný proti čomu“, napr.: *ďateliny sú vzdorné proti suchu, domáce zvieratá sú proti tejto chorobe vzdorné, čerešňa je pomerne vzdorná proti gumóze*. Na atributívnu pozíciu máme len jeden doklad *pestovanie vzdornejších odrôd*. Tento citát sa stal zrejme základom exemplifikácie tohto významu v SSJ: **vzdorný** ... 3. *odb.* odolný: *vzdorné odrody obilia.* V češtine, súdiac podľa slovníkov, je tento význam adjektíva *vzdorný* ešte živý. Nie je vylúčené, že do slovenčiny prešiel na krátky čas pod vplyvom češtiny. Tu treba pripomenúť, že sloveso *vzdorovať* význam „odolávať“ v slovenčine má, ale skôr v zmysle „byť schopný vydržať nátlak, čeliť nátlaku“. Spojenie s neživotným subjektom ilustruje v SSJ len 1 doklad od M. Kukučína: *Listy kapusty vzdorujú letnej suchote*. Zloženiny s komponetom *-vzdorný* predstavujú pomerne živý slovotvorný model. Napriek tomu, že zo synchrónneho hľadiska ide o determinatívne kompozitá utvorené zo slovesnej syntagmy kompozično-derivačným spôsobom, predsa v tejto kategórii cítiť „pamäť“ na staršiu juxtapozíciu. Táto skutočnosť, ako ďalej uvidíme, sa prejavuje tak, že utváranie kompozít s komponentom *-vzdorný* osciluje medzi pripájaním substantívneho základu k druhej zložke pomocou medzikoreňovej submorfy *-o-* a juxtapozičným „zrážaním“ pádu substantíva s „adjektívom“ *vzdorný*.

boli alternatívne možnosti a spôsob tvorenia so spájacou submorfou by sa postupne presadil na úkor staršej juxtapozície[3].

V základe zložení s komponentom *-tvorný, -nosný, -darný* sú teda determinatívne syntagmy s objektom v akuzatíve. Tvorenie juxtapozíciou, teda spojením substantíva v akuzatíve a „adjektíva" **tvorný*, nie je principiálne možné, pretože substantíva mužského rodu sa nevyhnutne potrebujú pripojiť pomocou spájacej submorfy: *štát-o-tvorný, obraz-o-tvorný* (analogicky možno vnímať aj *mest-o-tvorný*). Len substantíva ženského rodu by sa „teoreticky" mohli pripojiť v podobe akuzatívu (**mienkutvorný:* tvoriaci mienku, **cenutvorný:* tvoriaci cenu). Takáto disparátnosť je nemysliteľná. Teda v typoch s komponentom *-tvorný, -nosný, -darný* sú kompozitá tvorené pomocou spájacej morfémy ani nie preto, že by to bolo progresívnejšie, ale preto, že inú alternatívu nemajú. V kompozitách s komponentom *-vzdorný* je iná situácia. V základe týchto útvarov leží determinatívna slovesná syntagma s objektom v datíve: *vzdorovať niečomu*, resp. *vzdorujúci niečomu*. Teoreticky by všetky kompozitá v tomto type mohli byť utvorené juxtapozíciou, pretože hranicu medzi prvou a druhou zložkou kompozita by tvorila samohláska patriaca datívu substantíva bez ohľadu na jeho rod. O tom svedčí fakt, že popri vysokofrekventovanej a kodifikovanej podobe *ohňovzdorný* sú nepočetné doklady aj na nekodifikovanú podobu *ohňuvzdorný* (v SNK v pomere 474 : 12). V type s komponentom *-vzdorný* paralelne koexistujú kompozitá so spájacou submorfou aj kompozitá vytvorené zrazením a táto rozdielnosť nezávisí

[3] Pri vysvetľovaní konkurencie typu *žiaruvzdorný* a typu *cenotvorný* narážame na problém, či by nebolo možné rozlišovať medzi prípadmi, v ktorých je juxtapozícia možná aspoň z historického hľadiska a prípadmi, kde o juxtapozícii uvažovať nemožno (s ohľadom na absenciu historických adjektív). Pohľad do starších českých slovníkov (Jungmann, 1835 – 1839; Kott, 1878 – 1993) nám ukáže, že najlepšie je doložené adjektívum *milovný* vo význame „milujúci, majúci v obľube niečo" (*poctivosti milovný, milovný vlasti, pohodlí příliš milovný*), ktoré obyčajne funguje ako postponovaný prívlastok alebo súčasť predikátu. Toto valenčné adjektívum s genitívnou väzbou (odlišnou od akuzatívnej väzby motivujúceho slovesa *milovati*) prípomína adjektívum *chtivý* (*chcieť* čo, *chtivý* čoho), ktoré tiež vystupuje ako sufixoidný komponent (*-chtivý*). V Historickom slovníku slovenského jazyka I. (1991; HSSJ) je toto adjektívum zachytené len vo významoch „ľúbostný" a „milý" (tieto významy ako marginálne nájdeme aj u Jungmana). Neznačí to však, že v starej slovenčine nefungovalo toto adjektívum aj s genitívnou väzbou. Takže v prípade adjektívnych kompozít so zložkou *-milovný* možno aspoň v historickom zmysle hovoriť o juxtapozícii. Ostatné adjektíva formálne totožné s komponentmi *-dárný, -tvorný, -vzdorný* v staršej češtine tiež jestvovali, ale mali odlišný význam: *dárný* – štedrý (tak aj v HSSJ II., 1992), *tvorný* – tvorivý, *vzdorný* – vzdorovitý. Adjektívum *nosný* malo význam „nosiaci, prinášajúci niečo, plodný", teda význam blízky dnešnému sufixoidnemu komponentu *-nosný*. Dnešné adjektívum *nosný*, naopak, tento význam už nemá (náznakovo v spojení *nosné plemeno*). Všetky štyri adjektíva sú doložené vo funkcii anteponovaných prívlastkov a, pochopiteľne, nemajú väzbu. Zdá sa, že konštituovanie dnešného významu analyzovaných komponentov bolo zviazané s tvorbou kompozít a juxtapozít. Chápeme teda tieto komponenty (aj v prípade slovenčiny) ako slovotvorne viazané „adjektívupodobné" deverbatívne útvary, ktoré pravdepodobne neodkazujú na historické adjektíva. Ich podkladom je determinatívna slovesná (príčasťová) syntagma – darujúci čo, tvoriaci čo, nosiaci čo, vzdorujúci čomu. Slovom juxtapozícia v tomto prípade označujeme niečo formálne podobné pravej juxtapozícii. Takto treba chápať aj nasledujúci výklad.

od rodu substantíva, ale má iné systémové pozadie. V skupine so spájacou submorfou sa nachádza sedem adjektív, z ktorých dve – *ohňovzdorný* a *vodovzdorný* – majú v SNK frekvenciu meranú na stovky. Ostatných päť adjektív (*teplovzdorný, zimovzdorný, suchovzdorný, olejovzdorný, kyselinovzdorný*) má frekvenciu niekoľkonásobne menšiu. Vo všetkých prípadoch ide, pochopiteľne, o odborné termíny, ktoré sú vďaka motivácii zrozumiteľné a nepatria medzi zriedkavé. Zložené adjektíva, ktoré podmienene nazývame juxtapozitá tvoria skupinu 11 adjektív, z ktorých najfrekventovanejšou je dvojica *žiaruvzdorný* a *mrazuvzdorný*. Túto skupinu ďalej tvoria adjektíva *nárazuvzdorný, otrasuvzdorný, oteruvzdorný, oderuvzdorný, prierazuvzdorný, prachuvzdorný, skratuvzdorný, vetruvzdorný.* Pri podtype adjektívnych kompozít s komponentom -*vzdorný* a spájacou submorfou -*o*- pozorujeme paralelný výskyt ich substantívnej zložky v iných kompozitách so spájacím -*o*-, napr. *ohňovzdorný*, ale aj *ohňomet, ohňostroj*, okazionalizmus *ohňoľub*; *vodovzdorný*, ale aj *vodopád, vodovod, vodoliečba*; *teplovzdorný*, ale aj *teplomilný, teplokrvný, teplomer, teplonosný*; *suchovzdorný*, ale aj *suchomilný, suchozemský, suchopár*; *zimovzdorný*, ale aj *zimozeleň, zimomravý*. Aj v procese vzniku nepočetných okazionalizmov funguje rovnaký slovotvorný paralelizmus: *snehovzdorný* (M. Jedinák), pretože je aj *snehobiely, snehoiam, snehomer*; *človekovzdorný* (J. Johanides), pretože je aj *človekohodina, človekodeň, človekomesiac, človekoboh.* V skupine kompozít typu *mrazuvzdorný, žiaruvzdorný* takýto paralelizmus nepozorujeme. Aj tvorba okazionalizmov sa riadi uvedeným pravidlom: ak substantívna zložka nevystupuje v konektívnych typoch kompozít, potom sa okazionalizmus spravidla utvorí ako „zrazenina“: *stresuvzdorný, skazevzdorný, slnkuvzdorný, spamuvzdorný, počasiuvzdorný, zmenámvzdorný*. Sú nepočetné adjektíva s komponentom -v*zdorný*, ktoré sa tvoria skoro v paritnom pomere jedným aj druhým spôsobom: *tlakovzdorný* (analógia *tlakomer*) aj *tlakuvzdorný*, *vlhkovzdorný* (analógia *vlhkomilný*) aj *vlhkuvzdorný*. V tomto prípade možno hovoriť o zdôvodnenej konkurencii. Napokon sa vyjadríme k podobám *koróziovzdorný* a *koróziivzdorný*. Podoba *koróziovzdorný* nemá v SNK ani jeden výskyt. Podoba *koróziivzdorný* má 10 výskytov (hoci viaceré z jedného zdroja). Na internete je na podobu *koróziivzdorný* 127 dokladov a na podobu *koróziovzdorný* 4 doklady. Segment *korózio-* nemá korelát v inom slove. Vidíme, že ako lexikálna norma, tak systémové hľadisko hovoria v prospech podoby *koróziivzdorný*. Javí sa nám trocha problematické odporúčať podobu *koróziovzdorný* s odvolaním sa na slová ako *cenotvorný* a *skazonosný*, kde, ako sme videli, iná možnosť tvorenia ako pomocou spájacej submorfy nejestvuje.[4] Ako kontraanalógiu by sme mohli uviesť, že vo viacerých modeloch ad-

[4] Napriek tomuto záveru sa v SSSJ ocitla len podoba *koróziovzdorný*. Autorka editujúca heslo dala prednosť podobe kodifikovanej v Krátkom slovníku slovenského jazyka a vyradila variant *koróziivzdorný,* pretože sa neprerokoval na kodifikačnej komisii. Analogicky bola zmenená aj podoba *koróziiodolný* na *koróziodolný* (doklady na túto podobu nemáme).

jektívnych zložení s komponentmi pripomínajúcimi sufixoidy, napr. *-chtivý* (*bojachtivý, ženbychtivý, vedychtivý*), *-hodný* (*trestuhodný, obdivuhodný*), *-milovný* (*poriadkumilovný, pravdymilovný, slobodymilovný*)[5], nie je možné použiť tvorenie pomocou spájacej submorfy *-o-* , pretože v základe týchto kompozít sú syntagmy s valenčným adjektívom, ktorého objekt nie je v akuzatíve. Tieto dva modely (s akuzatívom a „neakuzatívom") sú komplementárne a len v jednom type nastáva systémovo vysvetliteľné prelínanie.

Pri koncipovaní slovníka pracujeme s veľkými čiastkovými systémami vyčlenenými na základe formálno-sémantických príznakov. V procese analýzy tohto objemného materiálu musíme hľadať stále ďalšie príznaky, ktoré nám umožnia isť do hĺbky a rozčleniť lexémy na menšie homogénne skupiny, aby sme ich mohli spracovať jednotným spôsobom. Usilujeme sa nepodľahnúť zvodom priamočiarej analógie, ale uplatňovať taký systémový pohľad, ktorý sformuloval J. Horecký. Podľa neho by sa rozhodnutia nemali robiť bez poznania vonkajších a vnútorných súvislostí skúmaného problému a bez toho, aby sa uplatnilo postupné členenie materiálu na množinu podsystémov a mikrosystémov (Horecký, 1995, 2001).

2. 2. 2. Koordinatívne kompozitá (s osobitným zreteľom na problematiku ich grafickej podoby)

Ide o zložené adjektíva vytvorené **zo zložiek, ktoré sú v priraďovacom vzťahu**: *emocionálno-filozofický* (emocionálny + filozofický), *lúčno-pasienkový* (lúčny + pasienkový), *diaľnično-železničný* (diaľničný + železničný), *čierno-biely* (čierny + biely), *poľsko-slovenský* (poľský + slovenský) a i. J. Furdík (2004) člení koordinatívne kompozitá na **kopulatívne** (*čierno-biely, gynekologicko-pôrodnícky*), **recipročné** (*slovensko-nemecký, koalično-opozičný*) a **reduplikované** (*šírošíry, svätosvätý, dennodenný*). Vidíme, že hlavným ortografickým princípom v prípade koordinatív je ich písanie so spojovníkom. Z podtypov vyčlenených vyššie výnimku tvoria reduplikované koordinatíva. Tu možno spomenúť adjektíva *sladkokyslý, hluchonemý, sladkobôľny* uvedené v Pravidlách slovenského pravopisu (1971, s. 102) ako príklady zložených prídavných mien, ktoré treba písať bez spojovníka, pretože ide o jeden pojem. Kočiš (1991) v princípe nespochybňuje toto zdôvodnenie, pretože „prídavné mená *sladkokyslý, sladkobôľny* nemožno významovo rozkladať podľa jednotlivých chutí, či pocitov, lebo vyjadrujú jednu chuť, jeden pocit" (op. cit., s. 255). Výklad v Krátkom slovníku slovenského jazyka (1989) – „sladký a kyslý zároveň" – považuje z vecnej stránky za nesprávny. Spochybňuje však spojité písanie slova *hluchonemý* a najmä adjektíva *československý*. Podľa autora aj prídavné mená typu *žltozelený* skutočne vyjadrujú jednu farbu, čiže možno povedať, že aj jeden pojem (v podstate ide

[5] Sú doklady na nekodifikovanú podobu *slobodomilovný*. Jej vznik si vysvetľujeme existenciou paralelných derivátov so segmentom *slobodo-* (*slobodomurár, slobodomurárstvo, slobodomyseľný, slobodomyseľnosť*) a napokon aj existenciou variantov v češtine.

o význam „majúci zelenú farbu so žltým odtieňom, zelený dožlta“). Dvojice adjektív písané bez spojovníka aj so spojovníkom typu *hnedočervený* (červený dohneda), *hnedo-červený* (hnedý a červený) uvádza Krátky slovník slovenského jazyka (1997, s. 181). Na odlišnosť chápania, a teda aj písania zložiek v adjektívach *žlto-zelený* a *žltozelený,* upozorňujú aj Pravidlá slovenského pravopisu (1991).

Takéto odlišovanie kompozít utvorených zo zložiek, ktoré sú v podraďovacom vzťahu od kompozít utvorených od zložiek v priraďovacom vzťahu uplatňuje aj Slovník súčasného slovenského jazyka 1, 2 (2006, 2011), ktorý uvádza dvojice týchto farebnostných adjektív v širšom meradle. Pravidlá slovenského pravopisu (1991, s. 122) uvádzajú príklady aj na ďalšie dvojice, z ktorých jeden člen predstavuje koordinatívum (*politicko-ekonomický* = politický a ekonomický) a druhý člen determinatívum (*politickoekonomický* = týkajúci sa politickej ekonómie).

Viaceré problémy súvisiace s pravopisom priraďovacích adjektívnych kompozít naznačil a pokúsil sa riešiť J. Horecký (1977). Zamýšľal sa nad otázkou, prečo napriek tomu, že kodifikácia stanovuje písanie adjektív *ideovovýchovný, vedeckotechnický, politickoorganizačný* bez spojovníka, sa v textoch ustavične píšu so spojovníkom. Autor sa nazdáva, že kodifikácia sa neopiera o dostatočne preukazný materiál, ale ani o hlbší sémantický rozbor, pri ktorom by sa skúmali nielen izolované prídavné mená, ale celé skupiny prídavných mien, ako aj pomenovania, v ktorých sa tieto prídavné mená používajú. Pozastavuje sa napr. nad výkladom slova *ideovýchovný* v Slovníku slovenského jazyka (1959) „týkajúci sa ideovej výchovy“. Podľa neho ide o „výchovu z ideového, resp. ideologického hľadiska“. Na druhej strane, heslové slovo *výrobno-technický* sa vykladá ako „týkajúci sa techniky výroby“. Z takého výkladu by vyplývala podoba *technickovýrobný*, teda bez spojovníka a nevyhnutne v obrátenom poradí.

Pri analýze niektorých koordinatív prichádza k záveru, že ich možno písať dvojako, pretože niekedy nejde o jednoduché priradenie dvoch vlastností, ale o to, že obidve zložky tvoria nedeliteľný celok. Preto je napr. logické písať adjektívum *mäsovomliekový (typ)* dovedna, ale pri písaní zdanlivo podobného kompozita *mäsovo-pečeňový (krém)* pripúšťa autor chápanie zložiek ako priradených, teda netvoriacich jeden pojem. Rozličným chápaním vzťahu dvoch zložiek tvoriacich adjektívne kompozitum si vysvetľuje aj kolísanie v písaní slov *vedeckotechnický* a *vedecko-technický*. V súčasnosti je definitívne kodifikovaná podoba *vedecko-technický*, ktorá jediná má vnútornú logiku – „týkajúci sa vedy a techniky“ (Kočiš, 1978, s. 328; Peciar, 1983, s. 231; Kočiš, 1988, s. 208).

Ako najdôležitejšie sa nám javia dve miesta v Horeckého práci. Autor poukázal na možnosť dvojakej interpretácie koordinatívnych kompozít v type *mäsovomliekový/mäsovo-pečeňový*, a teda na možnosť vidieť/nevidieť vo význame pomenovania jeden nedeliteľný celok a tomu prispôsobiť pravopisnú podobu. J. Horecký, zrejme ako prvý, upozornil na možnosť dvojakej interpretácie, a teda aj na možnosť dvojaké-

ho písania, vo dvojiciach, kde obidve kompozitá predstavujú determinatíva. Ide o typ dvojíc, z ktorých jeden člen je utvorený zo združeného pomenovania, a preto sa adjektívum píše spolu, napr. *zahraničnoobchodná organizácia* (organizácia zahraničného obchodu), druhý člen vyjadruje zreteľový význam a adjektívum sa píše so spojovníkom, teda *zahranično-obchodná organizácia* = organizácia fungujúca smerom k zahraničiu. Adjektíva v spojeniach *politicko-výchovný cieľ, vedecko-fantastický román, výrobno-hospodárska jednotka, prevádzkovo-výrobné objekty, hospodársko-organizátorská funkcia štátu* navrhuje autor chápať ako kompozitá so zreteľovým významom a písať ich so spojovníkom. Autor sa aj v neskoršom článku o neologizmoch k tomuto návrhu vrátil (Horecký, 1986, s. 9) a vo svojej rozsiahlej štúdii mu primerané miesto venuje aj K. Buzássyová (2003, s. 41 – 42).

Ukázalo sa, že problematika zložených adjektív s podkladovou priraďovacou syntagmou sa naozaj nedá redukovať na jasné prípady kopulatívneho typu ako *inžiniersko-technický* (inžiniersky a technický), *inžiniersko-investorský* (inžiniersky a investorský) a konfrontovať ich len s podobne zreteľnými prípadmi, v ktorých základe leží determinatívna syntagma adjektívno-substantívneho typu predstavujúca združené pomenovanie – *inžinierskogeologický* (súvisiaci s inžinierskou geológiou), *inžinierskoprojektový* (súvisiaci s inžinierskou projekciou, resp. vhodnejšie s inžinierskym projektovaním). Tieto prípady ilustrujú viac-menej jasné exempláre koordinatívno-determinatívnej výkladovej škály. To isté sa týka dvojíc *kultúrnopolitický* (súvisiaci s kultúrnou politikou) a *kultúrno-politický* (súvisiaci s kultúrou a politikou, kultúrny a politický).

Len menšie množstvo koordinatívnych kompozít sa v 2. zväzku Slovníka slovenského jazyka (2011) vykladá tradične, teda pomocou dvoch motivujúcich adjektív: *historicko-geografický:* historický a geografický*, lexikálno-gramatický:* lexikálny a gramatický. Prevažná väčšina adjektívnych kompozít má vzťahový význam, a preto autorky dávali prednosť vzťahovým perifrázam so všeobecnovzťahovým alebo konkrétnovzťahovým príčastím, ktoré často dopĺňali aj „tradičnou“ syntagmou z motivujúcich adjektív: *hygienicko-epidemiologický* – zameraný na hygienu a epidemiológiu, na prevenciu a likvidáciu infekčných chorôb; *kultúrno-osvetový* – súvisiaci so šírením kultúry a osvety; kultúrny a osvetový; *ideovo-politický* – zameraný na ideovú a politickú činnosť, na ideové a súčasne politické pôsobenie; ideový a politický. Niekedy má koordinatívny vzťah zložitejšiu povahu, ktorú sa autorka pokúsila vyjadriť „nákladnejšou“ perifrázou: *hudobno-informačný* – zameraný na hudbu spestrenú okrem informácií z hudobnej oblasti aj všeobecnými, základnými informáciami rozličného druhu; hudobný a informačný; *hudobno-literárny* – skladajúci sa z hudby a hovoreného slova zameraného na literárny text; hudobný a literárny; *ľavo-pravý* – nachádzajúci sa rozdelene na ľavej a na pravej strane (obyč. politického spektra), ľavý a pravý; ľavicový a pravicový, ľavicovo-pravicový.

Pri niektorých adjektívach môže vzniknúť otázka, či nejde o prípady, v ktorých sa opozitné zložky nepriraďujú odčleniteľným spôsobom, ale tvoria nedeliteľný pojmový celok, podobne ako v často citovaných príkladoch *sladkokyslý* a *sladkobôľny*. Máme na mysli také adjektívne kompozitá ako *humorno-tragický* – vyznačujúci sa humorom s nádychom tragickosti; veselý a smutný zároveň; *humorno-satirický* – ktorý je žartovný i útočno-výsmešný; kritizujúci nedostatky spôsobom, ktorý vyvoláva veselosť; humoristický a satirický.

Pravopis adjektívnych kompozít, v ktorých základe leží determinatívna syntagma so zreteľovým významom sme riešili písaním so spojovníkom: *hospodársko-právny* – právny so zreteľom na hospodársku činnosť štátu; hospodársky a právny; *hospodársko-sociálny* – sociálny z hospodárskeho hľadiska; hospodársky a sociálny; *hospodársko-finančný* – finančný so zreteľom na hospodárenie organizácie; *literárno-estetický* – vzťahujúci sa na estetiku so zreteľom na umeleckú literatúru; estetický z hľadiska umeleckej literatúry; *kultúrno-vzdelávací* – súvisiaci so vzdelaním so zreteľom na kultúru; kultúrny a vzdelávací. Vidíme, že tento typ perifráz nie je ešte úplne zjednotený. Raz sa v perifráze používa všeobecnovzťahové príčastie, inokedy nie; raz sa pripája koordinatívna syntagma zložená z adjektívnych motivantov ako podporná perifráza, inokedy nie; raz sa v perifráze používa slovo „zreteľ“, inokedy slovo „hľadisko“. Niekedy by bolo vhodnejšie doplniť perifrázu zloženú z adjektívnych motivantov o perifrázu odrážajúcu zreteľový význam, napr. *historicko-dokumentárny* – dokumentárny so zameraním/so zreteľom na históriu; historický a dokumentárny. V tejto oblasti bude potrebné vykonať ešte podrobnejšie analýzy a tam, kde je to možné, navrhnúť jednotné typové perifrázy pre adjektívne kompozitá so zreteľovým významom. Niektoré adjektívne kompozitá môžu (ale nemusia) vyjadrovať dva významové odtienky – zreteľový aj atributívno-determinatívny – a nie vždy to slovník zachytáva: *dejinno-kultúrny* – súvisiaci s dejinami a kultúrou (ale táto všeobecná perifráza môže zahŕňať ako odtienok „dejinný so zreteľom na kultúru“, tak aj „súvisiaci s kultúrnymi dejinami niečoho“); *hudobno-súťažný* – pozostávajúci z hudby a zo súťaží zameraných obyč. na oblasť hudby; hudobný a súťažný (ale v prípade vhodných dokladov môžeme uvažovať aj o poukázaní vo výklade hesla na *hudobnú súťaž* vo význame „súťaž profesionálnych alebo amatérskych hudobníkov“); *hospodársko-správny* – súvisiaci so spravovaním hmotných prostriedkov organizácie, inštitúcie (ale chýba spracovanie odtienka odkazujúceho na *hospodársku správu* ako organizačnú jednotku); *hudobno-výchovný* – súvisiaci s výchovou so zreteľom na hudbu, na vzťah k hudbe a na jej pochopenie (Možno uvažovať, či niektoré spojenia s týmto adjektívom nemajú vzťah k predmetu *hudobná výchova.* Jediným kandidátom z materiálu SNK je nejednoznačné spojenie *hudobno-výchovný proces/hudobnovýchovný proces*). V tomto a podobných prípadoch bude potrebné veľmi dôkladne zvažovať, v akom vzťahu sú dva významové odtienky

(napr. predmet *hudobná výchova* je vo vzťahu inklúzie k širšie chápanej výchove so zreteľom na hudbu), resp. či už nejde o dva samostatné významy, a ako tento vzťah premietnuť do pravopisnej podoby?

Používatelia slovenčiny často nerešpektujú spojený pravopis ani takých adjektívnych kompozít, v ktorých základe je známe ustálené spojenie (združené pomenovanie), napr. *ľudovoumelecký, karpatskonemecký, hudobnopedagogický, chemicko-technologický* a pod. Jednoznačnú prednosť písaniu so spojovníkom dávajú používatelia vtedy, ak podkladom pre kompozitum je síce typické adjektívno-substantívne spojenie, ktoré však nemožno považovať za združené pomenovanie, napr. *história kultúry, kultúrna história* (relevantný študijný odbor má pomenovanie *dejiny kultúry*): nekodifikovaná podoba *kultúrno-historický* je v SNK doložená 637 krát a kodifikovaná podoba *kultúrnohistorický* 426 krát. Ak má podkladová syntagma zložitejší charakter, resp. inklinuje k zreteľovému významu, vtedy, až na malé výnimky, volia používatelia písanie kompozita so spojovníkom: *historicko-spoločenský* – súvisiaci s historickým vývojom spoločnosti; *hospodársko-sociálny* – sociálny z hospodárskeho hľadiska.

Je očividné, že analýza konkrétneho materiálu v oblasti zložených adjektív ako determinatívneho, tak koordinatívneho typu, stavia pred lexikografa množstvo otázok, z ktorých mnohé nie sú nové, ale doteraz sa neriešili v takom veľkom objeme ako v Slovníku súčasného slovenského jazyka. V druhom zväzku tohto slovníka je okolo 950 adjektívnych kvázikompozít a kompozít.

3. ZÁVER

V Slovníku súčasného slovenského jazyka spracúvame najfrekventovanejšie internacionálne prefixoidy v samostatných heslách a adjektíva s týmito komponentmi považujeme za kvázikompozitá. Domáce komponenty s kvantifikačno-intenzitným významom a niektoré iné prvé slovotvorné základy zložených adjektív nepovažujeme napriek ich výnimočnej produktivite za prefixoidy, ale za koreňové morfémy (v niektorých prípadoch trunkované, napr. *stredo-, západo-, vodo-, leso-*). Nespracúvame ich v samostatných heslách.

Takisto nespracúvame ani domáce komponenty pripomínajúce sufixoidy: *-hodný, -schopný, -plný, -chtivý, -darný, -milný, -milovný, -tvorný, -nosný, -vzdorný*. Na základe analýzy adjektív s komponentom *-vzdorný* v porovnaní s komponentmi *-tvorný, -nosný* na jednej strane, a *-milovný, -chtivý* na druhej strane, nemôžeme potvrdiť stanovisko uvádzané v literatúre, že tieto slovotvorné typy sú v konkurenčnom vzťahu v tom zmysle, že by kompozično-sufixálne tvorenie so spájacou submorfou *-o-* (*cenotvorný, roponosný*) bolo progresívnejšie než tvorenie, ktoré má podobu juxtapozície. Ukazuje sa, že tieto typy sú komplementárne a prelínanie obidvoch postupov v type *-vzdorný* závisí od existencie slovotvorných paralel substan-

tívnych základov (kompozitum *vodovzdorný* popri *vodoznak, vodojem, vodopád, vodovod, vodováha, vodohospodár, vodoliečba* a iných; juxtapozitum *nárazuvzdorný* bez paralel). Priamočiara analógia s typmi *-nosný a -tvorný* nejestvuje.

Analýza koordinatívnych adjektívnych zložení nám poskytuje zložitejší obraz o ich význame v porovnaní s tým, ako ho môže vyjadriť priraďovacia syntagma zložená z adjektívnych motivantov (*historicko-dokumentárny* – historický a dokumentárny).

Inšpirácia idúca od J. Horeckého prostredníctvom jeho chápania kompozít so zreteľovým významom nám umožňuje opísať mnohé zložené adjektíva adekvátnejšie a reflektuje prevládajúcu pravopisnú podobu jestvujúcu v textoch rozmanitých štýlových a žánrových registrov. Je však potrebné podrobiť tento koncept ďalšej analýze na veľkej vzorke materiálu, aby sme ho v slovníku mohli naplniť konkrétnymi a primeranými typmi výkladov.

Literatúra

BOSÁK, Ján: Produktívne typy zložených adjektív. In: Ján Horecký – Klára Buzássyová – Ján Bosák a kol. Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989, s. 234 – 241.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Zložené slová z hľadiska internacionalizácie a inovácií. In: Jazykovedný časopis, 2003, roč. 54, č. 1 – 2, s. 32 – 50.

FURDÍK, Juraj: Slovenská slovotvorba. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka 2004. 200 s.

Historický slovník slovenského jazyka. I. A – J. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991. 536 s.

Historický slovník slovenského jazyka. II. K – N. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1992. 616 s.

HORECKÝ, Ján: Pravopis zložených prídavných mien. In: Slovenská reč, 1954, roč. 19, č. 1 – 2, s. 40 – 45.

HORECKÝ, Ján: Zložené prídavné mená v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie 13. Ružičkov zborník. Red. J. Horecký. Bratislava: Veda 1977, s. 131 – 137.

HORECKÝ, Ján: Neologizmy v súčasnej spisovnej slovenčine. In: Kultúra slova, 1986, roč. 20, č. 1, s. 6 – 13.

HORECKÝ, Ján: Systémovosť a systémový prístup. In: Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Materiály z konferencie v Budmericiach 27. – 29. októbra 1994. Red. J. Doruľa. Bratislava: Veda 1995, s. 31 – 34.

HORECKÝ, Ján: Kultivovanie slovenčiny. Princípy a kritériá. 1. vyd. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2001. 52 s.

IVANOVÁ, Martina: Afixy – frekvenčná, obsahovo-formálna a funkčná charakteristika. In: Morfematický výskum slovenčiny (možnosti jeho štatistického, elektronického a didaktického spracovania). Venované pamiatke Jána Horeckého. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis. Jazykovedný zborník 21 (AFPh UP 155/23). Ed. M. Sokolová – M. Ivanová – M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2006. s. 111 – 144.

JAROŠOVÁ, Alexandra – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján: Východiská a zásady spracovania slovníka. In: Slovník súčasného slovenského jazyka. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006, s. 13 – 47.

JUNGMANN, Josef: *Slovník česko-německý. I – V*. Praha: Knížecí arcibiskupská knihtiskárna 1835 [1834] – 1839.

KOČIŠ, František: Jazyková kultúra a odborný preklad. In: Kultúra slova, roč. 12, 1978, č. 10, s. 325 – 330.
KOČIŠ, František: Písať zložené prídavné meno vedecko-technický so spojovníkom alebo bez neho? In: Pisárčiková, M. a kol.: Jazyková poradňa odpovedá. Red. M. Pisárčiková. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 208.
KOČIŠ, František: Ako písať zložené prídavné meno hluchonemý. In: Slovenská reč, 1991, roč. 56, č. 4, s. 255 – 226.
KOTT, František Štěpán: Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. I – VII. Praha: Tiskem a nákladem knihtiskárny Josefa Koláře 1878; Tiskem a nákladem knihtiskárny Františka Šimáčka 1980 – 1893.
Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 2., opravené. vyd. Bratislava: Veda 1989. 592 s.
Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 3., dopl. a preprac. vyd. pripravili J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 1997. 988 s.
MARTINCOVÁ, Olga – SAVICKÝ, Nikolaj: Hybridní slova a některé otázky neologie. In: Slovo a slovesnost, 1987, roč. 48, č. 2, s. 124 – 139.
MASÁR, Ivan: Žiaruvzdorný, ale žiaropevný, koróziovzdorný. In: Kultúra slova, 1973, roč. 7, č. 5, s. 189 – 190.
MITTER, Patrik: K hybridním složeninám (s prvním komponentem cizího původu) v NSČ 2. In: Jazykovedný časopis, 2005, roč. 56, č. 1, s. 31 – 43.
OPAVSKÁ, Zdeňka: Krajnní póly fungování kvantifikačně-intenzifikačních prefixoidů? In: Internacionalizmy v nové slovní zásobě. Sborník příspěvků z konference. Ed. Z. Tichá A. Rangelova. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR 2003, s. 35 – 41.
PECIAR, Štefan: Aktuálne problémy slovenského pravopisu. In: Slovenská reč, 1983, roč. 48, č. 4, s. 222 – 233.
POVAŽAJ, Matej: Koróziovzdorný či koróziivzdorný? In: Kultúra slova, roč. 35, 2001, č. 4, s. 248 – 249.
Pravidlá slovenského pravopisu. 11. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1971. 422 s.
Pravidlá slovenského pravopisu. Red. M. Považaj. 1. vyd. Bratislava: Veda 1991. 536 s.
Slovenský národný korpus – prim-5.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2011. Dostupný z WWW: http://korpus.juls.savba.sk.
Slovník slovenského jazyka I. – V. diel. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959 – 1965.
Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.
Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. [2. zv.]. Red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. 1088 s.
SOKOLOVÁ, Miloslava – IVANOVÁ, Martina – VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: Prínos slovníka koreňových morfém k charakteristike kompozít. In: Jazykovedný časopis, 2005, roč. 56, č. 2, s. 99 – 126.
SOKOLOVÁ, Miloslava: Teoretické zásady morfematického spracovania slovenčiny. In: M. Sokolová – G. Moško – F. Šimon – V. Benko: Morfematický slovník slovenčiny. 1. vyd. Prešov: Náuka 1999, s. 9 – 53.

ŽÁNROVÉ A ŠTÝLOVÉ ČLENENIE BOHEMIZMOV V PREDSPISOVNOM OBDOBÍ SLOVENČINY[1]

Iveta Valentová
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Braatislava
e-mail: ivetav@juls.savba.sk

VALENTOVÁ, I.: Genre and Style Division of Czechisms in a Pre-literary Period of the Slovak Language. In Slovak Speech, 2011, vol. 76, no 1-2, p. 149-159.
Abstract: Czech language, i.e. genetically and typologically closest language to the Slovak language, fulfiled, for a long period, a function of literary, supra-dialectal language formation in our territory. Thus, in the earlier Slovak, it became a copious source of borrowing of words and phrases. The study deals with description and attitude of the authors of The Historical Dictionary of the Slovak Language towards Czechisms. Moreover, it deals with the rules of their inclusion in the dictionary. Opinion of the author is based on the lexical database of the Historical Dictionary of the Slovak Language and she characterizes Czechisms of that period dividing them into six groups. The main part of the study represents a genre and stylistic division of Czechisms in pre-literary period of the Slovak language and their analysis; the largest group of professional terminology are botanical and zoological terms, followed by legal terms and administrative Czechisms.
Key words: The Historical Dictionary of the Slovak Language, pre-literary period, lexical Czechisms, semantic Czechisms, zoological Czechisms, botanical Czechisms, administrative Czechisms, legal Czechisms

Slovenčina nadobudla kodifikovanú podobu až v bernolákovskom období. Slováci, na rozdiel napr. od Čechov, nemali svoje kultúrne a politické centrum, kde by bolo možné kultivovať jazyk, hoci v písomných záznamoch, ale aj v ústnych prejavoch slovenského meštianstva, zemianstva a vzdelancov existovala okrem nárečí aj kultivovaná podoba slovenského jazyka, kultúrna slovenčina. Napriek tomu, že nebola oficiálnym úradným jazykom, bola štýlovo diferencovaná. Aj keď plnila významnú funkciu v ústnom a písomnom styku, úlohu jazyka verejnej komunikácie suplovali iné jazyky. Dôsledkom toho sa slovenský jazyk dostával do užšieho kontaktu s geneticky blízkymi i vzdialenými jazykmi, a tým rozširoval svoju slovnú zásobu, prijímal nové slovotvorné prostriedky a do istej miery dochádzalo k rozširovaniu alebo zužovaniu významov slov. Mnohé prevzaté lexémy sa slovotvorne, morfologicky alebo hláskoslovne adaptovali. Jedným z jazykov, ktorý dlhé obdobie zastával funkciu jazyka verejnej komunikácie na našom území, sa prirodzene stal český jazyk, ktorý bol na základe genetickej blízkosti najzrozumiteľnejší.

Čiastkovým analýzam s rozličnou (zvyčajne úzkou) orientáciou na tematickú či žánrovú charakteristiku pamiatok a kontaktovým vplyvom nášho jazyka s ostatnými

[1] Štúdia bola vypracovaná v rámci grantového projektu č. 2/0089/08 *Staršia slovenská lexika v medzijazykových vzťahoch. (Apelatívna a propriálna lexika)*

jazykmi v predspisovnom období slovenčiny sa venovali mnohí bádatelia. Ucelenejšou prácou v tomto smere je napr. publikácia J. Doruľu Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Historický slovník slovenského jazyka zv. I – VII (1991 – 2008, ďalej HSSJ) je zase dielom, v ktorom sa odbornej a laickej verejnosti dostáva do rúk komplexný vedecký opis slovnej zásoby utvárajúcej sa písomnej podoby kultúrnej slovenčiny od zániku Veľkej Moravy po bernolákovskú kodifikáciu (11. – 18. stor.). Vďaka počítačovému spracovaniu všetkých zväzkov sme mohli vytvoriť lexikálnu počítačovú databázu, ktorá obsahuje nielen domácu, ale aj nedomácu lexiku tohto obdobia a následne vyselektovať súbory obsahujúce lexikálne jednotky s gramatickou, hláskoslovnou a sémantickou charakteristikou s exemplifikáciami z jednotlivých historických prameňov (tak ako v HSSJ) podľa východiskových jazykov (latinčina, nemčina, čeština, maďarčina, poľština a i.). Bohemizmy, slová označené kvalifikátorom *čes,* predstavujú tretiu najpočetnejšiu skupinu prevzatých slov. V našom príspevku sa budeme venovať ich charakteristike, predovšetkým žánrovému a štýlovému členeniu.

Autori HSSJ vychádzali z funkčného hodnotenia bohemizmov. Ich prioritou bolo ukázať písomnú podobu kultúrnej slovenčiny predspisovného obdobia, v ktorej širšie uplatnenie mali prvky prevzaté z češtiny, či už hláskoslovné, gramatické alebo lexikálnosémantické. Predovšetkým išlo o tie, ktoré mali paralelu v západoslovenských nárečiach. Príznačnú vrstvu bohemizmov tvorili výrazové prostriedky, ktoré boli potrebné pre rozvíjajúci sa kultúrny jazyk, napr. spojky, druhotné predložky, participiálne väzby. Rozšírené boli aj české slová, ktoré mali slovenské ekvivalenty (*anebo* – alebo*, když* – keď). Snaha autorov bola nezačleňovať do slovníka lexikálne bohemizmy, ktoré sa vyskytli v slovenských textoch ojedinele, resp. iba v starších slovníkoch pod vplyvom používanej českej literatúry (čiže nie preto, že by niektoré z nich boli známe aj v okrajových západoslovenských nárečiach), napr. *ať, kachna, kvapiť.* Takého slová sa používali len ako individuálne výpožičky a v neskoršom vývinovom období slovenského jazyka sa hodnotili ako české alebo sa v ňom ani nevyskytovali (Ukážkový zošit, 1973, s. 38 – 39). Napriek tomu, ako ďalej rozvedieme, hlavne z botanického a zoologického českého názvoslovia boli mnohé do slovníka zaradené. Podľa Ukážkového zošita (1973, s. 39) sa nespracovali ani české znenia slov, ktoré majú v slovenčine a češtine rovnaký lexikálny základ a odlišujú sa od príslušného slovenského slova typickými českými hláskoslovným znakmi, ak sú doložené iba ojedinele alebo sporadicky, napr. *auřad, řečený, proč* ap. Pri príkladoch *auřad* a *proč* nejde o ojedinelý, ale systémový jav. Spracovali sa niektoré vrstvy nezdomácnených slov, napr. bohatšie doložené lexikálne bohemizmy, ktoré boli obvyklé v slovenských kontextoch aspoň niektorého žánru kultúrnej slovenčiny a často presahovali jej časový rámec. Zvyčajne sa začleňovali do derivačného radu, napr. *zde – zdejší, zeď – zeďka – zedník – zednícky*. Do HSSJ sa začleňovali slová, ktorých

základy sú spoločné slovenčine i češtine. Za slovenským variantom sa uviedli príslušné české slová (s kvalifikátorom *čes*), ak boli príznačné pre písomnú podobu kultúrnej slovenčiny a ak používanie českého znenia zvyčajne presahovalo časový rámec predspisovného obdobia (*který, anebo, slib*) (Ukážkový zošit, 1973).

Niektoré lexémy, ktoré majú charakteristické prvky českého hláskoslovia (*ř/r, ú/au*) a nemali paralelu v slovenských nárečiach, sa vyskytovali v textoch z predspisovného obdobia len nepatrne. Hláskové znenia slov, známe nielen v češtine, ale aj v slovenčine, najmä v západoslovenských nárečiach, sa nehodnotili ako české, ale ako domáce, napr. *víra*, minulý čas slovesa *byť* mal najčastejšie tvary od základu *byl*, tvar *bratr*, kontrahované tvary *mého, mému,* dokonca tvary minulého času infinitívu *mať – mel, miel* nie sú ani úpravou českých znení *jměl, měl*, ale vznikli domácim vývinom (K. Habovštiaková, 1968). Ako bohemizmy sa v HSSJ nehodnotili ani zmeny *ie* > *í* (napr. *zdraví, požehnaní, richtárství*), predpona *pro-* (*prodať*) a i. Napriek tomu daktoré české slová, hoci mali paralelu v západoslovenských nárečových areáloch, sa ako bohemizmy označovali, napr. *prejet(i)/projet(i), zajíc, zítra* ap.

V oblasti slovnej zásoby boli kontakty s češtinou výraznejšie, keďže ide o otvorenejší systém v porovnaní s hláskoslovím alebo gramatickou stavbou jazyka. V mnohých písomnostiach z 15. – 18. stor. možno nájsť lexémy českého pôvodu, pre ktoré kultúrna slovenčina v tomto období ešte nemala vypracovaný osobitný pojem alebo jej pre ten-ktorý pojem chýbalo osobitné domáce pomenovanie, domáci ekvivalent. Z češtiny sa však preberali aj také lexémy, pre ktoré už kultúrna slovenčina mala vypracovaný osobitný pojem alebo príslušnú domácu lexému. Mnohé české lexémy sa viac či menej presadili na úkor slovenského synonyma, napr. *nyní* – teraz*, pokoj* – izba*, zde* – tu*, zdejší* – tunajší a i. Často sa preberala len formálna stránka príslušného slova.

Celkovo by sme bohemizmy v HSSJ mohli vyčleniť do niekoľkých výrazných skupín, napr.: 1. lexikálne bohemizmy: *sličný*, *nacpať*, *púhon*; 2. hláskové bohemizmy, ktoré majú slovenský ekvivalent: *sepsaní* – spísanie, *svobodit* – slobodiť; 3. sémantické bohemizmy – len niektorý význam z češtiny sa prevzal: napr. adjektívum *chudý* sa u nás používalo v domácich významoch „majúci málo tuku, vychudnutý“ a „prinášajúci malý úžitok“, ale aj vo význame typickom pre češtinu „chudobný, nemajetný“ (HSSJ I, s. 481 – 482); sloveso *uhoditi* sa z češtiny prevzalo len vo význame „zasiahnuť ranou, úderom, udrieť“); 4. bohemizmy, ktoré majú paralelu v západoslovenských nárečových areáloch, hlavne v oblasti Záhoria (*parez, zeď, zítra*); 5. praslovanské slová zväčša cudzokrajného pôvodu*,* ktoré sa nachádzajú v rôznych hláskoslovných obmenách aj v iných slovanských jazykoch, príp. aj v neslovanských jazykoch, a preto v slovenčine môže ísť o lexikálne bohemizmy, alebo rovnako tieto slová mohli ostať v staršej slovenčine z praslovančiny a v neskoršom obdo-

bí vývinu slovenčiny pri odstraňovaní polylexie a synonymie zanikli a presadili sa iné lexémy alebo varianty, prípadne sa mohli dostať do písomností predspisovného obdobia nárečovým vplyvom (*velblúd, veverka*) a 6. lexémy označené v HSSJ ako bohemizmy, pretože sme ich prevzali z českého jazyka, ale do češtiny boli prevzaté z iných jazykov, etymologicky sú preto prevažne nemeckého pôvodu: (*kšaft, pulkrabí, škop*).

Čeština sa prejavila vo všetkých žánroch písanej kultúrnej slovenčiny predspisovného obdobia, ktoré tvorili pramennú základňu HSSJ. V lexike písomností odborno-náučného žánru je zastúpená česká terminológia, ktorou sa do istej miery dopĺňala chýbajúce slovenské termíny, čím sa stimuloval aj rozvoj domácej odbornej lexiky. Pomerne veľkú skupinu v HSSJ tvorí české botanické názvoslovie, ktoré sa nachádza predovšetkým vo farmakologických textoch ako napr. Taxa pharmaceutica Posoniensis cum instructionibus pharmacopoeorum, chirurgorum et obstetricum speciali mandato excelsi consilii regii locumtenentialis Hungarici assumta z r. 1745 od J. J. Torkosa (TT), v herbároch a receptároch alebo v odborných a prekladových slovníkoch, ako sú napr. Vocabularium trium lingvarum z r. 1678 (VTL), Kamaldulský slovník z r. 1763 (KS) a i. Najväčšiu skupinu tvoria české botanické názvy, ktoré sa nezhodujú so slovenským synonymným názvom, teda lexikálne bohemizmy, napr. *hledík* – papuľka väčšia Antirrhinum maius, *chrpa* – nevädza poľná Cyanus cyanus, *pampeliška* – púpava lekárska Taraxacum officinalis, *podléštka* – pečeňovník trojlaločný Hepatica nibilis, *snedek* – rastlina z rodu bledavka Ornithogalum, *lupkameň* – rastlina z rodu krtičník Scrophularia a i. Mohli byť prevzaté z češtiny preto, lebo čeština plnila funkciu úradného jazyka, alebo preto, že slovenský názov rastlina nemala, prípadne ten, čo mala, bol veľmi všeobecný, alebo daná rastlina u nás bola menej známa, príp. úplne neznáma. Súdiac podľa jazykových pamiatok do konca 18. stor. vplyv českej kultúrnej tradície napr. na názvy lesných rastlín a ich plodov bol však minimálny (M. Majtánová, 1966, s. 243, 246).

Vplyvom českej pravopisnej normy sa v písomnostiach vyskytovali synonymné české názvy, ktoré možno zaradiť k hláskovým bohemizmom. Predstavujú ekvivalenty slovenských tvarov, s ktorými sa používali súbežne, napr. *hermánek* – harmanček, *šalvej* – šalvia, *smrk* – smrek, *vikev* – vika, vikva, *zelí* – západoslovenské tvary *zelé, zelie* vo význame „kapusta“, *koniklec* – poniklec. Pri zložených názvoch môže ísť o lexikálny variant jednej časti, napr. český názov *jitrocel* a slov. ľudový názov *jatrocel* znamená podľa V. Machka (1953, s. 218) „játra hojící“ (v *jitro-* i >a ako *jaternice* > *jitrnice*; *celiti* = „hojiti“, od *celý*) a slovenský aj staročeský názov *skorocel* je od *skoro* = „rýchlo“, teda vo význame „ktorý sa rýchlo hojí“. Neskôr V. Machek poukazuje (1968, s. 229) na to, že staré *jędrъ* malo aj význam „rýchly“ a bolo nahrádzané v staroslovanských textoch slovom *skorъ,* a preto kmeň *jędro-* bol nahradený kmeňom slova *skorý.*

Mnohé botanické názvy sú celoslovanské, majú varianty v iných slovanských jazykoch a vychádzajú z praslovanského základu, napr. *smrk* – smrek*, zelí – zelé, zelie*. Iné majú pôvod v latinčine, hoci sa k nám mohli dostať aj cez nemčinu a češtinu, napr. *hermánek* – harmanček z nemeckých nárečových podôb *Hermel, Hermlan, Hermandel, Hermelkraut* (z lat. *chamaemela*)*; šalvej* – šalvia zo starohornonemeckých slov *salveie, salbeie* (z lat. *salvia*); *vikev* – vika zo starohornonemeckého výrazu *wiccha* (z lat. *vicia*) (V. Machek, 1968). Môžu sa takisto vyskytovať aj v iných slovanských jazykoch, ako napr. v ruštine je *šalféj*, v poľštine je *szałwija, wyka.*

Veľa názvov rozličných rastlín sa preberalo cez češtinu z latinčiny a nemčiny alebo priamo z týchto jazykov. O rozšírenie takýchto názvov sa zaslúžili najmä vtedajší lekári a lekárnici, ktorými často boli mnísi donášajúci z cudziny domov semená, najmä semená úžitkových rastlín a s nimi nezriedka aj ich názvy. Z kláštorov sa takéto rastliny s ich názvami postupne rozšírili a zľudoveli (F. Buffa, 1958, s. 33). Iné známe pomenovania ako *praslička, horčica, imelo* sa už nepociťujú ako prevzaté, ani v HSSJ sa tak neoznačovali, alebo ako sprostredkujúci jazyk je uvedený iný jazyk ako čeština, napr. nemčina pri názve *fiala,* ktorý pôvodne vznikol z lat. *viola.* Medzi menej známe české prevzaté názvy s nemeckým alebo latinským pôvodom patria napr. *cizrna, cizrla, cizrnka, cizrno* (cícer baraní Cicer arietinum), *mejling* (imelo), *peltram* (rimbaba ružová Pyrethrum carneum, rebríček bertrámový Achillea ptarmica), *škopec* (durman obyčajný Datura stramonium), *dajvorec/dejvorec* (jezec lopúšikový Caucalis lappula).

Od prevzatých českých botanických názvov sa používali aj adjektívne tvary, napr. *w cyzrnoweg poliewce* (RT 17. st.); *oleg merunkowy* (HL 17. st.); *diwiznowá mast, dywiznowý oleg, diwiznowé pagáčky, flos cyani: chrpowý kwet* (TT 1745). Deminutívne formy sa vyskytovali ojedinele: *wolaktery smrček stial* (LIPTOV 1693), *vicia: wička idem dem.* (PD 18. st.).

Ďalšiu, o niečo menšiu skupinu prevzatých bohemizmov tvorí zoologické názvoslovie. Väčšina českých názvov živočíchov sa len zriedkavo nachádza v historických odborných a slovníkových prácach. Napr. názov chrobáka zrnovca Calandra graniar filús je uvedený iba v Grossingerovej práci Universa historia physica Regni Hungariae secundum tria regna nature digesta (GU): Curculio: filausy. Český názov rybárika obyčajného Alcedo atthis lednáček, ktorý je odvodený od adjektíva lední podľa nem. Eis- (Eisvogel) (V. Machek, 1968, s. 324), sa vyskytol v pramennej základni HSSJ raz: *lednaček na samem morj se hnizdj* (KoA 17. st.). Používal sa v poslovenčenej forme paralelne s variantmi slovenského termínu: *alcedo: Eisvogel: ledniček, ribaríček* (GU 1793 – 97); *alcedo jég madár: ledniček, ribarik* (KrN 1795). Tvar ledňáček sa vyskytuje len v skalickom nárečí: *ledňáček* (Brodské, okr. Skalica) (SSN II, s. 10). Podobne tvar *penkava* (bez ě) – pinka obyčajná Fringilla coclebs bol

zaznamenaný v dvoch písomnostiach z 18. storočia: *fringila: penkawa, pinka* (ASl 1740); *pringilla: penkawa, pinka* (KrN 1795).

Podobne ako pri botanických názvoch určitú skupinu tvoria české pomenovania zvierat, ktoré sú odlišné od slovenských názvov, napr. dlask – hýľ, filús – chrobák zrnovec, hlemýžď – slimák, ježdík – ostrież riečny alebo sépia obyčajná, kolčava – lasica, čáp – bocian ap. Po českých názvoch autori odborných prác siahali pravdepodobne preto, lebo išlo o menej známeho alebo neznámeho živočícha (filús – chrobák zrnovec Calandra graniar), prípadne druh živočícha, ktorý sa v našich zemepisných podmienkach nevyskytoval. Mohlo ísť napr. o morské živočíchy (*ježdík* – sépia obyčajná Sepia officinalis). Výskyt českých botanických i zoologických názvov bol ovplyvnený tým, do akej miery títo autori ovládali češtinu, resp. české botanické a zoologické názvoslovie.

Mnohé pomenovania zvierat sú české hláskové varianty slovenských názvov: *lipan* – lipeň (lipeň obyčajný Thymallus), *rerábok* – jariabok, *levhart* – leopard, *kreček* – škrečok ap. Vychádzajú zo spoločného základu, a to buď z praslovanského, ako napr. slovo *veverka* – veverica, ktoré je z psl. *věverica* a nachádza sa aj v iných slovanských jazykoch (v ukrajinčine je *vyvirka*, v poľštine *wiewiórka* a i. a súvisí aj napr. s lat. *viverra*) (V. Machek, 1968, s. 687), alebo boli prevzaté z iných jazykov, napr. slovo *leopard* z lat. *leopardus*. Český tvar *levhart* má tiež latinský pôvod, ale bol prevzatý cez nem. *lewehart, lebhart* (bližšie V. Machek, 1968, s. 328). Slovo *welblúd,* ktoré sa na našom území používalo a dodnes používa vo východoslovenských nárečiach (*velblud, veľbľud*), vychádzalo z praslovančiny a nachádza sa aj v iných slovanských jazykoch (v poľštine je tiež *wielbłąd,* po starorusky *velьbudъ,* dnes po rusky, ukrajinsky a bulharsky *verbľúd,* po slovinsky *velblod*, po hornolužicky *wjelbłud*). Toto slovo pravdepodobne ostalo v staršej slovenčine z praslovančiny, ale neskôr sa presadilo z maďarčiny prevzaté slovo *ťava*, takže nemusí ísť o bohemizmus. Zachovalo sa len vo východoslovenských nárečiach. Vzhľadom na to, že v súčasnosti sa slovo *veľblud/velblúd* ako bohemizmus pociťuje, bolo tak označené aj v HSSJ. Rovnako sa mohlo prevziať z českých náboženských textov a hláskoslovne prispôsobiť. Vo východoslovenských nárečiach môže ísť o prevzatie z ukrajinčiny.

České termíny a pojmy z ostatných vedných odborov alebo oblastí sa vyskytujú v HSSJ len v malých počtoch, napr. termíny alebo názvy z oblasti anatómie (*deloha* – maternica, *chrstal* – hrtan, *políčky* – časť tváre, líca, *žebro* – rebro, *ledvíčka* – obličky), z farmakológie (*pokruta, pokrútka* – liečivá gulička, koláčik, pilulka; *tročiška, trochiška* – pilulka, pastilka, tabletka), pomenovania z kuchárskeho umenia (*nudla, nudle* – rezance, *perník* – sladké pečivo z múky a medu s prísadou korenia); vojenské termíny (*kartáč* – druh delového náboja, *púhon* – trestná vojenská výprava, *setník* – vyšší stupeň vojenskej hodnosti v rímskom vojsku, stotník alebo vojenská hodnosť kapitána, *zástava* – vojenský oddiel, rota) a i. Niektoré sú len hláskoslovné

ekvivalenty, pretože majú buď spoločný praslovanský pôvod, alebo sú prevzaté z iného jazyka (napr. z latinčiny prevzatý názov chemického prvku *rtuť* ako ekvivalent k slovenským podobám ortuť, *ortut*).

Česká právna terminológia predstavuje ďalšiu skupinu bohemizmov. Vzhľadom na to, že HSSJ obsahuje 23 hesiel s právnymi výrazmi, je ich pomerne málo. Slovenská právna terminológia bola oddávna ustálená, a preto ju nemalo zmysel v písomnostiach, akým bola napr. Žilinská mestská kniha (15. stor.), prekladať do češtiny. Slovenské etnikum žilo mimo českého štátoprávneho útvaru a malo celkom iné historické podmienky, vyvíjalo sa nezávisle od českého štátu a formovalo sa v rámci uhorského štátneho celku. Čeština preto nemohla ovplyvniť, ani priamo zasahovať právne terminologické vyjadrovanie slovenčiny natoľko ako iné jazyky. Napriek tomu, že sa čeština používala v písomných prejavoch ešte niekoľko nasledujúcich storočí, jej vplyv bol v oblasti práva a právnych termínov len okrajový (Kuchar, 1998, s. 25).

Významovým prevzatím z češtiny sú v slovenskej právnej terminológii slová ako *základ, zástava* s významom „preddavok, záloha" (tamže, s. 26), hoci na vyjadrenie tohto významu má slovenčina od najstarších čias slovenské slovo *záloh* (Pauliny, 1965, s. 8). Používali sa aj derivované substantíva *zakladateľ, zakladač* vo význame „kto niečo, nejakú vec dáva do zálohu, zakladá", *základník* – „kto je v zálohu, kto je založený", *základnica* – „založený pôdny majetok", *zakladanie* – „dávanie do zálohu" a sloveso *zakladať, zakladať sa* vo význame „dávať, odovzdávať do zálohu, dávať zálohu, zaručovať sa za niečo". HSSJ VII (s. 84) síce uvádza a označuje kvalifikátorom *práv* slová *základ* a ostatné odvodené slová v týchto významoch, ale neoznačuje ich už ako bohemizmy. Od slova *zástava* sa používali aj odvodené substantíva *zástavec, zastavenec* – „ručiteľ", *zastavovač* – „prijímateľ zálohu" a *zastavenie, zastavovanie* s významom „dávanie do zálohu", aj keď písomné doklady na tieto deriváty sú prevažne slovníkového charakteru (napr. v KS z r. 1763: *obses: základnjk, zástawec; pignerator: zastawowač; pigneratio: zastaweni, zastawováni, do zálohu dáwani*).

Ďalším z češtiny prevzatým právnym termínom bolo *jistec* s významom „ochranca, zástanca": *ja gistecz y rukoymye gsme swe peczeti prziwiesiti kazali k tomuto listu* (KREMNICA 1449), *assertor: gistec, obranec, zastawač* (KS 1763). R. Kuchar (1993, s. 99) pokladá jeho použitie a výskyt v minulosti v tomto význame za prejav českého knižného pôsobenia. Za bohemizmus ho označil už A. Bernolák v Slovári (s. 845).

Medzi lexikálne a sémantické právne bohemizmy možno zaradiť slová *narčenie* vo význame „požiadavka na uplatnenie právneho nároku", *naleznúť, nalézť* vo význame „rozhodovať, ustanovovať", *otázka* vo význame „problematická vec, spor, hádka" a *uhodiť* s významom „uložiť ako povinnosť, uvaliť, ustanoviť". Zväčša ide

o viacvýznamové slová, ale len jeden z významov možno označiť ako právnický. Podobne je to aj s ostatnými českými právnymi výrazmi, ale s tým rozdielom, že sú to hláskoslovné české varianty slovenských lexém, ktoré sa používali ako synonymné, napr. *optať* – opýtať, *prejít, projít* – prejsť, preísť, *stížnost* – sťažnosť ap.

Sprostredkovane cez češtinu sa k nám dostalo aj nemecké substantívum *kšaft* (*Geschaft*) vo význame „testament". Podľa R. Kuchara (1998, s. 25) išlo o jednoznačne periférny jazykový prostriedok prinesený českými pisármi. Podľa dokladov sa od tohto slova používali aj adjektíva *kšaftový, kšaftovný* vo význame „súvisiaci s testamentom": *testamentarius: kssaftowný* (AP 1769), *knezj nemožu za swedkuw kssaftownych byti* (WZ 1797) a sloveso *kšaftovati* vo význame „testamentárne dediť": *syn aneb dcera což nadobudol po swych preteljch, aneb z manželku dosahnul, kssaftowati muže* (WZ 1797). Substantívum *kšaftovník* už bolo vytvorené domácim slovotvorným prostriedkom, preto sa už ako české neoznačuje ani v HSSJ II (s. 154). Keďže sa tvorili ďalšie deriváty, nemuselo ísť tak jednoznačne o periférny jav, ale do istej miery o udomácnenú prevzatú lexému.

Napriek tomu, že sa čeština prejavila najviac v administratívnom štýle, medzi administratívne bohemizmy v HSSJ boli zaradené hlavne lexémy zložené alebo odvodené od adjektívneho základu *psaný*, ktoré sa vyskytovali v listoch a listinách ako české hláskové ekvivalenty slovenskej podoby slovného základu *písaný: dolunapsaný, dolenapsaný, dolupodepsaný, dolepodepsaný, dolupsaný, dolepsaný, doluzepsaný, napredpsaný, niženapsaný, nižepsaný, nižepodepsaný* atď. Používali sa aj v substantivizovanej podobe: *my, nižepodepsani osady Železnobrezovskej, k lavnej komory bystrickej prisluchajicej, s tymto pismem v znamost uvozujeme* (B. BYSTRICA 1775). Základné adjektívum *psaný* a iné odvodené adjektíva ako napr. *vyšepsaný, výšnapsaný* a slovesné substantívum *psaní* nemajú kvalifikátor *adm.* Zaradili sme ich do tejto skupiny termínov, pretože jeden z ich významov možno označiť ako administratívny. Napr. *psaní* vo význame „úradný zápis, doklad o niečom, potvrdenie": *my Peter Polak i wssechna rada wyznawame timto psanym, ze sie gest sudyla pany Zophka* (ŽK 1463). Niektoré z nich sú v písomnostiach doložené aj v slovenskom tvare, napr. *nižepodpísaný, vyšepodpísaný, výšnapísaný,* čo dokazuje, že sa používali obidve podoby – česká aj slovenská: *my, nižepodpisani testamentni panowe* (PREŠOV 1696), *abi wissepisany Jano Poničan y geho potomcy užiwali yrečitim spusobem, slobodne, beze wssetkeg prekasski* (OČOVÁ 1775).

Autori koncepcie HSSJ na základe predbežného štúdia historických listín a kartotéky predpokladali, že české lexikálne prvky sa využívali hlavne v administratívnom štýle (napr. v úvodných a záverečných formulách listov), nakoniec ich podľa výsledkov z digitálnej databázy HSSJ ako bohemizmy neoznačili, okrem tých, ktoré sme spomenuli. Najcharakteristickejšie sa čeština v administratívnom štýle prejavila ani nie v lexikálnych bohemizmoch, ale v syntaxi a s tým súvisiacich hláskoslov-

ných a gramatických tvaroch lexém predovšetkým rozličných administratívnych formúl a spojení.

J. Doruľa (1967, s. 26) rozdelil administratívne bohemizmy na Slovensku do dvoch skupín. Prvú skupinu tvoria rozličné formuly, spojenia a výrazy charakteristické pre vtedajší administratívny štýl pochádzajúce z češtiny, ktoré zaberajú podstatnú časť písomností. Druhú skupinu tvoria ostatné jazykové prvky charakterizujúce češtinu na Slovensku a vyplývajúce zväčša z kontaktu (konfliktu) slovenského jazykového povedomia pisateľov s knižnou češtinou. J. Doruľa uviedol niektoré formuly, spojenia a výrazy, ktoré boli v češtine na Slovensku pre vtedajší administratívny štýl charakteristické, ako napr. *wernym ze tho raczyte vcinit* (ROŽKOVANY 1575), *znamo czinime a giste swedomy widawame yednemu kazdemu* (LOMNÉ 1572), *dale znamo čzynime wasseg milosti Jako panu ctihodnem* (D. STRHÁRE 1600) ap., a urobil podrobný prehľad úvodných formúl, záverečných a datovacích formúl, formúl v podpise a ďalších formúl, spojení a výrazov, ktoré boli typické pre administratívny štýl českých písomností na strednom a východnom Slovensku v 16. a 17. storočí i s charakteristickými znakmi ich poslovenčovania, napr. zanedbávanie *ě* a *ř,* neuplatňovanie českých prehlások, v 1. os. sg. prézenta pri slovesných tvaroch býva koncovka *-m,* v akuz. a inštr. sg. fem. pri skloňovaní a v 3. os. pl. préz., používanie koncovky *-ú (u*) pri časovaní slovies a i. Je zrejmé, že tieto české zaužívané knižné administratívne formuly sa museli neskôr prenášať aj do slovenských textov, keďže ich forma sa v mnohých prípadoch zhodovala so slovenskými jazykovými prvkami (tamže).

Pre administratívny štýl boli charakteristické určité české syntaktické väzby a vety, ktorých súčasťou boli české spojky, predložky a zámená, ako napr. *anebo, anebože, aneboližto, anobrž, anoť, kterak, kteraj, kterýžkoli, ktokoli(v).* Mali slovenské náprotivky (napr. alebo, alebožto, ktorýžkoľvek, ktožkoľvek ap.), ktoré sa takisto používali. V HSSJ nie sú zaradené medzi administratívne termíny, keďže nejde o plnovýznamové slová, hoci práve v administratívno-právnych písomnostiach sa vyskytovali najčastejšie: *syna naystarssyho, nebožtika, s statku sweho dostatecznie odbyl, anobrž gemu wicze dal nezly nadepsanym* (ŽK 1518), *kdožkoliw chtiel* (v kúpe) *przekassku uczinitі* (TRNAVA 1583), *nemaji handlovni aneb mešti kovačove žaden handl anebo contrabant se železom viesti a držeti, anebože nejakovy nidrleg a sklad ku škode a ujme poctiveho mesta verlag hore nastavovati* (CA 1617 CM). Tento fakt skresľuje počet bohemizmov v administratívnom štýle, aj ich celkový počet v HSSJ.

Najmenej HSSJ obsahuje české náboženské a cirkevné výrazy, hoci náboženská spisba bola v pramennej literatúre dostatočne zastúpená: cirkevné: *vymýtač* – kto niekoho, niečo odstraňuje, vyháňa, vyháňač, exorcista; *vymýtanie* – odstraňovanie, vyháňanie, exorcizmus; náboženské: *díkčinenie* – ďakovný chválospev, *oddechnutie* – oddýchnutie vo význame „večný odpočinok“.

Pramennú základňu HSSJ tvorili štyri základné žánrové skupiny: administratívno-právne písomnosti, odborno-náučná spisba, náboženská literatúra a pamiatky ľudovej a umelej slovesnosti. To umožnilo urobiť žánrovo-štýlovú charakteristiku historických lexém. Najviac bohemizmov sa využívalo v odborno-náučnom žánri, pravdepodobne pre absenciu slovenských termínov. Veľkú skupinu tvorí botanické a zoologické názvoslovie. Druhú väčšiu skupinu tvoria právne a administratívne termíny. V administratívnom štýle sa čeština viac prejavila v syntaktickej, morfologickej a hláskoslovnej rovine. České cirkevné a náboženské výrazy sa uplatnili len sporadicky.

Čeština ovplyvňovala jazykovú situáciu na území Slovenska počas vzniku kodifikácií slovenčiny v 18. – 19. stor., aj v ďalších obdobiach a ovplyvňuje ju i dnes. Lexikálnym prevzatiam z češtiny a slovensko-českým vzťahom zo synchrónneho hľadiska sa jazykovedci venujú aj v súčasnosti. Medzi posledné monografické publikácie patria napr. práce M. Gazdíkovej (2005) a M. Nábělkovej (2008). Pri posudzovaní postojov k bohemizmom v minulosti i jednotlivých prevzatých českých lexém v súčasnosti by sa malo prihliadať na minulosť slovensko-českých vzťahov, na spoločenskú situáciu, spoločný praslovanský základ a vývin obidvoch jazykov, ale i na funkčné hľadisko a súčasný úzus. Dnešné bohemizmy (i puristické tendencie v spisovnom období slovenského jazyka) by sa mali hodnotiť tak, ako sa hodnotia aj prevzatia z iných jazykov.

Literatúra

BERNOLÁK, Anton: Slowár Slowenskí, Česko-Laťinsko-Ňemecko-Uherskí. Budae: 1825 – 1827.

BLANÁR, Vincent – HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína – KOTULIČ, Izidor a kol.: Slovenský historický slovník z predspisovného obdobia. Ukážkový zošit. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1973. 356 s.

BUFFA, Ferdinand: K vývoju slovenskej botanickej nomenklatúry. In: Slovenské odborné názvoslovie, 1958, roč. 6, č. 2, s. 33 – 38.

DORUĽA, Ján: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava: Veda 1977. 136 s.

DORUĽA, Ján: O češtine na Slovensku v 16. a 17. storočí a o vývine slovenskej slovnej zásoby. In: Slovica Slovaca, 1967, roč. 2, č. 1, s. 23 – 35.

GAZDÍKOVÁ, Martina: Die tschechischen Kontaktwörter in der slovakischen Sprachpraxis und in der Rezeption der zeitgenössischen Slovakistik. München: Verlag Otto Sagner 2005. 340 s.

HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína: O vzťahu slovenčiny a češtiny v slovenských písomnostiach zo XVI. – XVIII. storočia. In: Slávia, 1968, roč. 37, s. 235 –252.

HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína: O lexikálnych bohemizmoch v slovenčine predspisovného obdobia. In: Zborník jazykovedných štúdií na počesť VII. slavistického kongresu vo Varšave. Red. Š. Krištof. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 121 – 130.

Historický slovník slovenského jazyka. I – VII. Bratislava: Veda 1991 – 2008.

Kartotéka Historického slovníka slovenského jazyka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV.

KUCHAR, Rudolf: Slová so základom ist- vo vývine slovenčiny a v slovanskom kontexte. In: Z vývinu slovenskej lexiky. Zost. R. Kuchar. Bratislava: Veda 1993, s. 94 – 109.

KUCHAR, Rudolf: Právo a slovenčina v dejinách. Budmerice: Vydavateľstvo Rak 1998. 178 s.

MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Nakladatelství československé akademie věd 1968. 868 s.

MAJTÁNOVÁ, Marie: Z vývinu slovenskej botanickej terminológie. In: Československý terminologický časopis, 1966, č. 5, s. 242 – 247.
NÁBĚLKOVÁ, Mira: Slovenčina a čeština v kontakte. Bratislava – Praha: Veda – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2008. 364 s.
PAULINY, Eugen: Západoslovanské výpožičky v staromaďarskej lexike. In: O počiatkoch slovenských dejín. Red. P. Ratkoš. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1965, s. 190 – 203.
VALENTOVÁ, Iveta: Ťava – velblúd, velbludorys. In: Kultúra slova, 2002, roč. 36, č. 2, s. 94 – 99.

Skratky

AP – ALVARUS, Emmanuel: Principia seu rudimenta grammatices 2. De octo partibus orationis et generibus nominum. Košice: Univ. tlač. 1771. 151 s. 3. De nominum declinationibus, verborum praeteritis et supinis, syntaxi anteriore, sive appendicibus. Košice: Univ. tlač. 1769. 457 s.
ASl – ADAMIŠ, Pavel: (Slovník latinsko-slovenský.) 1740. 117 s. Rkp. v LAMS v Martine, sign. MJ 711.
CA – Cechové artikuly (rukopisné a tlačené)
CM – Cesty za poznaním minulosti. Red. J. Alberty, J. Gindl, J. Kočišová. B. Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo 1970. 372 s.
GU – GROSSINGER, Joanne Baptis: Universa historia physica Regni Hungariae secundum tria regna naturae digesta. Bratislava a Komárno: S. P. Weber 1793 – 1797. I. Zoologia sive historia quadrupedum. 28, 591, 7 s. II. Ornithologia sive historia avium Hungariae. 14, 462, 8 s. III. Ichthyologia sive historia piscium et amphibiorum. 14, 400, 7 s. IV. Entomologia sive historia insectorum. 14, 416, 12 s. V. Dendrologia sive historia arborum et fructicum Hungariae. 16, 344, 7 s.
HL – (Herbár liptovský.) 17. stor. 335 s. Rkp. v MTAK v Budapešti, sign. K 59.
KoA – KOMENSKÝ, Ján Amos: Janua linguae latinae resereta aurea. 17. stor. (Slovenský preklad anonym.) Rkp. v knižnici bývalého Kežmarského lýcea.
KrN – KRALOWANSZKY, Andreas: Natvralis historiae compendivm. Levoča: M. Podhoranszki 1795. 7, 311, 5 s.
KS – (Kamaldulský slovník). Syllabus dictionarij Latino-Slavonicus... cum brevi quoque methodo parvulorum, rite videlicet: scribendi, formandi et pronunciandi nonnullas voces in Ortographo Slavonico Idiomate, quod exemplis deducitur. 1763. 948 s. Rkp. v UK v Budapešti, sign. H 64.
PD – PROCOPIUS, Joannis: Dictionarium slavico-latinum. 18. stor. 605 s.; Vocabularium latino-slavonicum. 18. stor. 207 s. Rkp. v OszK v Budapešti, sign. Fol. Boch. Slav 6/I., 6/II.
RT – (Receptár turčiansky.) 17. stor. 226 s. Rkp. v LAMS v Martine, sign. J 181/2.
TT – TORKOS, Justi Joannis: Taxa pharmaceutica Posoniensis cum instructionibus pharmacopoeorum, chirurgorum et obstetricum speciali mandato excelsi consilii regii locumtenentialis Hungarici assumta. Bratislava: M. M. Royer. 1745. 6, 98 s.
VTL – Vocabularium trium lingvarum. Vokabular w nowě sprawný a rozssjřený. Žilina: E. Dádan 1679. 37 s.
WZ – WAGNER, Jozef: Užitečne zebranj nekterych spisu, gak gsu wytahy aneb konti, licitacie, upsanj sluhuw, swedectwj, wyswečenj, kontrakty, dawky, instantie. Banská Bystrica: 1797. 64 s. Rkp. v LAMS v Martine, sign. MJ 833.
ŽK – (Žilinská kniha.) Protocollum civitatis Zilinensis (Solnensis) ab anno 1403 usque ad 1561. (Slovenské zápisy od r. 1451.) 297 s.

ADAPTÁCIA ANGLICKEJ INICIÁLOVEJ SKRATKY *PR* V SLOVENČINE

Miroslava Gavurová
Inštitút prekladateľstva a tlmočníctva Prešovskej univerzity v Prešove. 17. novembra 1, 080 78 Prešov, e-mail: mgskola@gmail.com

Gavurová, M.: On Adopting of English Abbreviation *PR* (*Public Relations*) into Slovak. In Slovak Speech, 2011, vol 76, no. 3, p. 160-165.
Abstract: The paper deals with the process of adopting English abbreviation *PR* (abbreviated from the noun phrase *Public Relations*) to Slovak by means of using its original English pronunciation /pi: ˌa:(r)/ as a lexeme *piár/piár*. The adaptation includes changes on both phonological (shift in stress pattern, shortening of a vowel length) and morphological level to adopt for Slovak inflection system (parallel use of uninflected and inflected forms). The process of adopting continues by word-formation of derived lexemes (*piárový, piárovanie, piárista*) and compounds (*piármanažér, piárporadca*) from the root *piár*. The author believes such tendencies help to distinguish abbreviation *PR* from other homographic abbreviations and compensate for the fragmentary character of original abbreviation *PR*. They also enable Slovak to incorporate abbreviation *PR* and its lexicalized pronunciation *piár* into Slovak lexicon.
Key words: abbreviation, adopting process, compound, inflection, lexeme, morphology, phonology, morphology, word-formation

Iniciálová skratka *PR* zastupuje viacero abreviačných motivantov – Slovník skratiek a značiek uvádza pätnásť z nich (por. Lalúch – Koncová, 2004, s. 354 – 355) – a ani tento počet nie je konečný.[1] V našom príspevku sa budeme venovať prevzatej skratke *PR,* ktorá vznikla z anglického motivantu *Public Relations,* s lexikograficky zachytenou sémantikou: *„informačné oddelenie, tlačové oddelenie, oddelenie pre styk s verejnosťou"* (ibid.). Nazdávame sa, že uprednostnenie prevzatého spojenia *public relations* a jeho abreviačného motivátu *PR* pred slovenskými ekvivalentmi *informačné/tlačové oddelenie* súvisí nielen s výraznou internacionalizáciou slovenskej lexiky, ale aj s univerzálnosťou a väčším sémantickým rozsahom prevzatého viacslovného pomenovania.

Frekvencia skratky *PR* od motivantu *Public Relations* je v slovenských komunikátoch relatívne vysoká a vysoké je aj riziko homografie so skratkou *PR* od iných motivantov (*PR – prírodná rezervácia, podnikové riaditeľstvo, poste recommandeé – doporučená pošta* atď.). Preto komunikanti volia stratégiu diferenciácie skratky *PR* (*Public Relations)* od homografných skratiek, a to lexikalizáciu jej prevzatej anglickej výslovnosti [ˌpi: ˈa:(r)] (por. Oxford Advanced Learner´s dictionary, 1994,

[1] Na stránke http://acronyms.thefreedictionary.com/PR (1.7.2011) sa uvádza vyše 160 abreviačných motivantov skratky *PR*; nie všetky sú však produktívne v slovenských komunikátoch.

s. 971). Anglická výslovnosť sa pri skratke *PR* uprednostňuje pred slovenskou výslovnosťou *[pé-er] z viacerých dôvodov:

1. terminologickosť skratky;

2. pragmatické dôvody, získanie komunikačnej prestíže;

3. diferenciácia skratky oproti homografným skratkám *PR* (so slovenskou slabičnou výslovnosťou) od iných abreviačných motivantov.

Lexikalizáciou anglickej výslovnosti vzniká lexéma *piár,* vo variante *piár.* Absenciu vokalickej kvantity na vokále *i* vo variante *piár* možno vysvetliť snahou vyhnúť sa bezprostrednému radeniu dvoch dlhých sonánt za sebou[2], prípadne tendenciou vytvoriť heterosylabické spojenie vokálov *i* a *á* (podobne ako napr. v lexémach *triáda*, *olympiáda*). Tento proces je súčasťou transfonemizácie[3] prevzatej skratky a jej lexikalizovanej výslovnosti *piár*. Okrem toho sa transfonemizácia pri lexéme *piár* prejavuje aj v umiestnení prízvuku; viazanosť slovenského prízvuku na prvú slabiku v lexéme *piár* nekorešponduje s hlavným prízvukom na druhej slabike v pôvodnej anglickej výslovnosti [ˌpi**:** ˈa**:**(r)]. Dochádza tu teda k procesu transakcentemizácie (por. Ološtiak, 2007, s. 71).

Grafický zápis lexémy *piár* varíruje nielen pokiaľ ide o vokalickú kvantitu, ale aj o majuskuly; zaznamenali sme napr. podobu *PíáR* (*PíáR články, duch PíáR v blogoch*). Takýto zápis má komunikantom pomôcť identifikovať východiskové pomenovanie *PR* a upozorniť ich na jeho abreviačný, fragmentárny charakter.

Pokiaľ ide o slovnodruhovú charakteristiku, lexéma *piár/piár* sa v komunikačnej praxi používa ako:

1. substantívum*,* sklonné (napr. *do dobrého piáru im stojí za to investovať; čiernemu piáru; čierneho politického piáru*) i nesklonné (napr. *zlyhanie „piár", robenie piár);*

Prítomnosť flexie pri substantíve *piár* je prejavom transmorfologizácie, resp. špecifickejšie transdeklinácie (op. cit., s. 73 – 84) ako ďalšieho stupňa adaptácie skratky a jej lexikalizovanej výslovnosti.

2. nesklonné substantívum v pozícii anteponovaného atribútu (napr. *piár agentúra*, *piár predstavenie*). V tejto súvislosti chceme poukázať na odlišné hodnotenie slovnodruhovej príslušnosti iniciálových skratiek a iných druhov skratiek v spomenutej syntaktickej pozícii v rámci slovenskej lexikografie i v porovnaní s českým lexikografickým riešením. V češtine sa iniciálová skratka v tejto pozícii považuje za adjektívum a uvádza sa ako **osobitné heslo** popri identickej skratke so štatútom substantíva; por. napr. hodnotenie skratiek *GMO, GSM, IT* v atributívnych pozíciách zhodne ako „*zkr. neskl. příd.*" (Martincová et al., 2004, s. 139, 141, 182). V slovenčine sa iniciálové

[2] V češtine, kde je frekventovaný výskyt dvoch dlhých nositeľov slabičnosti bezprostredne za sebou, sa lexikograficky zachytáva len podoba *piár, piárka, piárový* (Martincová et al., 2004, s. 323 – 324).

[3] O transfonemizácii a ďalších stupňoch adaptácie prevzatých lexém v cieľovom jazyku porov. Ološtiak (2007).

skratky (napr. *CD*, *EKG, HIV, IT*) v tejto syntaktickej pozícii (*CD album, EKG pracovisko, HIV infekcia, IT priemysel*) spracúvajú v rámci jedného hesla ako jeden z významov polysémnej skratky so slovnodruhovým štatútom substantíva, a to „*vo funkcii prívlastku, vzťahujúci sa na/týkajúci sa/súvisiaci s...*“ príslušnou skratkou.[4]

Naproti tomu skratkové slovo *hifi,* ktoré vzniklo abreviáciou motivantu *high fidelity,* sa v SSSJ spracúva v dvoch osobitných heslách, ako *hi-fi*[1], *hifi*[1] – skratka, napr. „*patrí do triedy hifi*“ a ako slovnodruhové homonymum, adjektívum *hi-fi*[2], *hifi*[2] – „*neskl. príd. hovor.*“ v syntagmách *hifi veža, hifi nahrávka* (porov. SSSJ, 2011, s. 80). Namieste je preto otázka, či lexému *píár* v pozícii anteponovaného atribútu hodnotiť tak ako iniciálové skratky (lebo z iniciálovej skratky *PR* vznikla) – teda ako substantívum „vo funkcii prívlastku“; alebo ju podľa vzoru skratkového slova *hifi* (a ďalších abreviačne motivovaných lexém, napr. *demo, info*) hodnotiť ako nesklonné adjektívum.

Pokiaľ ide o české lexikografické zachytenie, lexéma *píár* sa síce ako **adjektívum** *v* Nových slovách v češtině 1 ani Nových slovách v češtině 2 neuvádza[5], skratku *PR* však Nové slová v češtině 1 hodnotia v dvoch heslách – ako skratku, nesklonné neutrum i nesklonné maskulínum; v druhom hesle ako „*zkr. neskl.* ***příd****.... týkající se public relations (PR): PR agentura, PR manažer, PR akce*“ (Martincová et al., 1998, s. 221; zvýraznila MG; por. aj Martincová et al., 2004, s. 343). Lexikografické spracovanie lexémy *píár* či skratky *PR* v Slovníku súčasného slovenského jazyka sme k dispozícii nemali a keďže ide o komplexnú problematiku, nateraz sa pri lexéme *píár* obmedzíme len na konštatáciu variantnosti prístupu a hodnotenia skratky v tejto syntaktickej pozícii.

Z hľadiska sémantickej charakteristiky treba poznamenať, že bližší pohľad na citované príklady použitia lexémy *píár* naznačuje sémantický posun oproti významu skratky *PR* zachytenému v slovenskom Slovníku skratiek a značiek: *PR* – „*informačné oddelenie, tlačové oddelenie, oddelenie pre styk s verejnosťou*“ (Lalúch – Koncová, 2004, s. 354 – 355). *PR* či *píár* v analyzovaných spojeniach nadobúda význam samotných „vzťahov s verejnosťou, reklamy, prezentácie či „promo“ aktivít“ (por. napr. aj výpovede „*PR znamená public relation alebo vzťahy s verejnosťou; tak nejakým spôsobom tam to PR alebo vzťahy s verejnosťou budú musieť byť zakomponované*).[6] Napokon, takúto sémantiku má iniciálová skratka *PR* aj vo východiskovej angličtine[7] a takto ju definuje aj český slovník neologizmov (Martincová et al., 1998, s. 221).

V Slovenskom národnom korpuse (ďalej SNK), verzii prim-5.0-public-all, sa lexémy *píár* a *piár* v rôznych tvaroch a derivátoch vyskytujú spolu 57-krát. Apelatí-

[4] Por. príslušné heslá *CD, EKG, IT, ITIC* v Slovníku súčasného slovenského jazyka (2006, 2011).

[5] Uvádza sa len v dvoch samostatných heslách ako **substantívum**: „píár-a, m. *pracovník v oblasti public relations (PR)*“ a „píár-u m. *public relations (PR)*“ (Martincová et al, 2004, s. 323)

[6] Citované výpovede pochádzajú z SNK, verzia s-hovor-3.0. Ostatné uvádzané príklady sú z SNK, verzie prim-5.0-public-all alebo z internetových zdrojov.

[7] O sémantike termínu *public relations* por. napr. http://en.wikipedia.org/wiki/Public_relations

vum *piár* sa však používa nielen na označenie denotátu *public relations* – (oddelenia pre) vzťahy s verejnosťou, ale aj ako maskulínum *piár* s významom konateľského názvu osoby (*na starosti nás majú takzvaní „piári“. To sú ľudia , ktorí večer modelky vyzdvihnú a odvezú na večere. Drink si potom môžu vyzdvihnúť samy, prípadne poň ide „piár“.*[8]). Túto podobu konateľského názvu nachádzame aj v češtine, kde sa uvedená lexéma používa vo význame *„pracovník v oblasti public relations (PR)“* (Martincová et al., 2004, s. 323). Takáto metonymická transpozícia lexémy *piár* vo význame konateľského názvu sa upevňuje aj existenciou feminatíva *piárka* (op. cit., s. 324). Lexikografické spracovanie lexémy *piár* v citovanom českom slovníku zachytáva teda dve samostatné heslá: *piár* ako pracovník *PR* a *piár* ako „public relations (PR)“ (ibid.). To môže naznačovať homonymné chápanie týchto lexém, aj keď homonymia nie je naznačená (tradične) číslicami[9]. Podľa nášho názoru tu však ide skôr o polysémiu, keď lexéma *piár* nepomenúva len „oddelenie pre vzťahy s verejnosťou“, ale aj „pracovníka takéhoto oddelenia/odboru“.

Okrem lexémy *piár* sa v slovenčine na označenie konateľa používa derivát *piárista* (*predovšetkým ako piárista (ten, kto robí P.R.); piáristu z americkej siete)*, hoci aj pri ňom vzniká riziko „čiastočnej“ homonymie, resp. paronýmie s abreviačne nemotivovanou lexémou *piarista* – „člen kat. rehole venujúcej sa cirk. školstvu“ (KSSJ, 1997, s. 456).

Z hľadiska kategórie menného rodu sa lexéma *piár* vo význame *„*osoba zaoberajúca sa vzťahmi s verejnosťou “ radí k maskulínam, čo naznačujú aj citované príklady.[10] Slovnodruhové zaradenie lexémy *piár* vo význame „oddelenie pre vzťahy s verejnosťou“ však už nie je také jednoznačné.[11] Kategória zhody pri adjektívach v atributívnych syntagmách naznačuje, že substantívum *piár* sa v tomto význame vníma ako maskulínum (*čierny piár, dokonalý piár, škandalózny piár, mizernejší piár, stranícky piár, skvelý piár*),[12] ale i ako neutrum (*také piár, skvelé piár, bohapusté piár, efektívne piár*). Radenie substantíva *piár* k neutrám je odrazom tendencie slovenčiny prisudzovať iniciálovej skratke rodovú neutrálnosť.[13]

Jedným zo stupňov adaptácie prevzatej lexémy je tvorba jej derivátov a slovotvorného hniezda (Furdík, 2004, s. 122), čím sa prejavuje intralingválny aspekt

[8] Obidva citované príklady pochádzajú od toho istého komunikanta. Porov. na: http://zena.sme.sk/c/4826436/modelka-jana-kokavcova-navrhov-od-chlapov-je-dost.html

[9] Autori slovníka v úvode svoje práce vyhlasujú, že homonymá sa označujú indexom I a II (Martincová et al., 2004, s. 20)

[10] Ako maskulínum sa hodnotí táto lexéma aj v NOVÝCH SLOVÁCH V ČEŠTINE (Martincová, 2004, s. 323)

[11] To by mohlo svedčiť v prospech českého spracovania lexém v dvoch osobitných heslách ako homoným, v češtine sa však obe lexémy radia k maskulínam.

[12] Český slovník neologizmů NOVÁ SLOVA V ČEŠTINĚ ho takisto radí k maskulínam (Martincová, 2004, s. 323).

[13] Porov. aj napr. DPH (n.) – Daň (f.) z pridanej hodnoty, ZŤS (n.) – Závody (mask., pl.) ťažkého strojárstva

transderivácie (Ološtiak, 2007, s. 150). Tento proces zaznamenávame aj pri lexéme *piár*; v SNK, verzii prim-5.0-public-all, sa vyskytujú deriváty *piárista, piárový, piárovanie, piárko (tlačová správa).*[14] Adjektívum *piárový* je v korpuse doložené v prenesenom význame, čo naznačuje použitie úvodzoviek (*Spadol brazílsky mladík do „piárovej" pračky pripravenej tak, aby zmývala vinu z úradov?; S Blairom prišli k moci „piároví doktori" – cynici so zvláštnym spôsobom uvažovania*).

Spomínanú lexému *piárko* možno interpretovať dvoma spôsobmi:

1. ako štylisticky príznakovú podobu skratky *PR*, vytvorenú flektivizačným formantom *-ko*, ktorý slúži na zapojenie skratky *PR* do deklinačnej paradigmy. Takéto hodnotenie by bolo možné vtedy, ak by sa lexémou *piárko* pomenúval motivant skratky, t.j.

a) tlačové, informačné oddelenie alebo

b) vzťahy s verejnosťou, prezentácia navonok;

2. ako derivát lexémy *piár,* ak sa lexéma *piárko* používa vo význame „tlačová správa", teda tak, ako ju vysvetľuje citovaný zdroj.[15]

Podľa J. Furdíka je „prejavom maximálnej slovotvornej adaptovanosti prevzatej lexémy alebo morfémy ich voľná spájateľnosť s domácimi slovotvornými prostriedkami." (Furdík, 2004, s. 122). Takto sa aj lexikalizovaná výslovnosť skratky *PR* stáva súčasťou (kvázi)kompozít[16]: *piármanažér, piármanažérka, piár-poradca.* Tie sa môžu tvoriť z atributívnych konštrukcií, kde lexéma *piár/piár* funguje „vo funkcii prívlastku": *piár agentúra, „piár" akcia, piár podpora, piár schopnosti, piár ťah, piár texty, piár zakázka.*[17] Proces adaptácie skratky *PR* v atributívnych syntagmách možno naznačiť nasledujúcou schémou. (Ustálenosť takýchto konštrukcií je pritom nízka, takže v komunikátoch sa môže vyskytovať každý z uvedených komponentov schémy.)

*PR agentúra → *PíáR agentúra → „piár" agentúra → piár agentúra → piár agentúra*

V tejto súvislosti chceme poznamenať, že podobná tendencia lexikalizácie výslovnosti skratiek existuje aj v ruštine, pričom vzniknutá lexéma sa označuje termínom *slovoid*: „Typickým príkladom pre súčasné slovoidy je ruská lexéma *piar* vytvorená z anglickej skratky PR – Public Relations. Na jej základe sa v súčasnej ruštine udomácnili slová: пиарить, пиаровец, пиарщик, пиаровский, пиаркампания, ПР--агентство, ПР-акция, ПР-бизнес" (Sipko, 2005, s. 217 – 218). Spomínané lexémy

[14] Vokalická kvantita na vokáli varíruje i v derivátoch, tu zaznamenávame len jeden z variantov.

[15] Takýto význam sa jej prisudzuje v článku T. Gálisa Globálny jazyk pred „dedlajnom"? Porov. http://hn.hnonline.sk/2-22225015-k10000_detail-83 (1.7. 2011)

[16] J. Furdík vo svojej derivatologickej koncepcii považuje skratky len za prefixoidy (scifi-novela, zoo-kútik) a takéto lexémy hodnotí ako kvázikompozitá (Furdík, 2004, s. 106). V derivátoch by sme však lexému *piár* mohli hodnotiť ako slovotvorný základ.

[17] Ako naznačuje prítomnosť úvodzoviek v niektorých citovaných príkladoch, príznakovosť lexikalizovanej výslovnosti skratky sa ešte pociťuje.

tvoria produktívne slovotvorné hniezdo[18] a dokazujú adaptovanosť lexémy *piár* v ruštine. V tomto výpočte motivovaných lexém pritom možno rozlišovať medzi derivátmi od lexikalizovanej výslovnosti skratky (пиарить, пиаровец, пиарщик, пиáровский) a lexémami, ktoré vznikli spojením anglickej skratky a ruského (zväčša z angličtiny importovaného) slova do (kvázi)kompozita (ПР-агентство, ПР-акция, ПР-бизнес). Osobitne stojí lexéma пиаркампания, ktoré vznikla spojením lexikalizovanej výslovnosti skratky *PR* [piar] a neabrevičnej lexémy *kampania*. Možno predpokladať, že k vytvoreniu podobne bohatého slovotvorného hniezda dôjde aj v slovenčine.

Predchádzajúcou analýzou sme sa pokúsili naznačiť dôvody lexikalizácie anglickej výslovnosti skratky *PR* ako *piár/piár* v slovenčine. Lexikalizácia sa stáva komunikačnou stratégiou ako diferencovať skratku oproti ostatným homografným iniciálových skratkám *PR* i ako eliminovať jej fragmentárny charakter. Rozširuje slovotvornú potenciu skratky, umožňuje tvorbu derivátov a kompozít, ktorých je skratka súčasťou, a zapája skratku do viacslovných pomenovaní. Aj keď táto lexikalizácia zatiaľ nemá parametre spisovnosti, nazdávame sa, že bohatosť slovotvorného hniezda, ktoré sa utvorilo pri lexikalizovanej výslovnosti skratky v ruštine, dokazuje produktívnosť takéhoto typu tvorenia slov aj v slovenčine a vytvára predpoklady pre úspešnú adaptáciu lexémy *piár* aj v lexikálnej zásobe slovenčiny.

Literatúra

FURDÍK, Juraj: Slovenská slovotvorba. Prešov: Náuka 2004. 200 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava: Veda 1997.

LALÚCH, Róbert – KONCOVÁ, Monika: Slovník skratiek a značiek. Bratislava: Ikar 2004. 488 s.

MARTINCOVÁ, Olga et al.: Nová slova v češtině 1. Praha: Academia 1998. 356 s.

MARTINCOVÁ, Olga et al.: Nová slova v češtině 2. Praha: Academia 2004. 568 s.

OLOŠTIAK, Martin: Jazykovoštruktúrny a komunikačno-pragmatický status vlastného mena. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2007. 225 s.

Oxford Advanced Learner's Dictionary. Ed. A. P. Cowie. Oxford: Oxford University Press 1994. 1580 s.

SIPKO, Jozef: Precedentné fenomény v rusko-slovenských jazykových a kultúrnych porovnávaniach. In: Preklad a tlmočenie a jeho didaktická transformácia. Ed.: A. Valcerová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2005. s. 214 – 233.

Slovenský národný korpus – prim-5.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2011. Dostupný na www: http://korpus.juls.savba.sk.

Slovenský hovorený korpus – s-hovor-3.0. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2011. Dostupný na www: http://korpus.juls.savba.sk

Slovník súčasného slovenského jazyka (a – g). Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka (h – l). Red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011.

[18] Okrem citovaných lexém sú lexikograficky zachytené lexémy пиар-агент, пиар-команда, пиар-коонкурс, пиаар-обеспечение пиар-отдел, пиар-поддеержка, пиар-служба, пиар-структура, пиар-технология, пиар-услýги, пиар-ход, пиáренный; por. na http://glossword.info/index.php/list/3--russkiij-orfograficheskiij-slovar-/1,%D0%9F,%D0%98,.xhtml

SPRÁVY

INFEKČNÉ A NÁVYKOVÉ KOLOKVIÁ MLADÝCH JAZYKOVEDCOV

Júlia Vrábľová, Jana Wachtarczyková
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava
e-maily: juliab@juls.savba.sk, jankaw@juls.savba.sk

Kolokviá mladých jazykovedcov (KMJ) musia byť v tom najlepšom zmysle infekčné a návykové. Inak ťažko vysvetliť, ako sa pôvodne skromné a komorné podujatie s 24 príspevkami (Modra, 1991) mohlo stať takmer masovou akciou s medzinárodným zastúpením a počtom príspevkov blížiacim sa k stovke (napr. Tajov 2008). Úspech KMJ spočíva v gradujúcej kontinuite. Ako postupne a sústavne rástol počet príspevkov, záujem účastníkov, tematický rozptyl a rozsah zborníkov Varia, tak sa v našej vedeckej obci vypestoval silný návyk. Ako vraví kolokviálny vytrvalec Jaromír Krško, pre mladého jazykovedca sa KMJ stalo piatym ročným obdobím. Naisto ráta s tým, že koncom roka nastane, aj že sa ho zúčastní, pretože sa to nepretržite deje už dvadsať rokov. Na vytvorenie návyku je to viac ako dosť. Samotná kontinuita kolokvií je potom výrazom spokojnosti tých, pre ktorých sú určené, ale sprostredkovane aj satisfakcie tých, ktorí ich organizujú. Dokonca aj v súvislosti s inými podujatiami, ktoré mali ambíciu byť cyklické, sú KMJ zriedkavým a výnimočne úspešným spojením dobrej vôle a správnej cesty v jednom.

Za prvotným podnetom vzniku kolokvií stojí prof. Ján Horecký so svojimi odbornými seminármi pre ašpirantov a jeho žičlivá snaha vytvoriť osobitný priestor na sebaprezentáciu mladých lingvistov. Ani z najlepšieho motívu by sa nestal návyk bez vytrvalej inštitucionálnej podpory (JUĽŠ SAV a SJS) a bez pochopenia a pričinenia napríklad J. Horeckého, K. Buzássyovej, J. Furdíka, P. Žiga, I. Ripku, M. Majtána, S. Ondrejoviča, A. Jarošovej, M. Šimkovej, G. Mácskovej... A najmä nie bez Miry Nábělkovej, ktorá do podujatia vždy vkladala veľké množstvo času, energie, profesionality a – duše. Dobrá investícia. Jestvuje vôbec čistejší a zdravší zdroj návyku a zdravej infekčnosti?

Ako v úvodnom príhovore XX. ročníka Kolokvia mladých jazykovedcov, ktoré sa konalo 24. – 26. 11. 2010 v Účelovom zariadení Úradu vlády v Častej-Papierničke, pripomenul riaditeľ JÚĽŠ SAV Pavol Žigo, kolokviá sú prostredím, v ktorom vyrastajú jazykovedné generácie, utvárajú sa kolegiálne, ale aj partnerské väzby. S odstupom času možno pozorovať už aj niektoré „rodinné a pedagogické reťazce“.

Mnohí „prvokolokvialisti“ pôsobia dnes ako profesori, docenti, vedeckí pracovníci a odborne pripravujú ďalšiu generáciu lingvistov. Mnohých účastníkov kolokvií spájajú spoločné výskumné záujmy, osobné priateľstvá a niektorých aj životné cesty (Gigerovci, Žeňuchovci, Ološtiakovci, Štěpánovci...).

V bilančnom duchu pokračoval Jaromír Krško – priznal svojich 17 účastí na kolokviách a tri „odvykacie“ pokusy. Spomenul ďalších vytrvalcov kolokvií (napr. L. Janovca a K. Furdíka), načrtol vývojovú trajektóriu podujatia v čase (1990 – 2010) aj v priestore (od Modry cez Šintavu, Liptovskú osadu, Kokošovce-Sigord až po Častú-Papierničku). Zrátal, že za 20 rokov bolo v zborníkoch Varia publikovaných 451 príspevkov. Takýto rozsah produkcie podnietil myšlienku vypracovať bibliografickú chronológiu, súpis všetkých prác, register autorov s edičným komentárom a možno aj obrazovým materiálom. J. Krško avizoval, že kompletnú bibliografiu pripravuje a chce vydať v spolupráci so SJS a Univerzitnou knižnicou v Bratislave na budúci rok.

Mira Nábělková v nadväznosti na tieto slová skromne dodala, že jej dominantným pocitom je vďačnosť za dlhoročnú podporu a možnosti. Za čistý zisk z kolokvií považuje pocit súdržnosti a celý rad nekvantifikovateľných prínosov, ktoré sa premietajú aj do budúcnosti. Nehovoriac o tom, že kolokviá vo forme zborníkov Varia priniesli aj hodnoty pretrvávajúce rukolapne v poličkách alebo najnovšie na cédečkách. Slavomír Ondrejovič ich kedysi nazval „rodinným striebrom“ a úplne na začiatku ich majster Ján Buzássy pokrstil ako Varia. Obidvaja to vystihli, pretože zborníky sa stali príkladom domácej tradície JÚĽŠ SAV a vynikajú rozmanitosťou tém, prístupov aj úrovní spracovania. Obsahujú konkrétne špecifické problematiky, ako aj multidisciplinárne presahy, centrálne aj periférne témy, „obšlapávané“ aj netradičné objekty pozornosti, slovakistické aj inojazykové príspevky, epizodické aj seriálové prístupy, zrelé vedecké práce aj začiatočnícke pokusy. Od onomastiky cez lexikológiu, frazeológiu, dialektológiu, sociolingvistiku, históriu jazyka až po komparatistiku, bilingvizmus, korpusovú lingvistiku a automatické spracovanie jazykov... Sprievodným príznakom hľadania sebavyjadrenia začínajúceho lingvistu býva otváranie nových tém, ktoré sa stávajú nielen súčasťou jeho osobných profesionálnych dejín, ale niekedy aj súčasťou histórie odboru. A tak sa osobné dejiny mnohých mladých slovenských jazykovedcov začínajú práve KMJ a Variami.

Posledné slovo v otváracom bloku mal Giorgio Cadorini. Svojím polemickým príspevkom odbočil od spomienok a sumarizácií smerom k rozpačitej súčasnosti v humanitnovednom výskume na českých univerzitách. Otázky manažérov typu: „Načo potrebujeme výskum pádových koncoviek?“ a najmä: „Kto to zaplatí?“ sú z pragmatického hľadiska možno legitímne, ale z hľadiska autonómneho a nekomerčného poznania absurdné a scestné. Rovnako ako meranie prínosu univerzitného vzdelania podľa exaktných a globalizovaných (rozumejme finančných) kritérií, ako

redukciu vedy na tovar, študenta na zákazníka univerzity a pedagóga na obchodníka so znalostným tovarom. Odvolávajúc sa na Teóriu nevzdelanosti (2006) K. P. Liessmanna naznačil, že neustály audit, evaluácie, posudzovania teoretického výskumu vedú k opačnému efektu, než je proklamovaná znalostná ekonomika a kvalitné školstvo. Je evidentné, že tento komerčný tlak sa objavuje všade v Západnej Európe a v každej vedeckej oblasti. O to vzácnejšie sú miesta a príležitosti s atmosférou nezištnosti, kde globalizáciu a komerciu ešte tak necítiť. Slovenské kolokviá mladých jazykovedcov sú stále jedným z nich.

Popoludňajší program KMJ prebiehal paralelne v dvoch sekciách. Rokovanie v sekcii B otvoril Marek Janosik-Bielski (ÚJČ AV v Prahe) referátom AUTORITA TEXTU. Predstavil a na príkladoch ilustroval dve základné kanonizačné stratégie textu – semiotické a gramatologické. Barbora Hanzová (ÚJČ AV v Prahe) pokračovala príspevkom TEXTOVÁ TRANSMISE. Zaoberala sa otázkou, ako ovplyvňujú výsledný text rôzne pramene a žánre v textových kompiláciách (napr. v Kronike českej alebo Legende auree), pričom sa sústredila na kazateľský žáner a homílie. Textová kompilácia jej vyznela ako základný textotvorný proces. K NIEKTORÝM ASPEKTOM IMPLICITNOSTI KOMUNIKÁTU sa vyjadrila Jana Orieščiková (FF UK v Bratislave). Pripomenula postuláty H. P. Gricea a jeho komunikačné maximy smerujúce k efektívnosti rečovej praxe, odkaz J. Mistríka, F. Miku a iné postupy pri súčasnej analýze diskurzu. Prejavom implicitnosti je úspornosť verbálneho výrazu, nevyjadrenie celého obsahu informácie alebo substitúcia explicitných odkazov za implicitné. O algoritmoch, ktoré umožňujú vyhľadávať v textových korpusoch idiómy, hovoril Jan Bušta (Fakulta informatiky MU v Brne) v príspevku STATISTICKÁ EXTRAKCE IDIOMU. Jeho cieľom je získať prehľad českých idiómov, stanoviť stupeň ich lexikalizácie a prípadne ich aj modelovať na určité typy (napr. *spadnúť z višne*). Adela Gabríková (SAS FF UK v Bratislave) si v rámci svojej práce všímala ATRIBÚTY JAZYKA V KULTÚRNYCH SÚVISLOSTIACH a vymedzila niektoré ťažiskové opozície. Na záver bloku Paulína Kováčová-Šlosárová (FHV UMB v Banskej Bystrici) zadefinovala FILOZOFICKÉ VÝCHODISKÁ SKÚMANIA MEDIÁLNEJ KOMUNIKÁCIE.

V onomastickej sekcii sa ako prvá predstavila Mária Beláková (PedF TU v Trnave) s poznámkami k vodnému toku *Ronava*. Termín českého toponyma *kocanda* je aktívny v sedemdesiatich českých obciach, čo Pavla Štepána (ÚJČ AV v Prahe) prinútilo zamyslieť sa nad výkladmi motivácie jeho vzniku. Andrea Goótšová (FHV UMB v Banskej Bystrici) zaujímavo aplikovala názory filozofov, napríklad A. Aurelia, G. Fregeho, B. Russela, J. S. Milla, na prípady hydronymie. Martin Pukanec (FF UKF v Nitre) sa na základe etymologického rozboru pokúsil zdôvodniť, prečo oronymá *Radhosť* a podobné názvy nemusia byť odvodené od antroponyma *Radogost*, ako sa vo všeobecnosti prijíma. V závere tohto bloku Miroslav Kazík charakterizoval živé pomenúvanie v kopaničiarskej obci Černochov vrch v triede slobodných

obyvateľov a ponúkol prehľad modelov s ich frekvenciou a príslušnými živými menami.

V ďalšom okruhu predstavila svoj výskum aj Ivana Kopásková (Súkromná akadémia vzdelávania v Žiline). V živých osobných menách z oblasti Kysúc poukázala na hláskoslovné znaky dolnokysuckého nárečia a na výraznú substantivizáciu viacerých slovných druhov. V téme osobných mien pokračoval Ján Bauko (FSŠ UKF v Nitre), pričom sa zameral na KRYCIE MENÁ NA INTERNETE. Tradíciu fiktoným a pseudoným ilustroval príkladmi z našej dávnejšej, ale aj pomerne čerstvej histórie (krycie mená spolupracovníkov ŠtB). Pre túto sekciu onomastickú tému uzavrela Gabriela Slezáková (FHV UMB v Banskej Bystrici) PREZÝVKOVÝMI OBYVATEĽSKÝMI MENAMI NA ORAVE. Lenka Garančovská (FHV UMB v Banskej Bystrici) opísala fungovanie pragmatoným v spoločenskej komunikácii na základe ich funkcií. Interpretáciou goralskej nárečovej oblasti aj na pozadí teórie jazykových kontaktov oblasti sa zaoberala Marcela Kapičáková-Szcerbová (FHV UMB v Banskej Bystrici).

Veronika Štěpánová (ÚJČ AV v Prahe) uviedla projekt, ktorého cieľom je vytvoriť korpus zvukových nahrávok a ich prepisov. Takýto korpus by mohol poslúžiť ako zdroj výslovnostnej normy pre eventuálne potreby tvorenia novej kodifikácie výslovnosti spisovnej češtiny. Podobne Lucie Kopáčková (ÚJČ AV v Prahe) na základe analýzy dát z Českého národného korpusu zisťovala pravdivosť tvrdenia tradičných českých gramatík, že sa od prechýlených ženských mien na *-yně/-kyně* skutočne netvoria individuálne privlastňovacie prídavné mená. Petra Fojtů (FF UP v Olomouci) sa upriamila na potvrdenie variantnosti ako základnej vlastnosti frazeologických jednotiek v hovorovom jazyku, Marta Lacková (FHV ŽU v Žiline) sa zaoberala aplikáciou determinátorov vo frazeologických jednotkách v typologicky odlišných jazykoch – anglickom a nemeckom jazyku (reprezentujú tu analytický typ jazyka) a v ruskom a slovenskom jazyku (ako viac syntetické typy jazyka). Snežana Popović (FF Univerzity v Belehrade) po predstavení aktuálneho stavu srbských elektronických zdrojov konštatovala ich minimálny vplyv na kvantitatívnu analýzu srbčiny. Na slovesá a ich možnosti z hľadiska prekladu z francúzštiny do slovenčiny pri práci s literárnym, populárno-náučným alebo odborným textom sa sústredila Júlia Bubáková (PedF KU v Ružomberku).

Druhý kolokviálny deň sa v sekcii A rozbehol príspevkom Ľubomíra Rendára (PedF TU v Trnave). Teoreticky i audiovizuálne predstavil realizáciu chrapľavej fonácie, ktorá sa v slovenskej fonetike doteraz nespomína. Vo fonetickom duchu pokračovala aj Lucia Vaľová (FF PU v Prešove) KVALITATÍVNOU MODULÁCIOU V REČI, jej podmienením a prejavmi. Ako sa ukázalo v diskusii, pozornosť prítomných výraznejšie upútal Roman Vojtechovský (Myslím – centrum kultúry nepočujúcich v Bratislave) nezvyčajnou témou – jazykom nepočujúcich, konkrétne povahou NEPRIAMYCH POMENOVANÍ V SLOVENSKOM POSUNKOVOM JAZYKU. Roman Vojtechovský ďalej

referoval aj za svoju manželku Veroniku Vojtechovskú (Myslím), keď opísal spôsoby vzniku menných posunkov, ich klasifikáciu a motiváciu vzniku. Dopoludňajší blok ukončil Ján Chovanec (FF MU v Brne) ilustráciou súčasného bádateľského fenoménu – geocachingu a jeho kreatívneho jazykového opisu.

V skupine príspevkov z oblasti konfrontačnej lingvistiky Tamás Tölgyesi (FF KU P. Pazmánya v Piliscsabe) dokazoval existenciu stredoeurópskeho jazykového areálu tým, že okrem lexikálno-sémantických zhôd predstavil aj spoločné fonetico-fonologické, morfologické a syntaktické javy. Zuzana Týrová (FF Univerzity v Novom Sade) rozprávala o mýtoch viažucich sa k vojvodinskej slovenčine a o jej vplyve na identitu tamojších Slovákov. Kvalitu prekladu románu Večerný akt hodnotila Daniela Kurucová (FF UK v Bratislave) s diagnostikovaním prekladateľských chýb v makro- a mikroštylistike najmä v dôsledku nepozornosti a nepochopenia jazykovej organizácie originálu. Translatologickú líniu rozvinula aj Silvia Ivanidesová (FF UK v Bratislave) v príspevku reflektujúcom faktory sériových prekladov drám chorvátskeho modernistu Iva Vojnovića, aby ju ukončila Ivana Džundová (FF PU v Prešove) príspevkom z oblasti slovanskej lexikografie, konkrétne analýzou problematických miest prekladu z bieloruštiny, vyplývajúcich aj z ruskocentralizačnej tendencie. Predmetom výskumu Renaty Žilákovej (PedF UK v Prahe) boli syntaktické aspekty Vančurovho Rozmarného léta ako vyjadrenia rôznych stupňov komickosti.

V ďalšom bloku Lucia Gianitsová-Ološtiaková s Martinom Ološtiakom (FF PU v Prešove) vystúpili s rozdelením deklinačnej oscilácie na paralelnú, kombinovanú a variantnú. K POJMU TRANSPARENTNOSŤ DEKLINAČNÝCH PARADIGIEM sa vyjadril Martin Braxatoris (FF UK v Bratislave). OTÁZKY SPOJENÉ S PROBLEMATIKOU KOLOKABILITY NESLOVESNÝCH ADJEKTÍV V ČEŠTINE A BIELORUŠTINE komentoval Ladislav Janovec (PedF UK v Prahe). Kamila Wojnar Ondicová (FF UK v Bratislave) prítomných uviedla do problematiky prekladu substantivizovaných výrazov z poľského jazyka do slovenčiny. Marek Grác (Fakulta informatiky MU v Brne) sa pomocou dotazníka pokúsil odpovedať na otázku, či POTREBUJEME PÁDOVÉ KONCOVKY ALEBO SLOVOSLED? Aj na pozadí teórie internetovej komunikácie Gabrielle Hooffackerovej zamerala Eva Matejková (FHV UMB v Banskej Bystrici) svoj príspevok FORMY KOMUNIKÁCIE V PROSTREDÍ INTERNETU na podoby on-line žurnalistiky.

Úvodný referát ďalšieho dňa v diachrónnej sekcii patril hosťovi prichádzajúcemu až spoza oceána, Markovi Richardovi Lauersdorfovi (Kansaská univerzita, Kentucky), ktorý vo skúmal morfologické a fonologické štruktúry slovenčiny predspisovného obdobia. Vo svojom príspevku SLOVENČINA NA ZAČIATKU MLADŠIEHO PREDSPISOVNÉHO OBDOBIA (15. – 16. STOROČIE): KEĎ ANI VIAC DÁT NESTAČÍ navrhol zhromaždiť všetky dostupné dáta v digitálnom historickom korpuse. Zuzana Hargašová (FF UK v Bratislave) hľadala prototyp formálnej klasifikácie substantív predspisovnej slovenčiny v textoch Tobiáša Masnicia, Daniela Krmana a Pavla Doležala. František

Martínek (ÚJČ AV v Prahe) zisťoval vzťah medzi slovami *kopa* a *kupa,* sondujúc lexikografické materiály strednej a starej češtiny. Významovými posunmi českých slov, ich motiváciou aj onomatopoickým pôvodom v indoeurópskom základe sa zaoberala Jana Zemanová (FF MU v Brne). Katarína Voleková (ÚJČ AV v Prahe) sa zamýšľala nad pôvodom staročeského výrazu *blázn* a interjekcie *bú*. Na týchto prípadoch ilustrovala problematiku prekladu cudzojazyčných výrazov z biblického textu do starej češtiny. Príspevok Martiny Jamborovej (ÚJČ AV v Prahe), ktorý prezentovali jej kolegovia, predstavoval etnologickú sondu do staročeskej slovnej zásoby viažucej sa k textilnej výrobe.

Problematické otázky teoreticko-metodologických východísk spracovania valencie (na materiáli statických a procesných slovies) objasnili Martina Ivanová a Miroslava Kyseľová (FF PU v Prešove), pričom upozornili na možnosti overovania obligatórnosti a potenciálnosti aktantu v textovom korpuse. Michala Mračka (FF UK v Bratislave) sondou do sémantiky slovies s predponami *pre-*, *pred-* a *pro-* v chorvátčine a ich ekvivalentov v slovenčine predostrela aj možné problémy pri preklade. Dominika Rašová (FHV UMB v Banskej Bystrici) na podklade sociolingvistického výskumu ilustrovala vetné modely autosémantických slovies v efektívnej komunikácii študentov. Pri modalite v právnych zákonoch si Katarína Pekaríková (FF UKF v Nitre) všimla dominanciu princípov úsudkovej logiky a zároveň upozornila, ako zmena pomeru *nemôcť* a *musieť* vnáša do právnych komunikátov kontradikciu medzi príkazom, povinnosťou a slobodným konaním. V príspevku Slovesá vyjadrujúce manuálne činnosti v slovenčine Ivan Štancel (PedF TU v Trnave) zhodnotil motivačný potenciál týchto slovies.

V paralelne prebiehajúcej sekcii Hana Kreisingerová (ÚJČ AV v Prahe) naznačila premeny biblického textu na bohatom podklade Biblie drážďanskej, olomouckej, boskovickej... Pri Biblii ostala aj Markéta Pytlíková (ÚJČ AV v Prahe), analyzovala Knihu Daniel v najstaršom českom biblickom preklade, pôvodne napísanú v hebrejčine, čiastočne aramejčine a gréčtine. Intertextovými prepojeniami pravopisno-gramatickej príručky Zpráva písma slovenského Tobiáša Masnicia s inými jazykovými textami previedol poslucháčov Štěpán Šimek (ÚJČ AV v Prahe). Desubstantívne adjektíva hľadala v Slovníku česko-německém Stanislava Spinková (ÚJČ AV v Prahe), náhľad na literárny účinok štylistického koncipovania Kollárových Pamätí z mladších rokov života poskytla Lenka Szentesiová (FF UK v Bratislave). Česko-slovenskú viacjazyčnosť v tvorbe Martina Kukučína predstavila Anna Holečková (FF UK v Prahe), výskyt češtiny prepojila s tematickým základom – podľa nej sa najviac bohemizmov prejavuje v Zápiskoch zo smutného domu.

Do tajov lexikografického výskumu a jeho výstupov, konkrétne spracovania neologizmov, poslucháčov v lexikologickom bloku uviedla Zdeňka Tichá (ÚJČ AV v Prahe), ktorá zároveň predstavila neologickú excerpčnú databázu EDA zhromaž-

ďujúcu neologizmy pre výskumné účely. Neologizmom venovala svoj výskum aj Albena Rangelová (ÚJČ AV v Prahe), v ktorom sledovala výskyt nových abreviačných útvarov v češtine. Expresívnosť, variabilitu a exkluzívnosť ako motivácie pri tvorbe nových číselných podstatných mien na označenie liniek bratislavskej mestskej verejnej dopravy predviedla vo svojom referáte DEVÄŤ TROJKOU DO PETRŽALKY, RÝCHLO A ĽAHKO Lucia Satinská (FF UK v Prahe).

Premeny nemeckých slov prevzatých v období stredovekej češtiny, predovšetkým kolísanie slov s dvojhláskou *aj/ej*, sledovala Kateřina Rysová (ÚJČ AV v Prahe) s konštatovaním, že ich podoba sa nedá vysvetľovať iba českou zmenou diftongov. Obdobne ladený príspevok Martiny Kopeckej (JÚĽŠ SAV v Bratislave) vysvetľoval adaptáciu skloňovania a časovania poľských prevzatí v systéme predspisovnej slovenčiny – cenným zdrojom boli všetky zväzky Historického slovníka slovenského jazyka z dielne Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra. Alexandra Chomová (FHV UMB v Banskej Bystrici) referátom smerovala K NIEKTORÝM DIACHRÓNNYM TENDENCIÁM VO VYJADROVANÍ POSESIVITY.

Blok konfrontačnej lingvistiky sa začal príspevkom Daniela Vojteka (FF PU v Prešove), v ktorom sa vyjadril K OTÁZKE PRELOŽITEĽNOSTI PROPRIÍ V DIELACH B. VIANA II. Eliška Pospíšilová (FF UK v Prahe) poslucháčov uviedla do takmer neznámeho odboru etnolingvistiky, a to štúdia príbuznosti. Stimulom príspevku Davida Webera (FF MU v Brne) bola teória motivácie Juraja Furdíka, ktorú aplikoval na pomenúvania budov v angličtine a slovenčine. Lingvokultúrne motivačné zdroje v anglickej a slovenskej frazeológii hľadala Miroslava Gavurová (FF PU v Prešove).

Metafory sú objektom výskumu Miroslavy Biroščákovej (FF UK v Bratislave), ktorá ich predstavila z hľadiska opozície doslovnosti a operatívnosti. Konštatovala, že hranica medzi doslovným a figuratívnym nie je presná – je to kontinuum, preto treba hovoriť o stupňoch metaforickosti. Jasna Uhláriková (FF Univerzity v Novom Sade) zas predstavila priestorové metafory v jazykovom diskurze z hľadiska koncepcie Predraga Pipera. Lenka Kolníková (FF UKF v Nitre) vysvetlila, prečo eliptickú výpoveď nemožno považovať za deštrukciu formálnych vzťahov, ale za ich dekonštrukciu (v zmysle cieľa vynechať, čo nepotrebujeme).

Z iného súdka bol referát Anny Gálisovej (FHV UMB v Banskej Bystrici), ktorá aj názorne predstavila LOGO AKO KOMUNIKÁT vyjadrujúci identitu firmy. Ku kognitívnej lingvistike z pohľadu Noama Chomského sa vyjadrila Jana Galabová (FF UKF v Nitre). Katarína Barnová (FHV UMB v Banskej Bystrici) na dvoch stovkách respondentov realizovala výskum, ktorého cieľom bolo objasniť JAZYKOVÚ SITUÁCIU V MESTE LUČENEC.

Vo svojom vystúpení Juraj Hladký (PedF TU v Trnave) ukázal, ako na starobylé slovanské osídlenie neupozorňuje len archeológia, ale mnohé cenné informácie poskytujú aj vlastné mená – hydronymá a osobitne ojkonymá. Zameral sa tu na his-

torickú ojkonymiu na trnavsko-hlohovsko-piešťanskom pomedzí. Andrej Závodný (PedF TU v Trnave) sa sústredil na región Záhoria, kde takisto analyzoval osadné názvy a ich premeny. Z predpokladu, že na základe miestnych a etnických názvov ako motivácie vzniku prímen môžno skúmať premenu antroponymického systému v predkodifikačnom období, vychádzala Miroslava Čurová (FF PU v Prešove). Lucia Luptáková (FHV UMB v Banskej Bystrici) zas vo svojom referáte skúmala využitie farby ako pomenovacieho motívu v toponymii.

K didaktickému aspektu slovenčiny, konkrétne k FILOZOFICKÝM VÝCHODISKÁM PRI VYTVÁRANÍ MODELU VYUČOVANIA PROPRIÍ NA PRVOM STUPNI ZŠ smerovala svoj referát Mária Tkáčová (PedF PU v Prešove). Na detského používateľa jazyka myslel Martin Klimovič (PedF PU v Prešove), ktorý teoreticky aj na konkrétnej textovej produkcii rozlíšil etapy v živote detí podľa aktivácie odlišných kognitívnych procesov pri písaní. Akýmsi posolstvom ostali slová: „Namiesto slohovej nedokonalosti treba hovoriť o vyvinutých kognitívnych a komunikačných dispozíciách dieťaťa.“ Rôznymi podobami paródie v kuchárskych receptoch a návodoch na použitie poslucháčov zaujala Martina Vohralíková (FF MU v Brne). Ako základné prostriedky komickosti v týchto útvaroch sa ukázali klasická kompozícia, prítomnosť nerelevantnývh pokynov, korekcie chybného konania a podobne. Úsmev na tvárach prítomných občas vyvolal aj príspevok Stanislavy Zajacovej (FF PU v Prešove), ktorý sa venoval konkrétnemu typu disproporčnej komunikácie – REČI ORIENTOVANEJ NA PSA. Terézia Slančová a Peter Kačúr (Fakulta športu PU v Prešove) uzavreli rokovania svojou sondou do neverbálnej komunikácie vo volejbale, v ktorej sledovali typológiu ilustrátorov, regulátorov, emblémov a adaptérov v takom „jednom obyčajnom“ volejbalovom zápase.

Všetky príspevky prezentované na tomto jubilejnom ročníku kolokvia sa dočkajú aj uverejnenia. Odkedy KMJ dospeli (18. ročník dovŕšili v Kokošovciach-Sigorde), získali Varia v redakcii M. Ološtiaka svoj elektronický variant zachovávajúc si aj printovú verziu, ktorá však obsahuje už iba abstrakty. Príspevky v plnom znení bývajú priložené k zborníku v elektronickej podobe na CD a neskôr sú publikované na webe (http://www.juls.savba.sk/ediela/varia/).

Usporiadanie ďalšieho ročníka KMJ si vzali na starosť Banskobystričania, a tak tohtoročné piate ročné obdobie nastane 30. novembra v Šachtičkách pri Banskej Bystrici. Radi by sme kolokviá mladých jazykovedcov vyprevadili do ďalších rokov so želaním zachovania a prehĺbenia ich vedeckej misie, atmosféry, blahodarnej infekčnosti i návykovosti, ktoré určujú ich charakter a pretrvanie v čase v zmysle cyklu „Zasaď myšlienku – zožneš čin, zasaď čin – zožneš návyk, zasaď návyk – zožneš charakter.“ Tak ktovie či generácie mladých slovenských jazykovedcov v ďalekej budúcnosti nebudú mať KMJ už geneticky dané...

RECENZIE

KULTÚRNOHISTORICKÝ POHĽAD NA SPISOVNÉ JAZYKY

(Joop van der Horst: Het einde van de standaardtaal. Een wisseling van Europese taalcultuur. Meulenhoff, Amsterdam 2008. 375 s. ISBN: 978-90-2908-265-5)

Adam Bžoch
Ústav svetovej literatúry Slovenskej akadémie vied, Konventná 13, 813 64 Bratislava
e-mail: Adam.Bzoch@savba.sk

Kniha Het einde van de standaardtaal (Koniec spisovného jazyka) súčasného nizozemského historika jazyka Joopa van der Horsta (1949), pôsobiaceho na Katolíckej univerzite v Leuvene (Belgicko), si kladie za cieľ populárnym spôsobom priblížiť problematiku súčasnej premeny európskej kultúry jazyka – premeny, ktorú v súčasnosti mnohí kritici jazyka a publicisti, jej „svedkovia", pôsobiaci v rôznych oblastiach verejného života, no v neposlednom rade aj „obyčajní používatelia" jazyka, často vnímajú ako jeho krízu. J. van der Horst, ktorý sa sústredil na jazykové oblasti západnej Európy (presnejšie na oblasti, kde sa používa angličtina, nemčina, francúzština, taliančina a nizozemčina), presvedčivo ukazuje, že to, čo sa zvykne niekedy s veľkou dávkou emocionálnej zaangažovanosti súhrnne nazývať symptómami úpadku (prienik anglicizmov do iných európskych jazykov, zmeny vo výslovnosti, strata kompetencie písomného prejavu, premeny čitateľskej kultúry a kultúry slovného vyjadrovania atď.), sú jednak výčitky, ktoré sa dajú sotva uviesť na spoločného menovateľa, jednak ide o výsledok komplexného procesu, ktorý nenastúpil až so vznikom internetu a elektronickej pošty, s esemeskami, virtuálnou realitou, ba ani s globalizovanou ekonomikou. Začiatky tohto procesu identifikuje autor v Európe už okolo roku 1860. Hlavnou autorovou tézou je, že ide v zásade o proces „úpadku renesančnej predstavy jazyka", pričom pod „renesančnou predstavou jazyka" chápe konglomerát názorov, ktoré v období zhruba od roku 1300 asi do roku 1860 (na jej začiatku stojí Dante Alighieri, na jej konci švajčiarsky kultúrny historik Jacob Burckhardt s prelomovou prácou Die Cultur der Renaissance in Italien) posúvali vpred poznávanie jazyka, resp. jazykov a vtesnávali toto poznávanie do normatívnych koncepcií.

K renesančnej predstave jazyka patrí podľa autora najmä vnímanie pôvodne ľudových, neskôr národných jazykov vo vzájomnej striktnej oddelenosti a dôraz na

písomnú formu prejavu (kontrast k týmto dvom postulátom tvorí predstava jazykového kontinua a ústna podoba jazyka, teda reč). Autor sa usiluje v prvých dvoch kapitolách (Renesancia, začiatok; Renesancia, pokračovanie) zozbierať čo najviac historického materiálu, aby podporil svoje východisko hegemónie renesančnej predstavy jazyka v Európe do polovice 19. storočia. Robí to v dvoch krokoch: prvým je opis a analýza aktivít európskych osobností, ktoré sa v období od roku 1300 približne do roku 1600 zaslúžili o rozvoj národných jazykov a ich ustálenie do spisovných podôb. Druhý krok tvorí opis a analýza teórií jazyka, gramatík a koncepcií slovníkov, resp. pravopisných reforiem približne v rozpätí rokov 1600 až 1830. V tejto kultúrnohistorickej perspektíve sa stávajú objektom pozorovania európske jazyky, ktoré majú byť od renesancie najmä „viditeľné" (písomná podoba) a „spočítateľné" (dôraz na diferenciu jednotlivých jazykov).

Autorovým zámerom však primárne nebolo napísať knihu o „renesančnej predstave jazyka", ale o jej úpadku. Ťažisko jeho práce spočíva preto na období po roku 1860 a na komparatívnom kultúrnohistorickom pohľade na vývin jazykov a ich reflexiu za uplynulých zhruba 140 rokov. Prvá polovica knihy tvorí preto len akúsi ouvertúru k vlastnej téme, ktorú autor následne uchopuje so zmyslom pre kultúrnohistorický význam dnešného jazykového a jazykovedného vývinu. Z hľadiska vývinu lingvistiky konštatuje J. van der Horst prvé znaky odlišného než renesančného pohľadu na jazyk od sedemdesiatych rokov 19. storočia najmä v troch iniciatívach: v postulovaní teórie vĺn, ktorou Johannes Schmidt podkopal teóriu indoeurópskeho rodokmeňa jazykov (August Schleicher) v prospech predstavy jazykového kontinua, po druhé vo výskume dialektov (uvádza flámskeho básnika a zberateľa nárečí Guida Gezelleho) v prospech živej (hovorenej) reči, a do tretice vo viacerých anketových iniciatívach v Nemecku (Georg Wenker) a vo Francúzsku (Jules Gilliéron) a v Taliansku (Graziadio Isaia Ascoli), ktoré viedli k tvorbe jazykových atlasov. Od poslednej tretiny 19. storočia potom nachádza množstvo príkladov, ktoré podporujú jeho kultúrnohistorickú tézu, a to jednak v oblasti dobového lingvistického výskumu (mladogramatici, experimentálna fonetika), vo sfére technickej modernizácie (vynález gramofónu a telefónu), ale aj v rozličných úsiliach o zjednodušenie pravopisov v čase od 1860 do 1900, ktoré považuje v západnej Európe dokonca za „široké spoločenské hnutie" (s. 236) a dáva ho do súvisu s demokratizačnými tendenciami spoločenského a kultúrneho života v najširšom zmysle.

„Koniec spisovného jazyka", ktorý autor deklaruje v názve knihy, však pritom nemožno chápať jednoducho ako jeho postupnú deštrukciu v prospech hovorenej reči, ale ako úpadok hegemónie jedinej platnej normy. Autor k tomu píše: „Písaný jazyk diverguje, vejárovito sa rozkladá na najrozličnejšie druhy, v závislosti od cieľa a okolností. Uniformný písaný jazyk z obdobia pred rokom 1860, fakticky rovnaký na akékoľvek použitie, či už išlo o vedeckú knihu alebo báseň, list, denník alebo

noviny, sa vejárovite rozložil na množstvo druhov písaného jazyka, a každý má svoju vlastnú funkciu a vlastné využitie“ (s. 240). Z tejto formulácie presakuje autorova pozícia „racionálneho liberalizmu“, ktorý nielen v súčasnej lingvistike, ale aj vo vzťahu mnohých dnešných používateľov k jazyku a reči všeobecne konštatuje na Slovensku aj J. Dolník oponujúci voči jazykovému „ochranárstvu“. No J. van der Horst sa nebojí ísť ešte o krok ďalej, keď o dnešku píše: „ochrancovia jazyka stratili význam. Jazyk sa stal menej významný.“ (s. 295). Hoci sa tieto slová môžu zdať apodiktické, tu ich vyslovil historik jazyka, ktorému argumenty sociolingvistiky otvorili kultúrnohistorickú perspektívu – z nej sa jazyk javí „len ako súčasť širšej kultúry“ (s. 298). Pretlak iných kultúrnych artikulácií, ktorých je plná súčasnosť, azda naozaj celkovo znižuje autoritu jazyka a zvlášť jeho spisovnej formy, no ak by sme sa mali kriticky pristaviť pri autorovej efektnej formulácii o znižovaní významu jazyka a písaného jazyka zvlášť, určite by stálo za to zamyslieť sa, z ktorých oblastí sa precíznosť písomného jazykového prejavu po všetkých súčasných kultúrnych obratoch nevytráca, ba dnes v nich dokonca nadobúda nevídanú relevanciu – takouto oblasťou je nepochybne právo, ktoré J. van der Horst ako významnú kultúrnu sféru nespomína.

Hlavná téza autorovej práce je nepochybne silným pilierom, ktorý unesie mnohé otázky kladené odborníkmi i laikmi zoči-voči dnešnej jazykovej situácii v Európe – odpovedá okrem iného na otázky vzniku nového európskeho jazykového kontinua v podobe súčasnej európskej angličtiny alebo angličtín (napr. kongresová, obchodná, turistická, politická angličtina, s. 267), na potrebu presadenia polyglotizmu ako jednej z nových foriem jazykového kontinua (s. 287 – 288), na význam pluralitného a na funkčnosť zameraného chápania prekladu pre dnešné všestranné kultúrne fungovanie v Európe (s. 285 – 287) atď. Hlavný impetus práce spočíva pritom v tom, že pomáha odbúravať afektívne bariéry, ktoré bránia chápať jazyk ako živý organizmus – ten je, ako autor častejšie zdôrazňuje, nielen spolutvorcom, ale vždy najmä výrazom živej a mnohostrannej kultúry.

Napriek veľkej explanačnej sile autorovej kultúrnohistorickej tézy asi nemožno – najmä z našej stredovýchodoeurópskej perspektívy – nevšimnúť si, že v tomto fascinujúcom, komplexnom pohľade na premenu európskej jazykovej kultúry, ktorý sa, ako autor častejšie podčiarkuje, zameriava predovšetkým na *tendenciu* jazykového vývinu v Európe, absentuje viacero momentov, ktoré hlavnú tézu práce – vývin od „renesančnej predstavy jazyka“ k jej rozpadu, od jazykovej diferenciácie späť ku kontinuu, od písomných foriem k hovorenému prejavu – takpovediac tvorivo problematizujú. Pokiaľ ide o vývin jednotlivých lingvistických teórií a o ich situovanie do širších kultúrnych rámcov, mohli by sme sa azda spýtať, kam by asi J. van der Horst umiestnil štrukturalistické podnety, o ktorých sa zmieňuje len okrajovo? (De Saussureovo systémové myslenie o jazyku zapadá v autorovej koncepcii určite do

renesančnej predstavy jazyka, ale čo napríklad s fonologickými iniciatívami Pražského lingvistického krúžku?) Celkovo sa zdá, že Európa, o ktorej píše autor, je najmä západnou Európou – veď vo východnej Európe bola napríklad predstava jazykového kontinua centrálnou súčasťou kultúrnej renesancie po celé 19. storočie, ba v mnohých prípadoch pretrvala aj do 20. storočia. Nielen vzhľadom na kultúrnohistorické diferencie, ale predovšetkým vzhľadom na záujem pochopiť súčasnú Európu z hľadiska jazyka ako spoločný pluralitný priestor by sa určite oplatilo nadviazať na autorovo reflexívne gesto aj pokiaľ ide o našu časť kontinentu.

ĎALŠIE MEDZINÁRODNÉ ŠTYLISTICKÉ DIELO

(Stylistyka. XVIII. Styl i kreatywność – Style and Creativity.
Ed. S. Gajda. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej;
Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2009. 408 s. ISSN 1230-2287)

Vladimír Patráš
Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica
e-mail: vladimir.patras@fhv.umb.sk

Ročenka Stylistyka vychádza pravidelne od roku 1992 pod kuratelou Opolskej univerzity a zásluhou editorského nadšenia svojho fundátora prof. Stanisława Gajdu. Aj v osemnástom zväzku ostáva verná svojej koncepcii, osvedčenej štruktúre a vedeckej náplni. V aktuálnom čísle sa k príjemcom dostávajú výsledky výskumov jazykovej komunikácie, spracúvané a prezentované zo štylistických hľadísk.

Stylistyka vždy počíta s prítomnosťou viacerých vedných odborov a ich viditeľnými vstupmi na štylistické územia. Je teda prirodzené, že samotná ťažisková platforma sa v recenzovanej knihe poníma a predstavuje širšie, a to práve zásluhou mimoodborových impulzov. Do štylistických dominánt – štýlov v individuálnom a spoločenskom vymedzení, štýlov konkrétnych textov, štylistických prostriedkov, žánrov a otázok štylistickej kompetencie – tak prínosne, obohacujúco prenikajú ich kultúrne, spoločenské a psychologické zdroje, súčasti a argumenty.

Rozmernejšiemu motivickému záberu, pritom však pevnému koncepčnému vymedzeniu, podliehajú aj všetky doterajšie zväzky Stylistyky. Edícia popri „večne zelených“ témach predstavuje aktuálne štylistické problémy v ich dynamických vzťahoch a súvislostiach (Štylistika dnes – 1992, Premeny štýlu – 1993, Štýl a humor – 2001, Štýl a rodovosť – 2004), metodologicky príbuzne orientované úvahy (Porovnávacia štylistika – 1994, Text a štýl – 1995, Aplikovaná štylistika – 1996, Štýl a žáner – 1999), štúdie hlásiace sa k národným jazykom, štylistikám a ich

osobnostiam (Ruská štylistika – 1997, Slovanská štylistika – 1998, Česká štylistika – 2000, Štylistika a Kožinová – 2005). Už bolo naznačené, že osobitosť, ale nie výnimočnosť ročenky podporujú inter-, multi- a transdisciplinárne témy so vzťahom k štýlom a štylistike (*Štylistika a poetika* – 2002, *Mnohojazykovosť a štýl* – 2003, *Štýl a kultúra* – 2006, *Štýl a čas* – 2007, *Význam a štýl* – 2008). Komplementárne podnety a trendy sú zrejmé aj v nateraz ostatnom vydaní periodika. Jeho vodiacou líniou sa stáva tvorivosť ako základná, charakteristická línia každého textu, ktorý si nárokuje na primeraný stupeň významovej hodnoty a výrazovej – vecnej a/alebo estetickej – pútavosti či osobitosti.

Obsahovú dominantu a najrozmernejšiu súčasť každej *Stylistyky* vždy utvárajú vedecké štúdie. Do osemnásteho dielu ich pripravilo 20 autorov zo 7 európskych krajín a USA. Je len prirodzené, že vydavateľské pracovisko pravidelne predstavuje aj vlastných autorov z inšpiratívneho prostredia opolskej školy a pozoruhodné výsledky ich vedeckovýskumnej činnosti. V ročenke nachádzame aj 2 jubilejné a spomienkové články venované osobnostiam slavistického sveta so vzťahom k štylistike a ich životným medzníkom, 5 recenzií a praktický výber 50 bibliograficky spracovaných údajov o nových publikáciách v široko ponímanom štylistickom areáli a v súvisiacich vedných oblastiach. Orientačnú rámcovú zložku utvárajú autorské minimedailóny. V dielach s interlingválnym podložím netreba príliš zdôrazňovať dnes už vcelku povinnosť uverejňovať texty v rozmanitých jazykoch s jednotným anglickým rezumé a kľúčovými slovami. Texty rezumé v *Stylistyke* okrem svojho prvotného poslania tvoria aj súčasť medzinárodnej elektronickej databázy CEJSSH (Central European Journal of Social Sciences and Humanities). Pri štúdiách publikovaných v anglickom jazyku by však prospelo aj predstavenie kondenzovaného obsahu v poľštine.

Štúdie v zmysle naznačenej koncepcie a leitmotívu – problematike kreativity v interdisciplinárnom poňatí – možno zoskupiť do troch prienikových okruhov. Na prvom, koncíznejšom pláne – nie v hierarchickom usporiadaní a, pochopiteľne, iba v pracovnom vymedzení – sa nachádzajú postrehy, analýzy a interpretácie, viažuce sa k individuálnym tvorivým prejavom básnikov, prozaikov a dramatikov v užšom národno-kulturologickom vymedzení (M. Ž. Čarkić – Belehrad, K. Nowak-Wolna – Opole, T. Skubalanka – Lublin, A. Rejter – Katovice, G. Măciucă/ová – Suceava, D. Brzozowska – Opole, M. Křivancová – Hradec Králové). Druhú, tematicky diferencovanejšiu rovinu obsadzujú diachrónne podfarbené prejavy epištolárno-konverzačných konotácií s rodinným životom (M. Olma – Krakov), osobitosti národne vymedzených žánrov s folklórnymi zdrojmi a tradíciami v ústnej ľudovej slovesnosti (T. Becenko/vá – Sumi) či väzby s individuálnymi štýlmi prejavov osobností náboženského života (M. Makuchowska – Opole) a umenia (T. Lewandowski – Opole). Tretí, taktiež disparátnejší okruh napĺňajú mediologicky vystužené príspevky

(M. Grzeszczak/ová – Lublin, A. Gjurkova – Skopje) a pristavenia pri komparativistických motívoch (J. V. Bosch – Grand Rapids). Na šesticu všeobecnojazykovo, metodologicky a jazykovo-štylisticky vybudovaných štúdií z tohto bloku zameriavame sústredenejšiu pozornosť.

V. A. Salimovskij (Perm) v štúdii FUNKČNÁ ŠTYLISTIKA A JEJ VZŤAHY K ESTETICKÉMU IDEALIZMU: SÚ MOŽNÉ PRVKY SYNTÉZY? čerpá z charakteristických zdrojov každej kultúry, ktoré okrem iného prepájajú tradície a tvorivosť. Na úvod pripomína, že v dejinách lingvistickej štylistiky sa pri vymedzovaní podstaty a prejavov kreativity stretávame s dvoma vyhranenými prúdmi. Zakladatelia školy estetického idealizmu K. Vossler a L. Spitzer vyzdvihovali myšlienku tvorivej osobnosti. Zástancovia funkčno-štylistickej názorovej línie – napr. členovia Pražského lingvistického krúžku, ale aj V. V. Vinogradov, G. O. Vinokur, L. P. Jakubinskij a iní – však zdôrazňovali dôležitosť objektívne jestvujúcej normy, opierajúc prejavy tvorivosti o individuálny štýl pôvodcu textu. Autor príspevku sa pristavuje pri navonok paradoxnom poznatku o komplementárnom vzťahu medzi oboma smermi. Vzájomné obohacovanie môže fungovať napriek poznaniu, že tradičný kultúrny aspekt výpovede a novátorské prístupy utvorili deliacu čiaru medzi dvomi klasickými štylistickými koncepciami. Syntéza medzi nimi by sa výhodne opierala o samotnú podstatu kultúry a nadobudla by zásadný metodologický význam.

Predmet funkčnej štylistiky bol po zakladateľských štylistických impulzoch z 20. – 30. rokov 20. storočia koncepčne dopracovaný a predstavený v 60. – 70. rokoch pričinením ďalšieho vedeckého pokolenia (B. N. Golovin, M. N. Kožinová, V. G. Kostomarov; K. Hausenblas, A. Jedlička, M. Jelínek, J. Mistrík a i.) a v 80. rokoch rozvíjaný v priestore štylistiky textu. Počas uvedených etáp sa menilo aj samotné štylistické pojmovo-terminologické inštrumentárium. V. A. Salimovskij ako argument uvádza premeny termínu-pojmu *funkčný štýl*. V dnešnom chápaní, pod vplyvom štruktúrno-kompozičných princípov produkcie textu, pri kognitívnych a pragmatických osobitostiach organizácie textu v rozmanitých komunikačných sférach možno podľa autora príspevku vymedziť úlohy funkčnej štylistiky ako výskum spôsobov utvárania textov a typov rečových útvarov v interakcii s osobitosťami príslušných aspektov sociokultúrnej činnosti, ku ktorým sa viaže textová činnosť (s. 19). Zásadným komponentom v definícii sa stáva pojem *sféra činnosti a spoločenstva*. Z hľadiska štúdie je nevyhnutný rázny posun od nečleneného materiálno-ideálneho ponímania tohto pojmu k pólu duchovnej sociokultúrnej činnosti.

Hlavnú črtu predmetu funkčnej štylistiky bez ohľadu na vývinové obdobie utvárajú zákonitosti organizácie textu, t. j. jeho zmyslového obsahu a jazykovej formy, ktoré sú rozlišované na rozmanitých úrovniach abstrakcie, a ich akceptovanie komunikačnou sférou (s. 20). Podľa Salimovského toto vymedzenie korešponduje s bachtinovskou filozoficko-jazykovou myšlienkou prechodu od rečovej činnosti

k formám výpovede (textu) ako celku, pravdaže, s exponovaním bázového termínu *norma*. M. M. Bachtin polemizujúc so zakladateľmi školy estetického idealizmu, ktorí ponímajú výpoveď ako čistý individuálny akt, výraz individuálneho vedomia, akcentuje komunikačnú funkciu každého jazyka vrátane myslenia a dialogickosť každej výpovede. Salimovskij pripomína, že táto myšlienka našla svoje rozvinutie v postštrukturalistických koncepciách intertextu (s. 21). Kladie si otázku, či je možné usúvzťažniť ideu dialogickosti a predstavu o individuálnom poznaní? Odpoveď hľadá v liberálno-filozofických prístupoch J. Ortegu y Gasseta – v nich sa dialogická koncepcia prelína s náhľadmi K. Vosslera a L. Spitzera – a v úvahách J. Habermasa, usilujúc sa postrehnúť ich „echá" v oblasti funkčnej štylistiky.

Neuralgickým miestom a zároveň schodnou cestou na syntézu funkčnej štylistiky a estetického idealizmu sa stáva odlišné poňatie príznakovosti (expresivity), norma a individuálny štýl so zvýraznením jeho humanistickej štruktúry a aktívnej úlohy subjektu. V. A. Salimovskij pripomína, že v posledných dvoch desaťročiach sa ako vhodná platforma na posilnenie týchto kľúčových charakteristík aj v priestore „objektívnej" funkčnej štylistiky ponúkajú prehodnotené kategórie školy estetického idealizmu *vkus* a *jazykový cit*, *ideál*, *estetický proces* a pod. (s. 27). Z tohto chápania vyplývajú aj úlohy lingvistickej štylistiky: sústrediť pozornosť na rečovú činnosť v kontexte s fundamentálnymi problémami humanitného významu – vzťahom individuálneho a sociálneho, tradičného a novátorského (s. 29). Dodajme, že do tohto vymedzenia sa vojde aj všeobecnolingvisticky vymedzená polarita *reprodukovanie – kreativita* ako obligatórny príznak každého textu.

A. Kiklewicz (Olštýn) v rozmernej štúdii DISTRIBUTÍVNY MODEL SOCIÁLNYCH VARIANTOV JAZYKA predstavuje inšpiratívny matricový spôsob modelovania variantov[1] jazyka. Modelovanie buduje na procese identifikácie všeobecných relevantných súvislostí a na ich organizovaní prostredníctvom vzťahov, fungujúcich v logickom štvoruholníku. Podľa autora jestvuje niekoľko dôvodov na tvorbu modelov. Na prvom mieste je potrebné so S. Grabiasom zdôrazniť fakt, že okrem početných prác zameraných na typológiu variantov jazyka v sociolingvistike dodnes niet teórie, ktorá by vymedzila všeobecne uznávaný štandard pre termín-pojem *sociolekt* (s. 33). Situáciu sťažuje dichotómia *sociolekt – štýl*, obzvlášť ak je doplnená o tretí člen, prostredníctvom zreteľnej prítomnosti sociálnych väzieb výrazne korešpondujúci s pojmom *sociolekt*, a tým je *dialekt*. Druhým oprávneným dôvodom úvah o potrebnosti všeobecnejšieho modelu je síce časté používanie, ale značná nevyjasnenosť, nepriezračnosť náplne termínov *funkcia/funkčnosť*, *jazyk* a *variant jazyka* (s. 34). Hlavná príčina tkvie v nehotovom, vždy parciálnom, nezriedka zmiešanom vyčleňovaní štruktúrnych a formálnych znakov variantov pri pokusoch o klasifikácie. A. Kiklewicz sa

[1] Mohli by sme zámenne, zároveň presnejšie používať pomenovanie *varieta*, ktoré sa v slovenských podmienkach terminologicky ustálilo aj v jazykovedných disciplínach mimo sociolingvistiky.

stotožňuje s názormi autorského tandemu A. Avdejev – G. Habrajska, hlásiacimi sa k platforme komunikačnej gramatiky (2006). Podľa zmienených jazykovedcov sa varianty vyčleňujú na základe svojich funkčných vlastností, pričom každej charakteristike prináležia vymedzené komunikačné ciele (s. 35).

Na funkčných kritériách stavia a predstavuje svoj distributívny model klasifikácie jazykových variantov aj autor štúdie. Distribúciu v súlade s náhľadmi J. Lyonsa (1975) definuje ako druh konfigurácie jednotiek, spôsob ohraničenia kontextov, v ktorých jazyková jednotka môže vystupovať (s. 43). Poznamenáva, že na podobnom základe vyčlenil obligatórne a fakultatívne varianty foném N. S. Trubeckoj, hoci sa nikdy nezmienil o termíne *distribúcia*.

V hĺbke distributívnej koncepcie spočíva semiotické ponímanie jazykových variet. Každá varieta je rozpracovaná ako hyperznak sui generis; jeho štruktúra je v súlade s bilaterálnou štruktúrou znakov rozmanitého druhu, absorbujúcich obsahový a formálny plán. Obsahovú rovinu utvárajú sociálne funkcie; výrazovú rovinu predstavujú prvky a prostriedky formálnej a štruktúrnej úrovne jazykového systému, realizujúce sa na vonkajšej úrovni osobitých komunikačných situácií.

Kiklewiczova distributívna matrica je zostavená z logických kombinácií binárnych príznakov, organizovaných na póloch „+“ a „–“ podľa stupňa vlastnosti a symbolizujúcich 5 distributívnych typov. Model zahŕňa 9 typových variantov jazyka usúvzťažnených podľa konfigurácie prítomnosti – neprítomnosti toho-ktorého príznaku. Charakteristickým znakom je otvorenosť modelu: s oporou o úlohy normy umožňuje jemnejšie, dynamickejšie rozlišovať sociolekty a ich varianty (variety), štýly, počítať s prechodovými varietami, napr. intersociolektmi, situolektmi, skupinovými štýlmi, tzv. jazykmi X [termín D. Hymesa], polodialektmi a pod. Autor uzatvára štúdiu konštatovaním, že predstavený model je aplikovateľný aj vo viacjazykovej situácii.

E. Malinowska (Opole) v terminologicky ladenom príspevku Administratívna poľština a jej varianty podriaďuje svoje výskumné úsilia ohraničeniu statusu poľského jazyka v administratívno-právnej komunikačnej sfére. Úradný/administratívny diskurz profiluje ako inštitucionálny spôsob dorozumievania so všetkými podstatnými znakmi. V kontakte právnických a fyzických osôb dominuje právo a autoritatívnosť právnickej osoby, nerovnovážnosť komunikačných rol expedienta a percipienta, časovo-priestorová dištančnosť (neosobnosť), oficiálnosť a písomnosť. E. Malinowska za kľúčový znak celého žánrového spektra textov v právnej komunikácii považuje normatívnosť. Na výrazovej rovine sa tieto mimojazykové okolnosti prejavujú precíznym výberom a usporiadaním, vysokou štandardizovanosťou, petrifikovaním a nezriedka klišéovitosťou jazykových komponentov a štruktúr.

Autorka si kladie zásadnú terminologickú otázku, či v tomto prípade ide o samostatný jazyk, štýl alebo štylistický variant jazyka? Upozorňujúc na prinajmenšom

polstoročnú tradíciu výskumov trojice uvedených termínov sa stotožňuje s názorom M. Wojtak/ovej uvažujúcej o dvoch variantoch „úradnej poľštiny“ – administratívno-kancelárskej a administratívno-právnej poľštine. E. Malinowska navrhuje dvojstranné členenie doplniť ešte o administratívno-rétorický variant poľštiny, ktorý by reprezentovali rozmanité žánre, napr. negociácie, mediácie, preambuly, marketingové listy a i. (s. 57). Na druhej strane oprávnene upozorňuje na náhľady samotných odborníkov pohybujúcich sa v právnej komunikačnej sfére. Niektorí totiž navrhujú jemnejšiu diferenciáciu vnútri príslušnej sféry. Napr. M. Zieliński (1999) v susedstve právneho jazyka (jazyka zákonov) vníma jazyk právnikov a jazyk o práve, t. j. súdnu komunikáciu (komunikáciu na súde); v rozmedzí právneho jazyka počíta s ďalšími dvoma variantmi, a to s jazykom právnych textov a jazykom právnych noriem.

Analogicky vrstvená viacstupňovosť sa prejavuje aj v praktickej oblasti, teda v jazyku konkrétnych právnych odborov vrátane právnej didaktiky (s. 58). Autorka štúdie vysvetľuje jednotlivé úrovne prostredníctvom žánrových charakteristík. Poznamenáva, že po roku 1989 sa neosobnosť právnych textov a komunikácie oslabuje personalizovanými formuláciami, zvlášť v rámcových súčastiach právnych komunikátov. S ohľadom na pestrosť a zložitosť komunikačných kontaktov v administratívno-právnej sfére odporúča uplatňovať nadradený termín-pojem „administratívny variant“, v jeho okruhu spriezračniť ústredný termín *právny jazyk* a vydeliť v jeho pojmovo-sémantickom okruhu ďalšie pomenovania *kancelársky* alebo *rétorický variant* (s. 60). Pripomína, že v administratívnom variante, ťažiacom buď zo statusu účastníkov právnej komunikácie, alebo výpovedných funkcií, možno pobadať viacero prienikových – mohli by sme povedať hybridných – žánrov. Rétorický variant však čaká na svoje ďalšie skúmanie.

T. Dobrzyńska (Varšava) v štúdii METAFORA V POLITICKOM DISKURZE sleduje a predstavuje osudy metaforizovania, využívaného v časti (poľskej) politickej komunikácie, slúžiacej na získavanie, ovládnutie a udržiavanie moci v demokratických podmienkach (s. 65). Aktívnymi účastníkmi, pôvodcami politickej komunikácie sú hovoriaci, zviazaní so širokým spektrom spoločensko-politického života; adresátmi sú občania – príslušníci všetkých vrstiev spoločnosti. Je dôležité, že medzi komunikantov a ich počínanie vstupujú médiá. Autorka pripomína všeobecný poznatok o metafore ako prídavnom, ale vďačnom prostriedku v politickom diskurze. Metafora vskutku na jednej strane pohodlne a sugestívne zjednodušuje náročné jazykové prejavy, kým na druhom póle prostredníctvom obraznosti podporuje uhniezdenie komunikovaného postoja v mysli príjemcu. T. Dobrzyńska sústreďuje pozornosť na typológiu a typy metafor v reči politikov, na ich úlohy a zábavné praktiky vedno s ich účinkami na príjemcov. Ako charakteristickú črtu ich poslania a využívania vidí elegantné možnosti stupňovať popularitu politického diskutéra (s. 67).

Pri pokuse o typológiu metafor vo vymedzenom okruhu autorka vychádza z ohraničenia komunikačnej situácie, v ktorej sa metafory realizujú. Politický diskurz poníma ako priestor pripravený na interpretáciu faktov a stanovísk. Nejde pritom o objektívne interpretovanie, ale o približovanie postojov z istej ideologickej (straníckej) perspektívy, ktorú sleduje politický komunikant. Súčasťou účinkov metafory sa stáva stupeň stereotypnosti označenia podporujúci ambíciu zasahovať a oslovovať širšie vrstvy obyvateľstva. Metafora z oblasti politického diskurzu takto úspešne spolupracuje s hovorovým jazykom a priamejším, jednoduchším spôsobom myslenia a vyjadrovania. Aj v tomto konštatovaní sa nachádza potvrdenie poznatku o návratnosti a životaschopnosti „partiových metafor" (odľahčené pomenovanie pre klišé a floskuly od V. Justa), zisteného a doloženého aj v slovenskej politickej komunikácii.

Banálnosť metafor v politickom diskurze však nie je samotným tajomstvom ich stále častého využívania v mediálne sprostredkúvanej politickej komunikácii. Do hry totiž vstupuje aj podporovanie atraktívnosti vo výpovediach politického komunikanta, a to práve prispením zábavného, hravého metaforického potenciálu. V takýchto službách sa ocitajú aj novovznikajúce metafory, ktoré sú takpovediac krížencami frekventovaných módnych pomenovaní z politickej komunikačnej sféry. Obľúbené je aj navrstvovanie nečakaných kontextov, nezriedka s ironickým vyznením (s. 81). T. Dobrzyńska podporuje svoje zistenia a úvahy najmä prostredníctvom televíznych komunikátov. Považuje metafory za vhodné persuazívne prostriedky budujúce autoritu politikov a mediálnych pracovníkov.

I. Kolářová (Brno) spracúva výskumne atraktívnu problematiku v štúdii NÁZVY FARIEB V PRIROVNANIACH V TEXTOCH SÚČASNEJ ČEŠTINY (NA MATERIÁLI ČESKÉHO NÁRODNÉHO KORPUSU). Svoje úvahy východiskovo ukotvuje v postrehoch J. V. Bečku o názvoch farieb ako tvorivých prostriedkoch utvárania atmosféry a o prítomnosti farby, obsiahnutej vo význame substantíva ako trvalý znak (s. 253).

Pozoruhodné sú Kolářovej postrehy o využívaní pomenovania *žltá* (farba) s negatívnymi konotáciami vo vzťahu k človeku v umeleckých dielach vybraných autorov (J. Čep, K. Schulz). Žltá farba napr. predstavovaním symptómov nemoci nesie v prirovnaniach záporné citové zafarbenie. Negatívny význam pritom nadobúda rozmanitú mieru, vyjadrovanú na osi odľahčenie (*žltý ako kanárik*) – láskavosť (*žltý ako záružlie*) – budenie súcitu/odporu (*žltý ako vosk, ako pergamen*). V prirovnaniach so vzťahom k prírodninám a predmetom nesie pozitívny, ale môže odrážať aj negatívny príznak (*lístie žlté ako krókusy*, *rieka žltá ako stará fľaša*).

Prirovnania obsahujúce sivú (šedú, šedivú) farbu vo vzťahu k ľudskému výzoru nemusia signalizovať iba záporný významový odtienok, napr. *oči dievčaťa sivé ako more, ako hviezdnatý večer* (s. 257). Sivá farba v prirovnaniach s väzbami k človeku (*sivý ako popol, ako zimné svetlo*) podľa autorky vyvoláva dojem nevýraznosti, ne-

nápadnosti; vo vzťahu k prírode (*nebo sivé ako oceľ kosy, ako bridlica, mraky sivé ako olovené závažie*) evokuje ponurosť prostredia. I. Kolářová poznamenáva, že prirovnania s názvami farieb sú v umeleckých dielach považované za ustálené (s. 259). Svoj názor dokladá sledovaním výskytu „farebných" pomenovaní v Českom národnom korpuse.

T. B. Karpovová (Perm) v príspevku ŠKANDALIZOVANIE AKO ŠTÝLOVÁ DOMINANTA SIEŤOVÝCH PROSTRIEDKOV MASOVEJ INFORMÁCIE berie do úvahy časť ruskojazyčného internetu (*runet*), ktorý v poslednom desaťročí aktívne formuje sociokultúrnu situáciu v Rusku. Sieťové masmédiá, teda mediálne nosiče bez tradičných tlačených paralel, zjednocujú tradičné kanály so znakovými sústavami. Svojimi technologickými a komunikačnými možnosťami menia aj donedávna ustálenú mediálnu komunikačnú paradigmu v ruskej spoločnosti. Hypertextovosť podporuje „zviditeľnenie" nielen základnej, ale aj doplnkovej informácie v elektronickom periodiku. Autorka sa stotožňuje s náhľadmi E. Ju. Skorochodovovej (2007), že vypestovaný a dlhodobo rešpektovaný publicistický pátos nahradila temer všadeprítomná irónia; postmodernistické sklony a trendy, najmä jazyková hra, urobili z elektronicky podmieneného textu nezriedka neriešiteľný rébus, ktorý je nevyhnutné nielen vnímať, čítať, ale priam lúštiť (s. 265).

Novším – povedzme vhodnejšie: návratným – prostriedkom na podporu pútavosti v obsahu sieťových masmédií sa stávajú taktiky prekvapenia až šoku. Z obsahovo-kompozičného hľadiska ide o násobenie senzačnosti informácií ponukou kriminálnych sekvencií, katastrofických motívov, výlomkov zo života tzv. celebrít a pod. Obvykle sa prejavujú prostredníctvom titulkov, rozvinutím v úvodných odsekoch novinového textu a vsadením „textu do textu" (s. 265 – 266). Tieto súčasti plnia pútaciu a až druhotne informačnú funkciu. T. B. Karpovová oprávnene upozorňuje na meniaci sa jazyk elektronických masmédií. Na jednej strane ho možno vnímať ako pestrý konglomerát výrazových prostriedkov. Na druhom póle však zreteľne vidno spôsob vyjadrovania, tendujúci k unifikovanému štýlu, podporujúci formovanie a ustaľovanie neobvyklých štandardov rečového automatizovania vrátane vypätého zameriavania na základný komunikačný cieľ – získať perspektívneho konzumenta „na svoju stranu". V každom prípade nemožno nesúhlasiť s názorom, že tento typ dorozumievania presvedčivo odráža rečovú mapu života súčasnej (ruskej) spoločnosti (s. 271).

STYLISTYKA sa aj v nateraz ostatnom čísle predstavuje ako vyvážený súbor zaujímavo spriaznených, podnetných štúdií. Opäť teda pomáha odkrývať ďalšie územia, ktoré zaujímajú široké vedecké a odborné spektrum (nielen jazykovednej) komunity. Žičme hlavnému redaktorovi, aby sa skupinové a osobnostné redakčné nasadenie a tvorivá spolupráca na všetkých úrovniach životodarne prejavovali aj v ďalších pokračovaniach periodika potvrdzovaním hlavných tematických línií, podporovaním hodnotného vedeckého záberu a predstavovaním (aj) neočakávaných vzťahov a súvislostí.

ŠIESTY ZVÄZOK EDÍCIE SOCIOLINGUISTICA SLOVACA

(Sociolinguistica Slovaca 6. Hovorená podoba spisovnej slovenčiny. Ed. Slavomír Ondrejovič. Bratislava.Veda. 2007. 228 s. ISBN 978-80-224-0974-2).

Daria Jurievna Anisimova

Institut slavjanovedenija RAN, Otdel slovjanskogo jazykoznanija, Leninskij prospekt 32A, Moskva, Ruská federácia, e-mail: daranis@mail.ru

Zborník Hovorená podoba spisovnej slovenčiny obsahuje materiály zo sociolingvistickej konferencie, ktorá sa konala ešte v októbri r. 1964. Do tlače ju pripravil Slavomír Ondrejovič, ktorý ju aj – podľa nášho názoru vhodne – zaradil do edície Sociolinguistica Slovaca. Na uvedenom sociolingvistickom fóre boli takmer pred piatimi desaťročiami odbornej verejnosti predstavené výsledky niekoľkoročného výskumu hovorenej podoby spisovného slovenského jazyka, v danom čase však záznamy konferenčných prednášok a diskusií vyšli len v cyklostylovej forme ako interný materiál Združenia slovenských jazykovedcov (dnes Slovenská jazykovedná spoločnosť). V slovenských (ale aj slovanských) podmienkach šlo nesporne o jedinečný a dobre pripravený projekt, ktorý sa konal pod gesciou a vedením E. Paulinyho v rámci Združenia slovenských jazykovedcov. Riešiteľmi tohto projektu boli najmä zamestnanci Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, ale aj vedeckí pracovníci slovenských vysokých škôl. Materiál zbierali explorátori plošne po celom Slovensku vo vyše 100 väčších i menších mestách.

Hoci od konania spomínanej konferencie prešlo takmer 50 rokov, materiály z nej sú mimo všetku pochybnosť aktuálne aj dnes. Vyjdenie zborníka má totiž dvojaký význam. Na jednej strane oboznamuje čitateľa s vtedajším poznaním jazyka a s dobovými kontextami výskumu na Slovensku. Možno pritom konštatovať, že od čias konania konferencie sa v slovenskej jazykovede toho veľa zmenilo, pričom najzásadnejšou premenou je podľa všetkého presun miesta sociolingvistiky, resp. pragmalingvistiky v rámci jazykovedných disciplín do dominatnejšej pozície. Slovenská jazykoveda sa zároveň viac otvorila aj svetovej, resp. zahraničnej vede, vrátane moderných západných trendov. Vyšli práce od Juraja Dolníka, Slavomíra Ondrejoviča, Jána Bosáka, Vladimíra Patráša a mnohých ďalších slovenských autorov, ktoré rozširujú tieto horizonty na Slovensku.

Väčšinu autorov, ktorých príspevky odtláča zborník (niektorí už nežijú), možno označiť za významných a uznávaných jazykovedcov danej doby. Ich príspevky bez ohľadu na neúplnosť predstaveného materiálu a na diskusnú povahu samých formulácií, pomenúvajú zásadné problémy vtedajšej slovenskej jazykovedy. Na druhej strane okruh pertraktovaných otázok v zborníku nestratil doteraz svoju aktuálnosť

a aj dnes poskytuje možnosť nazrieť na širokú problematiku skúmania hovorenej podoby spisovnej slovenčiny. Hovorová podoba spisovnej slovenčiný je zložitým fenoménom, ktorý obsahuje prvky rôznych vrstiev celonárodného jazyka, v dôsledku čoho túto podobu možno analyzovať v rôznych dimenziách. Každá z týchto dimenzií, charakteristických aj pre zborník, si zaslúži osobitnú pozornosť. Pripomeňme na tomto mieste, že zo systémového hľadiska sa tu najväčší dôraz kladie na opis a analýzu fonetickej a morfologickej úrovne slovenčiny, omnoho menšia pozornosť sa venuje lexikálnej a syntaktickej zložky slovenského jazyka.

Prvý okruh otázok je makrosociálny a je spojený s miestom explorácie. Výskum sa konal v slovenských mestách, lebo sa predpokladalo, že jazyk obyvateľov mesta bude bližší spisovnému štandardu než je to na vidieku. Ináč povedané, vychádzalo sa z predpokladu, že reč obyvateľov väčších osídlení sa menej líší od spisovného štandardu než reč obyvateľov menších osídlení, keďže spôsob komunikácie v mestách nepredstavuje čistý dialekt, ale sa uskutočňuje viac alebo menej aj v spisovnej forme. Na druhej strane je pravda, že hovorená podoba spisovnej slovenčiny v meste je len časťou širšieho fenoménu mestskej reči. V menej oficiálnych situáciách funguje v komunikácii viac útvarov rôzneho pôvodu. Zistenie čŕt, typických pre hovorenú podobu spisovného jazyka, predpokladá fixáciu najoficiálnejšieho registra jazyka mesta, a tak hovorená podoba spisovnej slovenčiny je aj súčasťou spisovného jazyka, aj jazyka mesta – v prvom prípade ako jeho nižší register, v druhom prípade ako register vyšší.

Ďalšou diskutovanou otázkou v zborníku sú vzťahy medzi klasickým dialektologickým výskumom, výskumom jazyka mesta a výskumom hovorenej podoby spisovného jazyka. Problém je totiž v tom, že nevieme, do akej miery sa mestská reč podobá reči obyvateľov okolitých obcí a nakoľko „nárečový" je štatút prvkov, v ktorých sa vidia odchýlky od spisovnej normy, do akej miery sú tieto črty špecifikou hovorovej reči, mestskej reči alebo nakoľko sú charakteristické pre nárečie ako celok. Táto otázka súvisí s existenciou „interdialektov" na Slovensku, ktoré sa najzjavnejšie prejavujú na východnom Slovensku. V diskusiách pritom v podtexte „zaznievala" oprávnená otázka, či nespisovné črty patria práve interdialektu, ku konkrétnym východoslovenským nárečiam alebo k jazyku konkrétnych miest?

Tretia dimenzia hovorovej podoby spisovnej slovenčiny je mikrosociálna. V tejto súvislosti sa hovorí o tom, ako odlišne používajú spisovnú slovenčinu predstavitelia rozličných sociálnych vrstiev s rôznou úrovňou vzdelania. Vplyv vzdelania na úroveň ovládania spisovnej slovenčiny je, ako sa ukazuje, priamo úmerný, lebo táto úroveň je vyššia u ľudí s vysokoškolským vzdelaním. Ale, pravdaže, aj to je diferencované, lebo reč inteligencie východného Slovenska je, ako ukazuje aj zborník, od spisovného štandardu vzdialenejšia než inde, keďže na východe inteligencia zrejme viac uplatňuje nárečové prvky než na západnom a strednom Slovensku.

Iným (mikrosociálnym) aspektom je aspekt komunikatívny, ktorý reprezentuje miera prirodzenosti jazykového prejavu exploranta v situácii výskumu. Materiály zborníka predstavujú v tomto smere v zásade optimálnu formu výskumu hovorenej podoby spisovnej slovenčiny, nie však vo všetkých prípadoch, lebo keby sa výskum viedol iba v neformálnych podmienkach (nahrávanie, ak neprebieha skryto, takým nie je), keď si exploranti neuvedomujú, že by mali hovoriť práve správne, teda spisovne, nespisovných prvkov v reči informantov by bolo oveľa viac.

Ďalší tematický okruh, diskutovaný v zborníku, sa spája s preskriptívnolingvistickými otázkami kodifikácie, normy a úzu. Autori príspevkov majú k dispozícii konkrétne svedectvá živého fungovania spisovného jazyka, odrážajúce reálnu situáciu jeho existencie bez ohľadu na jeho konzervovanú podobu, ktora je sčasti reprezentovaná textami umeleckej literatúry. Z tohto hľadiska je najdôležitejšia jazyková situácia na strednom Slovensku, pretože základom spisovnej slovenčiny je stredoslovenský interdialekt, príp. mestský jazyk stredoslovenských miest. Ukázalo sa, že ani nositelia stredoslovenského nárečia nedodržiavajú presne kodifikáciu, v súvislosti s čím možno evidovať rozličné názory na uznanie prioritnosti kodifikácie, normy alebo úzu. Otázka je, či sa má kodifikácia modifikovať v prípade, ak príslušný jav nemá podporu v úze, alebo či je namieste v záujme „záchrany" jazykovej kultúry cieľavedomá konzervácia spisovného jazyka. Autori v týchto úvahách dosť často vychádzajú z hierarchicky orientovanej koncepcie usporiadania celonárodného jazyka, podľa ktorej vrcholom celonárodného jazyka je kodifikovaný štandard, pričom hodnota iných prvkov spočíva v tom, nakoľko sa približujú k danému štandardu. V príspevkoch autori určujú mieru a stúpeň odchýlok od kodifikácie vo viac-menej oficiálnych komunikačných situáciach, hodnotenie týchto odchýlok sa potom diferencuje od pozitívneho cez neutrálne až po úplne negatívne.

Osobitý záujem predstavujú príspevky, venované opisu hovorenej podoby spisovného jazyka v južnoslovenských mestách s obyvateľstvom s miešanou etnicitou, napríklad v Komárne. Je pritom charakteristické, ak nie paradoxné, že úroveň kompetencie v spisovnom jazyku môže byť u bilingválnych predstaviteľov iného národa občas aj vyššia ako úroveň ovládania spisovnej normy nositeľmi príslušného národného jazyka, pričom odchýlky od spisovnej normy u bilingválnych informantov majú v tomto prípade systémový, medzijazykový charakter.

Ako vidieť, problematika načrtnutá v zborníku, prekračuje rámec výskumu hovorovej podoby spisovného jazyka na Slovensku a fakticky sa dostáva do širšieho sociolingvistického kontextu, pretože ide o závislosť medzi sociálnymi charakteristikami osobnosti a sústavou jazykových prvkov, ktorými disponuje v bežnejších komunikatívnych situáciách. Rozsah tém, o ktorých sa píše a diskutuje v zborníku, je veľmi aktuálny až podnes. Rozvinutie názorov, ktoré odzneli na konferencii, pozo-

rovať aj v súčasnej slovenskej lingvistike v jej dvoch hlavných prúdoch – konzervujúcom a realistickom.

Odbornú verejnosť môže tento zborník zaujímať z rozličných dôvodov. Po prvé, ponúka bohatý faktický materiál, ktorý možno využívať pri ďalšom bádaní, napríklad pri porovnávaní vtedajšej jazykovej situácie s jej súčasným stavom. Po druhé, tento zborník možno pokladať za jedno z chronologicky prvých slovenských diel, venovaných komplexnej sociolingvistickej problematike. Po tretie, v dôsledku svojej viacrozmernosti publikácia môže byť všeobecným úvodom do okruhu problémov, spojených s presadzovaním kodifikácie v jej faktickom uplatňovaní a fungovaní v živej reči. Zborník nie je, ako sme už konštatovali, venovaný len výskumu hovorovej podoby spisovnej slovenčiny, ale autori sa v jednotlivých príspevkoch dotýkajú celého bohatstva celonárodného jazyka, jeho vnútornej diferenciácie, hierarchizácie a jeho funkciám, ako aj miesta konkrétnych útvarov v ňom.

KRONIKA

ZA LADISLAVOM TRUPOM

Slavomír Ondrejovič
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava
e-mail: slavoo@juls.savba.sk

Meno Ladislava Trupa nenájdeme v biograficko-bibliografických súpisoch produkcie slovenských jazykovedcov, slovakistov a slavistov. Nijako to však neprekvapuje, lebo L. Trup sa vyprofiloval vo svojej vedeckej a pedagogickej kariére predovšetkým ako hispanista. Napriek tomu považujeme za potrebné zaznamenať jeho nedávny náhly odchod (14. februára 2011) zo života aj v našom časopise. Profesor L. Trup zasiahol totiž aj do slovakistiky a prispel i k poznaniu slovenčiny v kontraste s románskymi jazykmi, najmä španielčinou, pričom viaceré jeho články tohto typu vyšli práve v Slovenskej reči.

Prof. PhDr. Ladislav Trup, PhD., sa narodil 6. apríla 1943 v Mojmírovciach neďaleko Nitry. Študoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského španielsky a slovenský jazyk s dvojročným pobytom na Univerzite v Toulouse. Najprv pôsobil na Univerzite 17. novembra v Bratislave, najdlhšie sa však „zdržal“ na svojej

materskej fakulte v Bratislave, ale paralelne prednášal aj na univerzitách v Trnave a v Banskej Bystrici, neskôr na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a na Technicko-humanistickej akadémii v Bielsku-Białej v Poľsku. Už aj tento výpočet dosvedčuje, že L. Trup sa vo svojom pedagogickom účinkovaní nijako nešetril. Vo vedeckej činnosti sa venoval predovšetkým lexikológii, frazeológii a štylistike španielskeho jazyka a ďalších (najmä románskych) jazykov, veľmi často aj v porovnaní s inými jazykmi, pričom jeho diela (monografie, učebnice, štúdie, články a slovníky) vychádzali nielen na Slovensku, ale aj v Španielsku, Rakúsku, Nemecku, Poľsku, Čile či na Kube. Bol okrem iného členom Talianskej jazykovednej spoločnosti v Ríme, Španielskej slavistickej spoločnosti a spolupracoval s romanistami najmä na Univerzite vo Viedni. Nevyhli sa mu, pravdaže, ani rôzne ocenenia, z ktorých má osobitý lesk najmä Kríž občianskeho rádu Alfonza X. (Múdreho), ktorým jeho činnosť ocenilo Španielske kráľovstvo v r. 2002.

Z produkcie L. Trupa sú známe jeho univerzitné skriptá Anglicizmy v španielčine (2001), ale aj učebnice španielčiny – gramatika (1997), lexikológia (1999), štylistika (2000). Zo slovakistických diskusných slovenskorečových článkov sú zaznamenaniahodné predovšetkým jeho štúdie o „zradných“ slovách v slovenčine a španielčine (1981), o implicitnosti a explicitnosti vyjadrovania v preklade (1982), o interferencii medzi španielčinou a slovenčinou (1992), o výslovnosti portugalských osobných miest v slovenčine (1993, spoluautor F. Kočiš) a o výslovnosti talianskych osobných mien v slovenčine (1994). Písal o tzv. špangličtine, o arabských, francúzskych a cudzích slovách v slovenčine, o afixoch, významových zmenách, zložených slovách, eufemizmoch, o paradoxoch v jazyku, a to najmä v Kultúre slova a v Nedeľnej Pravde, ako aj v banskobystrickej Filologickej revue. Bol autorom mnohých učebných textov a konverzačných príručiek, najmä však slovníkov. Tých je dokonca toľko, že vzniká dojem, akoby ich vydával priam horúčkovito. Spomeňme z nich aspoň Španielsko-slovenský frazeologický slovník, Španielsko-slovenský vreckový slovník (1995), Príslovia a porekadlá v štyroch jazykoch (španielčine, slovenčine, češtine a latinčine) (1998), mnohé francúzsko-slovenské slovníky najrozmanitejšieho zamerania a napokon rozsiahly Španielsko-slovenský slovník (spoluautorka E. Tallová). Úplný súpis týchto slovníkov a slovníčkov, ako aj úplnú bibliografiu L. Trupa, možno nájsť v zborníku, ktorý pod názvom Homenaje a Ladislav Trup (Studia Romanica Bratislavensia) zostavil J. Šoltys v r. 2008.

Česť jeho pamiatke!

G-APARÁT, GÉČKO: O NEMECKOM PÔVODE NÁZVU JEDNEJ ZDRAVOTNÍCKEJ POMÔCKY

Ľubor Králik
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava,
e-mail: lubork@juls.savba.sk

– Počas nedávnej hospitalizácie v jednej z bratislavských nemocníc sme využívali na nácvik chôdze zdravotnícku pomôcku, ktorú personál traumatologického aj fyziatricko-rehabilitačného oddelenia označoval výrazom *géčko*. Keďže väčšina čitateľov Slovenskej reči pravdepodobne nemala príležitosť stretnúť sa s príslušnou reáliou, považujeme za vhodné uviesť – napriek nepochybnej laickosti svojho „netechnického" pohľadu – jej stručný opis.

Ide o kovovú konštrukciu s pôdorysom v tvare Π, resp. ∩. V jej hornej časti sa nachádza oblúkovito zahnutá vodorovná doska (s nastaviteľnou výškou), majúca na vrchole oblúka dve kolmé držadlá. Pacient sa postaví[1] dovnútra konštrukcie, ruky si položí na hornú dosku a chytí sa držadiel. Opierajúc sa o pomôcku, pacient začne kráčať; chôdzu mu uľahčuje skutočnosť, že konštrukcia má štyri kolesá, vďaka ktorým sa plynulo pohybuje.[2]

V jazykovom vedomí používateľa súčasnej spisovnej slovenčiny sa pomenovanie *géčko* celkom prirodzene asociuje so substantívom *géčko* hovor. „1. hláska al[ebo] písmeno g, G; 2. vec označená písmenom g, G al[ebo] majúca jeho podobu" (Slovník súčasného slovenského jazyka. I. Bratislava 2006, s. 1 057), odvodeným od názvu písmena g, G. Zdá sa však, že etymologická problematika výrazu *géčko* ako pomenovania zdravotníckej pomôcky je zložitejšia.

K takémuto predpokladu nás vedie skutočnosť, že počas hospitalizácie sme sa stretli aj s ďalším označením príslušnej pomôcky, ktoré na tomto mieste uvedieme vo fonetickom znení: [*gé aparát*]. V písaných textoch[3] sme toto pomenovanie dodatočne našli v podobe *G-aparát*.

[1] Chôdza pomocou tejto konštrukcie predstavuje prvú etapu návratu k normálnej chôdzi (ďalším štádiom je chôdza na barlách), ktorý sa v prípade dlhodobo ležiacich pacientov začína nácvikom sedenia. Táto skutočnosť našla zrejme odraz v spojení *vysadiť pacienta do géčka*, s ktorým sme sa viackrát stretli počas už zmienenej hospitalizácie.

[2] Opísaná pomôcka patrí do kategórie zariadení, ktoré sa napr. v ponukových katalógoch distribútorov či predajcov zdravotníckych pomôcok (voľne dostupných aj na internete) označujú spojením *pojazdná podpera*.

[3] Okrem katalógov zdravotníckych pomôcok (porov. pozn. č. 2) išlo aj o lekárske správy.

Nazdávame sa, že práve takéto označenie poskytuje kľúč k etymológii analyzovaného názvu. Za pomenovaním [*gé aparát*] sa podľa nášho názoru skrýva nemecké kompozitum *Gehapparat* „prístroj na chodenie, chodiaci prístroj a pod.“, utvorené na základe slovesa *gehen* „chodiť, kráčať, ísť pešo a i.“ a podstatného mena *Apparat* „aparát, prístroj“.[4]

Prvá časť uvedeného kompozita (*Geh-*), v nemčine vyslovovaná [*gé*], bola v slovenskom prostredí zrejme pochopená ako rovnako znejúci názov písmena g, G;[5] pomenovanie [*gé aparát*], resp. v (druhotnej) grafickej forme *G-aparát*, sa u nás podľa všetkého ľudovoetymologicky interpretovalo v zmysle „aparát, prístroj, zariadenie označené písmenom G“.[6] Keďže takýto význam má i hovorové substantívum *géčko* (porov. vyššie), neprekvapuje, že v zdravotníckom prostredí začalo označovať aj príslušnú pomôcku; motivácia názvom písmena g, G je však v tomto prípade len sekundárna.

[4] Porov. napr. nasledujúci kontext: *Aufgrund der Lähmung vieler Beinmuskeln kann das Stehen und Gehen oft nur mit Steh- und Gehapparaten erlernt werden* „V dôsledku ochrnutia mnohých svalov na nohách sa možno naučiť stáť a chodiť často len pomocou aparátov na státie a chôdzu“ (zdroj: http://www.klinikum-stuttgart.de/kliniken-institute-zentren/kliniken/oh/orthopaedische-klinik/leistungsspektrum/neuroorthopaedie/myelomeningozele-mmc-spina-bifida.html; prístup: 2. decembra 2010).

[5] Z toho zároveň vyplýva, že k prevzatiu analyzovaného nemeckého označenia došlo pravdepodobne ústnou cestou.

[6] Menej pravdepodobná (hoci v kontexte nepredvídateľných procesov ľudovoetymologickej adaptácie nie celkom vylúčená) je podľa nášho názoru reinterpretácia v zmysle „vec majúca podobu písmena g, G“. Môže to azda potvrdzovať aj otázka, ktorú nám počas návštevy v nemocnici položil jeden z priateľov: „Prečo sa to volá *géčko*, keď to vyzerá skôr ako céčko?“ Oblúkovito zahnutá vodorovná doska v hornej časti príslušnej pomôcky (porov. vyššie) môže skutočne pripomínať písmená C, resp. U, sotva však písmeno g, G.

ZÁPISNÍK BIBLIOGRAFA

zostavila Júlia Behýlová, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV,
Panská 26, 813 64 Bratislava, e-mail: juliab@juls.savba.sk

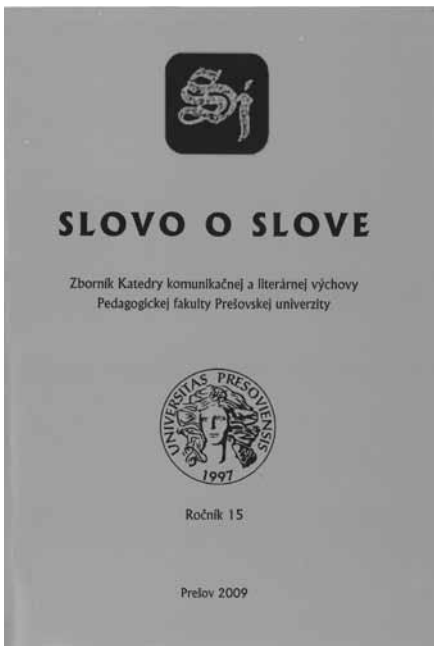

Slovo o slove. Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity. 15. Ed. Ľ. Liptáková – K. Vužňáková – R. Rusnák. Prešov: Katedra komunikačnej a literárnej výchovy, Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2009. 389 s. ISBN 978-80-8068-972-8.

Príspevky v 15. ročníku zborníka prinášajú výsledky bádaní z oblasti dialektológie a aplikovanej slavistiky, výskumy detskej reči a reči orientovanej na dieťa v internetovej komunikácii, literárnovedné reflexie, ako aj texty venujúce sa lingvodidaktike v rôznych súvislostiach.

Slovo o slove. Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity. 16. Ed. Ľ. Liptáková – M. Andričíková – M. Klimovič. Prešov: Katedra komunikačnej a literárnej výchovy, Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2010. 400 s. ISBN 978-80-555-0201-4.

16. ročník Slova o slove sa venuje čiastkovým výstupom grantového projektu *Integrovaná didaktika slovenského jazyka a literatúry pre primárne vzdelávanie,* zaoberá sa vybranými lingvistickými a lingvodidaktickými otázkami a v poslednej časti prináša originálne literárnovedné a literárnodidaktické výskumné témy. Plné texty oboch zborníkov sú aj na internete.